

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. MEŞRUTİYET'İN İLANI VE 31 MART OLAYI

SONER TURSUN

TEZ DANIŞMANI

DOÇ.DR. ZEKAİ METE

EDİRNE 2013

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİMDALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. MEŞRUTİYET'İN İLANI VE 31 MART OLAYI

SONER TURSUN

TEZ DANIŞMANI

DOÇ.DR. ZEKAİ METE

EDİRNE 2013

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH
ANABİLİM DALI YÜKSEK LİSANS
TEZİ

SONER TURSUN tarafından hazırlanan **II. MEŞRUTİYET'İN İLANI VE 31 MART OLAYI** Konulu **YÜKSEK LİSANS** Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 12.-13. maddeleri uyarınca **18.01.2013 Cuma** günü saat 11:00'da yapılmış olup, tezin Kabul edilmesine OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Doç. Dr. Zekai METE	Kabul Edilmesine	
Doç. Dr. Yüksel TOPALOĞLU	Kabul Edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Bülent YILDIRIM	Kabul Edilmesine	

T.C.
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	459210
İşlem Türü	İşlemde
Yazar Adı / Soyadı	Soner Tursun
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 42988078152
Telefon / Cep Telefonu	
e-Posta	sonert@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Olayı
Tezin Tercümesi	Proclamation of Second Constitutional Era and 31 st of March Incidence
Konu Başlıkları	Tarih Türk İnkılap Tarihi Siyasal Bilimler
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Tarih Bölümü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2013
Sayfa	„X, 97
Tez Danışmanları	Doç. Dr. Zekai Mete
Dizin Terimleri	Meşrutiyet II=Constitutional Monarcy II Meşrutiyet Dönemi=Constitutional Monarcy Period Osmanlı İnkılabı=Ottoman Revolution İnkılab-ı Azim=İnkılab-ı Azim 31 Mart olayı=Rebellion of 31 st March Darbe=Coup Abdülhamid II=Abdülhamid II Erver Paşa=Erver Pasha İttihat ve Terakki=Union and Progress Society Basın=Press
Önerilen Dizin Terimleri	
Yayımlama İzni	☒ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☐ Ertelemesini istiyorum

a. Yukarıda başlığı yazılı olan tezinin, ilgilenenlerin incelemesine sunulmak üzere Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından arşivlenmesi, kağıt, mikroform veya elektronik formatta, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimize ilgili fikri mülkiyet haklarımız saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) ve erteleme talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

04.02.2013

İmza:.....

Hazırlayan. Soner Tursun

Tezin adı: II. Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Olayı

ÖZET

XIX. yüzyılda fikri alanda yaşanan gelişmelerin olgunluk aşamasına ulaştığı süreci I. Meşrutiyet'in ilanı ile başlatmak mümkündür. Ancak I. Meşrutiyet uzun ömürlü olmamış, 1878 tarihinde yürürlükten kaldırılması, daha güçlü bir muhalefet zümresinin oluşumunu beraberinde getirmişti. I. Meşrutiyet ile tecrübe kazanan muhalif kesim, sistemli bir proje ile II. Meşrutiyet'i tesis etmişti. Ancak, özgürlük iddiasıyla her kesimin desteğini kazanarak iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, eleştiriye kapalı ve tekelsel uygulamaları neticesinde kısa sürede gözden düşmüş, 31 Mart Vakası ile de tam bir karmaşa ve kaos ortamı oluşmuştu. Günümüze kadar siyasi, iktisadi ve fikri yönden neticeleri olan bu olaylar zincirinin tahlili, tezin konusunu teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamit, Meşrutiyet, 31 Mart Vakası, İttihat ve Terakki, Ordu.

Prepared By: Soner Tursun

Name of Thesis: Proclamation of the Second Constitutional Era and 31st March Incident

ABSTRACT

It is possible to start the process by which the intellectual developments in the Ottoman Empire reached maturity with the First Constitutional Era. However, the First Constitutional Era did not last long. Its abolition in 1878 brought about the formation of a stronger opposition. The fraction which gained experience with the First Constitutional Era established the Second Constitutional Era with a systematic project. However, Committee of Union and Progress, which seized power gaining the support of all spheres of society, lost its public support in a very short time due to its being close to criticism and political monopolism. With the 31st of March Incident a medium of chaos and disorder came into existence. The analysis of a chain of events which have effects that are perceivable even today form the subject matter of the thesis.

Keywords: Abdulhamid II, Constitutional Era, the 31st of March Incident, Committee of Union and Progress, Army.

KISALTMALAR

age.: adı geçen eser.

agm.: adı geçen makale.

agt. : adı geçen tez

bk.: bakınız.

çev.: çeviren.

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.

ed.: editör.

haz.: hazırlayan.

İA.: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi.

nr.: numara.

s.: sayfa.

vd.: ve devamı.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	v
ÖNSÖZ	1
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYETİN İLANINI HAZIRLAYAN ŞARTLAR VE MEŞRUTİYET'İN İLANI	6
1.1. Meşrutiyet'in İlanına Giden Yol	6
1.2. Meşrutiyet'in İlanı	7
1.3. Bab-ı Ali'nin Rumeli'de Meşrutiyet İlanı'na Tepkisi.....	10
1.4. İttihat ve Terakki'nin Sadrazamı ve Kabineyi Değiştirmesi.....	12
1.5. İttihat ve Terakki ile Kamil Paşa'nın Arasının Açılması	13
1.6. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Duyulan Rahatsızlık	15
1.7. Meşrutiyet'in İlanının Halktaki Yansımaları	17
1.8. Avrupa Devletlerinin Meşrutiyet'in İlanına Tepkisi.....	20
1.9. Hürriyet Sarhoşluğu	21
1.10. Kadrolarda Azaltmaya Gidilmesi.....	22
1.11. Bosna-Hersek, Girit, Bulgaristan Şokları ve Yok Olan Ümitler.....	24
1.12. Merkez- Taşra Uyumsuzluğu.....	25

İKİNCİ BÖLÜM

31 MART VAKA'SINI HAZIRLAYAN GELİŞMELER.....	26
2.1. Kör Ali Hadisesi.....	26
2.2. Taşkışla Hadisesi (Ekim 1908)	27
2.3. Yıldız Hadisesi.....	28
2.4. Meclis-i Mebusan Seçimleri ve İttihat Terakki'nin Zaferi	28
2.5. İsmail Mahir Paşa'nın Öldürülmesi	29
2.6. Harbiye Talebelerinin II. Abdülhamit'e Karşı Tavrı	30
2.7. Meclis-i Mebusan'ın Açılışı.....	30
2.8. Meclis-i Mebusan'ın Açılışı'nın Kamuoyundaki Yansımaları.....	34
2.9. Meclis-i Mebusan'daki Vekillerin Dağılımı ve Mebusların Eğilimleri.....	35
2.10. Ahmed Rıza Bey'in Meclis-i Mebusan Başkanlığına Seçilmesi	36
2.11. Abdülhamit'in Mebuslarla Yakınlaşma teşebbüsleri; Sarayda Verilen Ziyafet	37
2.13. Meclis-i Mebusan Koridorlarındaki Askerler	38
2.14. Mizancı Murad Bey'in Tutuklanması	39
2.15. Basın Yoluyla Şantaj.....	39
2.16. Abdülhamit'in Gazetelere Para Vermek İstemesi, Derviş Vahdeti ve Volkan Gazetesi.....	40
2.18. Serbesti Gazetesi Başyazarı Hasan Fehmi'nin Katledilmesi	42
2.19. İsyân Öncesi İstanbul'un Durumu	43
2.20. Mahmut Muhtar Paşa'nın İsyânı Önleme Çabaları.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

31 MART VAK‘ASININ PATLAK VERMESİ VE BERABERİNDE YAŞANAN GELİŞMELER	45
3.1. İsyanın Başlaması ve Elebaşları.....	45
3.2. Askerlerin Komutanlarından Şikayetleri	46
3.3. Asi Askerlere Nasihat Heyeti Gönderilmesi Fikri	47
3.4. Prens Sabahattin ve Ahrar Fırkası ve II. Meşrutiyetten Beklentiler	48
3.5. İsyancıların İttihat Terakki ve Yayın Organlarına Karşı Tavrı ve Ayaklanma Esnasında Basının Tavrı.....	48
3.6. Ayaklanmamadaki Düzen	49
3.7. İsyan Esnasında Sivillerin Durumu.....	50
3.8. Prens Sabahattin’in Ayaklanmadaki Rolü	51
3.9. İsyancıların Talepleri	51
3.10. İsyancı Askerlerin Sarayın Önüne Gelmesi ve Saray Önünde Yaşananlar	53
3.11. Meclisin Durumu	54
3.12. Meclis’in Hareket Ordusuna İltihakı.....	55
3.13. İsmail Hakkı Bey’e Harbiye Nezaretinin Teklifi, İsmail Kemal Bey’in Meclis Başkanlığına Seçilmesi	56
3.14. İsyancı Askerlerin Affedilmesi ve Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetinin İstifası ve Tevfik Paşa’nın Sadrazamlığa Getirilmesi	57
3.15. Sadrazam Tevfik Paşa ve Dahiliye Nazırı Adil Bey’in Karışıklığın Yayılmasını Önleme Teşebbüsleri.....	58

3.16. İsyân Esnasında Vilâyetlerin Durumu	61
3.17. Hareket Ordusu'nun Teşkili ve İlerleyişi.....	62
3.18. Hareket Ordusunun Talepleri.....	65
3.19. Asi Askerlerin Hareket Ordusu'na Heyet Göndermesi.....	69
3.20. Abdülhamit'in Son Cuma Selâmlığı Ve Hareket Ordusu'nun Şehre Girişi	69
3.21. Mahmut Şevket Paşa'nın İstanbul'a Hakim Olduktan Sonra Vilâyetlere Gönderdiği Telgraf.....	72
3.22. Sultan II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi	73
3.23. İsyân Sonrası Divan-ı Harp ve İsyancı askerlerin Akıbeti.....	75
SONUÇ.....	77
EKLER.....	79
Meclis-i Mebusan'ın Açılış Nutku.....	79
Heyet-i Ayan'ın Padişahın Nutkuna Verdiği 25 Aralık 1908 Tarihli Cevap.....	80
Meclis-i Mebusan'ın Padişahın Nutkuna Verdiği 27 Aralık 1908 Tarihli Cevap	82
Sultan Abdülhamit'in Ayasofya Meydanı'nda İsyancı Askerlere İlan Edilen Tezkeresi	86
KAYNAKÇA.....	88

ÖNSÖZ

Yakın dönem Osmanlı tarihinin en çok tartışılan konularından biri II. Meşrutiyet'in ilanıdır. Meşrutiyet'in yeniden ilanına giden sürece bakıldığında günümüzde de izdüşümleri görülebilecek olan farklı eğilimlerin o dönemde de var olduğu ve birbirine üstünlük sağlamaya çalıştığı görülebilir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile ortaya çıkan aşırı iyimser hava ve beklentilerin tatmin edilmesi bir yana umulanın tam aksiyle karşılaşılması topluma muazzam şoklar yaşatmıştır. Ülkeyi parçalanmaktan kurtarmak ve istibdadı sona erdirmek iddialarıyla sahneye çıkan İttihat ve Terakki'nin baskıcı ve kendi düşüncesini her şeyin üzerinde tutan tavrı kısa süre önce göklere çıkarılan Cemiyet'in halkın nazarında hızla aşağılara düşmesine sebep oldu. Meşrutiyet'i istihsal etmiş olmakla övünen III. Orduya mensup Avcı taburlarının İstanbul'a getirilmiş olmaları bile başlı başına Hassa Ordusu askerlerinin tepkisini çeken bir olay iken aynı Avcı Taburları'nın itaatsiz davranışlar sergileyen Taşkışla askeri üzerine sevk edilmesi ve burada yaşanan çatışmada Taşkışla askerinden üçünün şehit edilmesi üzerine bizzat Hassa Ordusu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa tarafından tebrik edilmeleri ve benzer bir olayın Yıldız Kışlası'nda yaşanmasının son anda önlenmesi Hassa Ordusu askerlerini yeni düzene karşı patlamaya hazır bir bomba haline getirmişti. Tüm bunların üstüne Manastır'dan getirilen ve "Nıgehban-ı Hürriyet" olarak omuzlarına aşırı yük bindirilen ve kendi silah arkadaşlarının kanını dökmeye mecbur bırakılan Avcı Taburları'nın başlarındaki subaylar tarafından yeterince denetim altında tutulmaması ve bu taburların kontrolünün çavuşların eline geçmesi kelimenin tam anlamıyla ummadık taşın baş yarmasına sebep olmuştur.

13 Nisan 1909 sabahı Avcı Taburları'nın başını çektiği asker Ayasofya Meydanı'nı doldurmaya başlamış ve tarihe 31 Mart Vakası olarak geçecek olan olaylar zinciri başlamıştır. Bu vaka yalnızca tek başına düşünüldüğü takdirde layıkıyla değerlendirilemez. Rumi takvime göre 31 Mart 1325'te meydana gelen bu olay aslında uzun yılların getirdiği bir gerilim birikmesinin boşalması ve ne yazık ki

yeni gerilimlerin de kaynağı olmuş ve bugün de siyasi tartışmalarda zaman zaman atıf yapılan bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir. Bu çalışma II. Meşrutiyet'in ilan öncesindeki gelişmeleri, Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Vakası'nın ortaya çıkışı ve Hareket Ordusu'nun İstanbul'a tam anlamıyla hakim olmasına kadar yaşanan gelişmeleri mümkün olduğunca tarafsız ve "efradını cami ağıyarını mani" olarak anlatmayı amaçlamaktadır.

II. Meşrutiyet ve beraberinde getirdiği siyasal gelişmeler ekseninde değerlendirmelerin yapıldığı bu çalışma üç bölüm üzere tesis edilmiştir. Birinci bölümde, II. Meşrutiyet'in ilanını hazırlayan şartlar, akabinde ilanı ve sonrasındaki gelişmeler ele alınmıştır. 31 Mart Vakası'nı hazırlayan süreç ise tezin ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Üçüncü bölüm ise, 31 Mart sürecinde yaşananlar ve bu olayın neticelerinin analiz edildiği kısmı oluşturmaktadır.

Çalışma hazırlanırken, öncelikli olarak tarafsız bir yaklaşımla değerlendirmelerin yapılmasına özen gösterilmiştir. Tarih araştırmalarının vazgeçilmez ögesi olan kaynaklara gelince; öncelikli olarak döneme tanıklık eden, siyasi ve askeri aktörlerin hatıraları kullanılmıştır. Aynı zamanda konuyla ilgili, muhtelif mecmua, gazete ve dergilerdeki yazılara atıflarda bulunulmuş, yüksek lisans-doktora ve müstakil çalışmalar da ihmal edilmemiştir.

Bu çalışmanın daha başından beri bana her türlü desteği veren ve yardımlarını esirgemeyen Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. İlker ALP, Tarih Bölüm Başkanı Doç. Dr. İbrahim SEZGİN, bir akademik danışmandan beklenebilecek her türlü yardım ve yol göstericiliği ziyadesiyle yerine getiren Doç. Dr. Zekai METE ve tezimi okuma zahmetine katlanarak bana yol gösterici tavsiyelerde bulunan mesai arkadaşlarım Arş. Gör. Feyzullah UYANIK ve Arş. Gör. Mehmet KÜÇÜK'e ve isimlerini saymadığım diğer kişilere teşekkürlerimi arz etmek üzerime bir borçtur. Çalışmalarım esnasında her türlü fedakarlığı gösteren eşim ve çocuklarımı da burada minnetle anmam gerekir.

Soner TURSUN
EDİRNE/2013

GİRİŞ

Son dönem Osmanlı tarihinin şüphesiz en önemli siyasal gelişmelerinden biri 31 Mart olayıdır. 13 Nisan 1909 tarihinde, tüm İstanbul’u tam bir kaos ortamına sürükleyen bu olay, tarihsel süreç içerisinde öncesi ve sonrası ile bir bütün olarak ele alındığında pek çok gelişmenin ürünü olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.

Sadece bir “vak’a” yada “olay” kelimeleri ile izah edilemeyecek olan bu ihtilal, aslında Türk kavimlerinde geleneksel olarak tarih boyunca var olan muhalefet hareketlerinden biridir. İlk Türk-İslam devletlerinden itibaren mevcut iktidarı ve icraatlarını benimseyen, aksine memleketi kötüye götürdüğü düşüncesiyle harekete geçen ve bunun sonucunda yaşanan pek çok darbe vuku bulmuştur. Öyle ki, Osmanlı tarihinin ilk dönemlerine bakıldığında bu durumun örneklerini görmek mümkündür. Mesela Fatih Sultan Mehmet’in ilk saltanatının “*Buçuk Tepe*” vakasıyla sonlandırılması bunun ilk örneklerinden biridir.¹ Yine Yavuz Sultan Selim’in babası II. Beyazıt’a karşı giriştiği mücadele, Genç Osman diye iştihar eden II. Osman’ın katli,² Sultan İbrahim’in tahttan indirilmesi, Patrona Halil İsyanı ve akabinde III. Ahmet’in saltanatını kaybetmesi,³ XIX. yüzyıl öncesinde iktidara müdahale sürecinin en önemli aşamalarını teşkil etmektedir.

Darbelerin daha sistemli bir hale geldiği XIX. yüzyılda ise, bu olaya ilk maruz kalan ve feci bir şekilde katledilen III. Selimdir.⁴ Islahat uğruna hayatını

¹ Buçuktepe vakası ile ilgili genel bilgi için bk. Abdülkadir Özcan, “Buçuktepe Vak’ası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VI, 343-344; II. Mehmet’in saltanatının ilk dönemi ve bu olay için bk. Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara, 1954, s. 55-69; Ayrıca bk. Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Osmanlı Klasik Dönemi’nin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*, Ankara 1991, s. 8.

² Feridun Emecen, “Osman II”, *DİA*, XXXIII, İstanbul, 2007, s. 453-457.

³ Songül Çolak, “Patrona Halil Ayaklanmasını Hazırlayan Şartlar ve Payitahttaki Etkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, XII, Ankara, 2002, s. 525-530.

⁴ III. Selim’in öldürülmesi ile ilgili en önemli ve net bilgi için bk. Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü (1802-1809)*, İstanbul 2007; III. Selim’in katledilmesine doğru giden süreçte en önemli merhalelerden biri olan Kabakçı Mustafa İsyanı ya da diğer ismiyle Bogaz Yamakları isyanı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Aysel Yıldız, *Vaka-yı Selimiyye or The Selimiyye Incident: A study of The May 1807 Rebellion*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 109 vd; Hrand D. Andreasyan, *George Oğulukyanın Ruznamesi 1806-1810 İsyamları III. Selim IV. Mustafa II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul, 1972, s. 1-17; Aysel Yıldız, “Kabakçı İsyanı

kaybeden III. Selim'in başaramadığı birçok yenilik, II. Mahmut tarafından hayata geçirilecekti.⁵

XIX. yüzyılda yaşanan siyasi, iktisadi ve özellikle de fikri gelişmeler yeni olaylara zemin hazırlayacaktı.⁶ III. Selim'in katlinin ardından düzenlenen ilk ciddi ve planlı darbe girişimi 1856 tarihindeki Kuleli Vakası'dır. Hedefine ulaşmayan bu teşebbüs, aslında kendinden sonraki girişimler için önemli bir tecrübe niteliğindedir.⁷ 1865 yılına Belgrat ormanında düzenlenen pikniğin akabinde teşkilatlanan “*Genç Osmanlılar ya da Yeni Osmanlılar*” öncekilerden farklı bir darbeye zemin hazırlayacaktı.⁸ Devletin kötü idare edildiği iddiasıyla ortaya çıkan bu grup, Sultan Abdülaziz'i katletmek suretiyle tahttan indirerek yerine V. Murat'ı getirmişti.⁹ Hastalığı dolayısıyla devleti idare edemeyecek duruma gelen V. Murat, yine kendisini tahta getiren irade tarafından azledilmiş, yerine uzun süren pazarlıklar sonucunda II. Abdülhamit getirilmiştir.¹⁰

31 Mart Olayını hazırlayan etmenleri, II. Abdülhamit dönemi ve icraatlarında aramak mümkündür. Malum olduğu üzere II. Abdülhamit, Meşrutiyet'i ilan etmek şartıyla tahta getirilmişti. Nitekim, sözünün arkasında duran padişah, 23

ve III. Selim'in Katli,” *III. Selim İki Asrın Dönemecinde İstanbul*, (ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul, 2010, s. 227-240.

⁵ II. Mahmut ve reformları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ali Akyıldız, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform (1839-1858)”, *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, İstanbul, 1992, s. 1 vd.; 1989 yılında II. Mahmut reformlarını konu alan bir seminer düzenlenmiştir. Reformlar hakkında genel bilgi için bk. Mithat Sertoğlu, “Tanzimat’a Doğru,” *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989*, İstanbul, 1990, s. 1-10; Ruveyda Nida Yıldırım, *II. Mahmut Dönemi Islahat Hareketleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2006, s. 3 vd.; Stanford J. Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş; “Sultan III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, XII, Ankara, 2002, s. 609-628.

⁶ Fikri gelişmelerle ilgili genel bilgi için bk. Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (haz. Abdullah Uçman), İstanbul, 2006, s. 202-214.

⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Uluğ İğdemir, *Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma*, Ankara, 1937, s. 9 vd.; Muharrem Varol, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 217-231.

⁸ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan), İstanbul, 1996, s. 17.

⁹ Abdülaziz'in katledilmesi ile ilgili süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnül Emin Mahmud Kemal İnal, “Sultan Abdülaziz’e Dair”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, IX, (86), İstanbul, 1341, s. 182 vd., Abdülaziz ve dönemi ile ilgili genel bilgi için bk. Cevdet Küçük, “Abdülaziz”, *DİA*, I, s. 179-185.

¹⁰ Azmi Özcan, “Sultan II. Abdülhamit”, *Türkler Ansiklopedisi*, XII, Ankara, 2002, s. 931-938.

Aralık 1876 tarihinde Kanun-ı Esasi'yi yürürlüğe koydu.¹¹ Böylelikle Yeni Osmanlıların, idaredeki etkisi zirveye çıktı.¹²

Osmanlı tarihinin en büyük mağlubiyetlerinden biri olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi yeni bir dönemi açacaktı.¹³ Savaşın mesuliyetini, başta Mithat Paşa olmak üzere dönemin vükelası üzerine yıkan II. Abdülhamit, Kanun-ı Esasi'nin kendisine verdiği yetkiye dayanarak meclisi süresiz olarak tatil etmişti. Böylelikle padişah, idarede Yıldız Sarayı merkezli bir siyaset izlemeye başlamıştı. II. Abdülhamit'in bu kararı uzun yıllar süren Genç Osmanlılar mücadelesinin kazanımlarına darbe vurmuş, bir ihtilalin patlak vermesi için ilk bahane ortaya çıkmıştı. Çok geçmeden Ali Suavi önderliğindeki bir grup, Osmanlı tarih literatürüne “Çırağan Vakası” olarak geçecek olan ikinci başarısız darbe girişimini gerçekleştirecekti. Ali Suavi'nin hayatını kaybederek bedelini ödediği¹⁴ bu hareket, kendisinden sonra darbe yapacakların cesaretini kırmış olmalıdır.

İlk darbe teşebbüsünün akim kalması ve akabinde 1897 Yunan Osmanlı-Yunan Harbi'nin kazanılması II. Abdülhamit'in imajını hem Osmanlı hem de dünya kamuoyunda yükseltmişti.¹⁵ Bu başarıya rağmen, II. Abdülhamit'in saltanatı süresince özellikle Berlin Antlaşması ve sonrasında yaşanan toprak kayıpları,¹⁶

¹¹ 1876 Anayasasının hazırlanma süreci ile ilgili bk. Selda Kılıç, “1876 Anayasası'nın Bilinmeyen İki Tasarısı”, *OTAM*, Ankara, 1990, s. 557-634; Ebubekir Sofuoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanma Sürecinde Islahatlar ve I. Meşrutiyet*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sakarya, 1998, s. 142 vd.

¹² Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 1991, s. 55.

¹³ Osmanlı tarih literatüründe 93 Harbi diye de anılan bu savaşla ilgili geniş bir literatür oluşmuş bulunmaktadır. Savaşla nedenleri ile ilgili bk. Yuluğ Tekin Kurat, “1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri”, *Bellekten*, 26 (3), Ankara, 1962, s. 567-592; savaşla ilgili genel bilgi için bk. Mahir Aydın, “93 Harbi”, *DİA*, IX, İstanbul, 1994, s. 498-499; Ali İhsan Gencer, Nedim İpek. (1993).1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877), *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 15 (9), Ankara, 1993, s. 205-244; Nedim İpek, “1877-1878 Osmanlı Rus Harbi”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIII, s. 15-24.

¹⁴ Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul, 1994, 381-452; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Ali Suavi ve Çırağan Vakası”, *Bellekten*, VIII (29), Ankara, 1944, s. 71-118.

¹⁵ Metin Hülagü, *Osmanlı Yunan Savaşı, Abdülhamid'in Zaferi*, İzmir, 2008; Metin Hülagü, “1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nın Sosyal, Siyasal ve Kültürel Sonuçları”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, Ankara, 1999, s. 314-318.

¹⁶ Berlin Antlaşması ile ilgili bk. Nihat Erim, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara, 1953, s. 403-424; Antlaşmanın imzalanması için Berlin'de düzenlenen kongre ve bu kongreye katılan devletlerin çıkar hesapları ile ilgili bk. Eylem

Tunus'un Fransızlar tarafından işgali (1881),¹⁷ Duyun-ı Umumîye'nin kuruluşu (1881),¹⁸ Mısır'ın İngilizler tarafından işgali (1882),¹⁹ Ermenilerin çıkardıkları isyanlar, Girit ve Doğu Rumeli'de yaşanan olaylar Osmanlı aydın kesimini harekete geçirmişti. Meselelere duyarsız kalmayan aydınların, devleti kurtarmak için üzerinde ittifak ettikleri proje; “II. Abdülhamit'in devrilmesi, Meclis'in açılması, Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konulması, Muhafaza-ı Vatan yani Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, İttihad-ı Anasır yani ırkı, dini, mezhebi ne olursa olsun bütün fertlerin Osmanlı üst kimliğinde birleştirilmesi, düşman tecavüzünün ve müdahalesinin önlenmesi (def'i tecavüzat-ı düşman), kapitülasyonların kaldırılması, reformların yapılması”²⁰ olmak üzere toplam 6 ana maddeden ibaretti.

Bu düşünceler etrafında toplanan Jön Türkler, çalışmalarını daha ileri aşamaya götürmek ve etkinliklerini artırmak amacıyla örgütlenmeye başladılar.²¹ 1889 yılında kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1892'de ilk ciddi toplantısını yapmış, 1895 yılına gelindiğinde de taraftarlarının çoğalmasıyla ihtiyaç duyulan İttihat-Terakki Nizamnamesi kaleme alınmıştı.²² Osmanlı Devleti bünyesinde teşkilatlanmış örgütler içerisinde nihai hedefine bu örgüt ulaşmıştır.

Tekemen, *Berlin Kongresi ve Osmanlı Devleti*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2006, s. 57-68; Antlaşmayla ilgili genel bilgi için bk. Ali İhsan Gencer, “Berlin Antlaşması,” *DİA*, V, İstanbul, 1992, s. 516-517.

¹⁷ Mustapha Stiti, *Tunus'un Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2008, s. 59vd; Erol Karıcı, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa'nın Tunus'u İşgali*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 45 vd.

¹⁸ Özge Varol, *II. Abdülhamit Döneminde Duyun-ı Umumiye İdaresinin Kuruluşu ve İşleyişi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 92 vd.; Erdoğan Keskinkılıç, “Duyun-ı Umumiye İdaresi”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, Ankara 2002, s. 371-380.

¹⁹ Emine Altunay Şam, *Mısır'ın 1882'de İngilizler Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Takip Ettiği Siyaset*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Samsun, 2001, s. 87 vd.; Dilek Güldeş, *Urabi Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır'ı İşgali (1881-1882)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, s. 48 vd.

²⁰ Bayram Kodaman, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIII, Ankara, 2002 s. 165-192.

²¹ Ahmet Özcan, “Büyük Çöküşe Direnen Jön Türkler”, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), İstanbul, 2008, s. 81-98.

²² M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” ve “Jön Türklük” (1889-1902)*, I, İstanbul 1985, s. 173; Ali Birinci, *Tarih Yolunda, Yakın Mazînin Siyasî ve Fikrî Ahvâli*, İstanbul, 2001, s. 45-63.

Etkinliğini artıran İttihat-Terakki Cemiyeti, yurt içinde ve dışında birçok şube açarak teşkilatını genişletmişti.²³ Aynı zamanda basın-yayın organlarını da çok iyi kullanmışlar, Osmanlı sınırları içerisinde ve yurt dışında olmak üzere toplam 153 farklı gazete çıkarmışlardı.²⁴ 27 Eylül 1907 tarihine gelindiğinde ise, merkezi Paris'te bulunan Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, merkezi Selanik'te bulunan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşerek “*Osmanlı İttihat-Terakki Cemiyeti*” adını aldı ve bu isimle faaliyetlerini sürdürmeyi kararlaştırdı. 29 Aralık 1907 tarihinde yayınladığı bildiride, Osmanlı milletlerinin birlik olmayı başardığından bahsedilmiş, hedefe ulaşmak için tüm güçlerin birleştirilerek ihtilal yolunda ısrar edileceğine vurgu yapılmıştı. Böylelikle cemiyet, etkin bir şekilde varlığını hissettirmişti.²⁵ Artık 31 Mart Vakası öncesinde en önemli ve son aşama olan II. Meşrutiyet'in ilanına çok az bir mesafe kalmıştı.

²³ İttihat-Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarını genişletmesi ve Osmanlı topraklarının dört bir yanını kapsayan bir teşkilat haline bürünmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. M. Şükrü Hanioglu, *age.*, s. 173 vd.

²⁴ Jön Türkler ve İttihat Terakki Cemiyeti basın-yayın yoluyla fikirlerini büyük halk kitlelerine etkin bir şekilde ulaştırmışlardı. İttihat Terakki'nin en önemli gazeteleri arasında, *Tanin*, *Meşveret*, *Osmanlı ve Şura-yı Ümmet* zikredilebilir. Basın-yayın faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Gökhan Kaya, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Basın Yayın Faaliyetleri (1878-1909)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999, s. 19 vd.

²⁵ Ahmet Eyicil, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIII, Ankara, 2002, s. 228-244; Ayrıca bk. Kunihiro Shidara, “İttihat ve Terakki mi? Terakki ve İttihat mı?”, *XII. Türk Tarih Kongresi Ankara 12-16 Eylül 1994 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III, Ankara 1999, s. 1-5.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYETİN İLANINI HAZIRLAYAN ŞARTLAR VE MEŞRUTİYET'İN İLANI

1.1. Meşrutiyet'in İlanına Giden Yol

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk kongresini 1902 yılında Paris'te yaptı.²⁶ Bu kongrede Meşrutiyet'in yeniden ilanı için izlenecek yol hakkında esaslı fikir ayrılıkları çıktı.²⁷ Meşrutiyet'in ilanının yabancı müdahalesi ile olabileceğini düşünenler Prens Sabahattin etrafında toplanarak Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni,²⁸ yabancı müdahalesine karşı çıkanlar ise Ahmet Rıza Bey'in başkanlığında Terakki ve İttihat Cemiyeti'ni kurdular.²⁹ Her iki cemiyet de teşkilatlanma ve propaganda yoluna gitse de Terakki ve İttihat Cemiyeti, Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet hareketiyle kıyaslanmayacak kadar geniş bir taraftar kitlesi bulmuştu. 1907 yılında ise Terakki ve İttihat Cemiyeti Mustafa Kemal'in Şam'da kurmuş olduğu Hürriyet Derneği ile birleşti.³⁰ Yurt içinde ve yurt dışında kurulan cemiyetlerin sayısı günden güne artmaktaydı. II. Abdülhamit'e karşı mücadele eden cemiyetlerin büyük kısmı 27 Aralık 1907 tarihinde Paris'te bir kongre düzenlediler.³¹ Bu kongre sonrası yaşanacak olaylar, ülke çapında önemli değişiklikleri beraberinde getirecekti.³²

²⁶ II. Meşrutiyet ile ilgili genel bir değerlendirme için bk. Halil İnalcık, "II. Meşrutiyet1", *Doğu Batı (II. Meşrutiyet 100. Yıl)*, c. I, İstanbul 2008, s. 11-18; Ayrıntılı bilgi için bakınız: Ernest E. Ramsaur, *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, (çev. Muhsin Önal Mengüşoğlu), İstanbul 2011, s.96 vd.; Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İstanbul, 2008, s. 83-85.

²⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1988, s. 21; Hasan Babacan, "*Mehmet Talat Paşa 1874-1921 (Siyasi Hayatı ve İcratı)*" (Basılmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 1999, s. 18.

²⁸ Tarık Zafer Tunaya, *age.*, s. 11.

²⁹ Feroz Ahmad, *The Making of the Modern Turkey*, London 1993, s. 33.

³⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Cilt V*, Ankara 2011; Ernest E. Ramsaur, *age.*, s.140; Necmettin Alkan, *Mutlakiyetten Meşrutiyete II. Abdülhamid ve Jöntürkler*, İstanbul 2009, s. 60.

³¹ Bu cemiyetin kuruluşu ve nizamnamesi için bk. Ali Birinci, *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali*, İstanbul, 2001, 54-66.

³² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (haz. Ahmet Kuyaş), İstanbul, 2008, s. 402.

Geniş çaplı bir katılıma sahne olan kongreye Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin yanı sıra Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet, Taşnaksutyun, Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi, Ahd-i Osmanî Mısır cemiyeti ve çok sayıda gazete ve dergi temsilcisi katıldı. Kongreden Sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirmeye zorlayarak Meşrutiyet'i yeniden ilan etme kararı çıkmıştır.³³ Bunun için izlenecek yol halka pasif direniş çağrısı yapılması, askere propaganda yapılarak ihtilalcilere karşı silah kullanmamasının sağlanması ve gerekirse genel ayaklanma yoluna başvurulması idi.³⁴ Alınan kararların uygulanabilmesi için cemiyetlerin temsilcilerinden oluşan gizli bir komite de kuruldu. Cemiyetler içinde en etkin olan ise Terakki ve İttihat cemiyeti idi. Cemiyet özellikle Makedonya'da çok hızlı ve sağlam bir şekilde teşkilatlandı.³⁵ Bunda devletin en kaliteli subaylarının Makedonya'da görevlendirilmiş olmasının ve Makedonya üzerinde Osmanlı denetiminin yok denecek kadar az olmasının tesiri fazla idi.³⁶

1.2. Meşrutiyet'in İlanı

II. Meşrutiyet'in ilanında en büyük pay hiç şüphesiz İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne aittir. İttihat ve Terakki her ne kadar Anadolu'da kendine fazla taban bulamasa da Balkanlar'da ve özellikle Makedonya'da oldukça faaldi. Okuldan yeni mezun olan genç subaylar arasında İttihatçı ve Abdülhamit aleyhtarı olmayan bulmak zordu.³⁷ Yeni mezun olan vasıflı ve yabancı dil bilen subayların büyük kısmının Balkanlara gönderildiğini ve Makedonya'nın daha önce Bulgarlara verilip sonradan ıslahat yapılmak şartıyla Berlin Konferansı'nda Osmanlı Devletine iade edildiğini ve buradaki Osmanlı denetiminin uluslararası baskıların da tesiriyle yok

³³ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 18

³⁴ Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İstanbul 1980, s. 64; Necmettin Alkan, *age.*, s. 125.

³⁵ Ernest E. Ramsaur, *age.*, s.96; Makedonya ıslahatı ve buradaki teşkilatlanma ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Feyzullah Uyanık, *Serasker Mehmet Rıza Paşa*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2012, s. 76-85; Gül Tokay, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, İstanbul, 1995; Meltem Begüm Saatçı, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Antalya, 2004, s. 12 vd.; Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, İstanbul, 2008, s. 10 vd.

³⁶ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 6; Kenan Olgun, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 2008, s. 30-31.

³⁷ Necmettin Alkan, *age.*, s. 50.

denecek kadar az olduğu düşünülürken mevcut padişah ve rejim aleyhtarı bir yapının serpilip güçlenmesi için oldukça uygun bir zemin olduğu ortaya çıkar. Üstelik burada komitacılarla mücadele eden subaylar hem savaş kabiliyetlerini geliştiriyor ve kazandıkları başarılarla halkın nazarında yüceliyor hem de mücadele ettikleri düşmanlarının teşkilatlanma ve mücadele yöntemlerini öğrenerek elde ettikleri şöhreti ve beceriyi kendi maksatları için kullanma imkânına sahip oluyorlardı.³⁸ Makedonya'daki genç subayların etkilendikleri tek grup komitacılar değildi. Islahat için Makedonya'da bulunan yabancı subaylar ve konsolosluklar hatta mason locaları da genç subaylarla irtibat halindeydi ve yükselmekte olan İttihat ve Terakki'ye kendi hesaplarına nüfuz etme emelindeydi.³⁹ İttihat ve Terakki tüm bu avantajları çok iyi kullanmasını bilmiş ve 1908 öncesinde Makedonya'da kendisine yoğun bir taraftar kitlesi kazanmıştı. Yönetimi ele geçirmek için fırsat kolluyordu. Bu dönemde 9 Haziran 1908 tarihinde Estonya'nın Reval şehrinde İngiltere Kralı VII. Edward ve Rus Çarı II. Nikola arasında yapılan görüşmeler Meşrutiyet'e giden yolda bir mihenk taşı oldu.⁴⁰ Osmanlı'nın son dönemlerinde doğrudan ya da dolaylı olarak en çok uğraştığı ve en zorlu savaşlarını yaptığı düşmanı olan Rusya ile uluslar arası arenada Osmanlı'yı zahiren himaye etmiş olan İngiltere'nin bir araya gelmiş olması Osmanlı kamuoyunda geniş yankı buldu.⁴¹ Zahirî dost İngiltere ve alenî düşman Rusya'nın Osmanlı Devleti aleyhine ittifak ettiği ve ülkeyi paylaşmak için en sonunda anlaşıkıkları ve mevcut rejimin ve padişahın eli kolu bağılı öylece durduğu düşüncesindeydi İttihat ve Terakki Cemiyeti.⁴² Cemiyet, ülkenin parçalanmasını önlemenin tek yolunun Meşrutiyet'in tekrar ilanından geçtiği kanaatindeydi.⁴³

Reval Mülakatı Arnavutları büyük telaşa sevk etmişti. Firzovik'te mitingler düzenlediler. Bu mitinglere katılanların sayısı tam olarak bilinmese de

³⁸ Necmettin Alkan, *age.*, s. 78.

³⁹ Nevzat Artuç, "II. Meşrutiyetin İlanı", *Doğu Batı (II. Meşrutiyet 100. Yıl)*, c. I, İstanbul 2008, s. 65-82; Necmettin Alkan, *age.*, s. 94.

⁴⁰ Tarık Zafer Tunaya, *age.*, s. 23; Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *age.*, s. 63; Necmettin Alkan, *age.*, s. 149; Revaldeki görüşmeler ve bunun akisleri için ayrıca bk. Tahsin Paşa, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1931, s. 261.

⁴¹ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 26.

⁴² Ernest E. Ramsaur, *age.*, s.176.

⁴³ Kenan Olgun, *age.*, s. 33.

verilen sayılar 8.000 ila 30.000 arasında değişmektedir.⁴⁴ İttihatçılar bu olaylara da müdahil oldu ve Arnavut toplumunun ileri gelenlerinin Sultan II. Abdülhamit'e telgraflar çekerek Meşrutiyet'in ilanı istemelerini sağladılar.⁴⁵ 1908 Haziran'ında İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır'daki Konsolosluklara bir bildiri dağıtarak maksatlarının Meşrutiyet'i yeniden ilan etmek olduğunu açıkladı. Bu bildiri ile İttihat ve Terakki Cemiyeti mevcut yönetime karşı ilk aleni teşebbüsünü yapmış oluyordu. Cemiyet daha da ileri gitti ve işi fiili askeri mücadeleye taşıdı. 3 Temmuz 1908 günü önce Niyazi Bey peşinden de Enver Bey 3. Ordu askerleriyle Makedonya'da dağa çıktı.⁴⁶ Niyazi Bey kendisini isyana götüren sebebin Reval Mülakatına karşı mevcut idarenin sessiz kalması hatta alçakça bir siyaset izlemesi olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Makedonya'daki halk da İstanbul'a telgraflar yağdırıyor ve Padişah II. Abdülhamit'ten Meşrutiyet'i tekrar ilan etmesini istiyordu.⁴⁸ İsyanı bastırma teşebbüsleri ise başarısız oldu.⁴⁹ İsyanı bastırmakla görevlendiren Ferik Şemsi Paşa İttihat ve Terakki fedailerinden Atıf Bey tarafından şehit edildi. Yerine görevlendirilen Müşir Osman Paşa ise İttihat ve Terakki tarafından esir alındı.⁵⁰ Aradan yirmi gün geçmesine rağmen Resneli Niyazi Bey'in başlattığı isyan bastırılmak bir yana yayılmış ve şiddetlenmişti. 23 Temmuz 1908'de ise İttihat ve Terakki Manastır'da 101 pare top attırdı. Bu sayıda top atışı yalnızca padişah değişikliğinde yapılırdı. Bununla İttihat ve Terakki Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirileceğini de ilan etmiş oluyordu.⁵¹ Tahttan indirme meselesini bir yana bırakılacak olursa bu sayıda top atışı rejim değişikliğini ilan etmiş oluyordu. Ardından Cemiyet, merkezinin bulunduğu Selanik'te Meşrutiyet'i ilan etti.⁵²

⁴⁴ Necmettin Alkan, *age.*, s. 220; Tarık Zafer Tunaya, *age.*, s. 7-8.

⁴⁵ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 35; Hasan Babacan, *age.*, s. 26.

⁴⁶ Hasan Babacan, *age.*, s. 21; Ernest E. Ramsaur, *age.*, s.177; Necmettin Alkan, *age.*, s. 179.

⁴⁷ Necmettin Alkan, *age.*, s. 179.

⁴⁸ Kenan Olgun, *age.*, s. 34.

⁴⁹ Abdurrahman Şeref Efendi, *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları*, (haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal), Ankara 1996, s. 11.

⁵⁰ Necmettin Alkan, *age.*, s. 247.

⁵¹ Cenk Reyhan, "Jön Türk Hareketi Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme", *Doğu Batı (II. Meşrutiyet 100. Yılı)*, c. I, İstanbul 2008, s. 105-132.

⁵² Tarık Zafer Tunaya, *age.*, s. 23; Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *age.*, s. 64; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", (ed. Ekmelettin İhsanoğlu), *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, İstanbul 1999, s. 119-122.

Böylelikle henüz resmen İstanbul tarafından tanınmış olmasa da Cemiyet Rumeli’de Meşrutiyet’i kendi eliyle ilan etmiş oluyordu.⁵³ Aynı zamanda Meşrutiyet’in ilanıyla beraber, olayların baş aktörleri Resneli Niyazi ve Enver Paşa, herkesin gözünde kahraman imajına kavuşmuştu.⁵⁴

1.3. Bab-ı Ali’nin Rumeli’de Meşrutiyet İlanı’na Tepkisi

Resneli Niyazi Bey’in dağa çıkması ile başlayan ve önü alınamayan süreç Bab-ı Ali’de önemli değişikliklere neden oldu. Kendisi de Rumeli kökenli olan ve Rumeli’nin içinde bulunduğu hassas dönemde başarılı olacağı düşüncesiyle sadrazamlığa getirilen Avlonyalı Ferit Paşa’nın olayları önlemekte yetersiz kalması büyük hayal kırıklığı oluşturdu.⁵⁵ 22 Temmuz 1908 tarihinde Sultan II. Abdülhamit Avlonyalı Ferit Paşa’nın yerine Sait Paşa’yı sadrazam olarak atadı.⁵⁶ Serasker Rıza Paşa da görevinden alındı ve yerine Harbiye Nazırı unvanıyla Müşir Rüştü Paşa getirildi.⁵⁷ Sait Paşa hükümetinin ilk işi Rumeli’deki isyanı görüşmek olmuştur. Ancak 23 Temmuz Perşembe günü başlayan ve 19 saat süren toplantıda izlenecek yol konusunda ittifak edilemedi.⁵⁸ En sonunda Kanun-ı Esasi’nin iade edildiği ve Meclis-i Mebusan’ın tekrar toplantıya çağrıldığını belirten iradeler 23 Temmuz 1908 tarihinde resmen ilan edildi.⁵⁹ Bir hafta sonra yani 30 Temmuz 1908’de ise hafiyelik ilga edilmiştir.⁶⁰ Ancak aynı gün ülke çapında çok elim hadiseler de yaşandı. Rumeli ve Anadolu’daki mahkumlar zor kullanarak hapisanelerin kapılarını açmışlar ve dışarıdan da destek alarak serbest kalmışlardı.⁶¹ Bunda Meşrutiyet’in getirmiş olduğu

⁵³ Sina Akşin, *age.*, s. 75; Kenan Olgun, *age.*, s. 35.

⁵⁴ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul 1967, s. 261.

⁵⁵ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 38.

⁵⁶ Zekeriya Kurşun, *Küçük Mehmed Sâid Paşa (Siyasi Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1838-1914*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 1991, s. 112-113.

⁵⁷ Feyzullah Uyanık, *agt.*, s. 139-140.

⁵⁸ Necmettin Alkan, *age.*, s. 256.

⁵⁹ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 40.; Ali Birinci, *age.*, s.132; Hasan Babacan, *age.*, s. 28.

⁶⁰ Osmanlı Devleti’nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren, devletin menfaatine faaliyet gösteren istihbarat teşkilatı mevcuttu. II. Abdülhamit döneminde kendine özgün bir yapıya dönüşen ve İttihat-Terakki mensuplarını rahatsız eden Hafiyelik teşkilatı için bk. Mehmet Ali Beyhan, “II. Abdülhamid Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Journaller”, *Türkler Ansiklopedisi*, XII, Ankara, 2002, s. 939-950; hafiyeliğin kaldırılmasıyla ilgili bk. Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)*, (haz. Faruk Özergin, Emel Özergin), İstanbul, 1982, s. 337-341.

⁶¹ Sina Akşin, *age.*, s. 83; Kenan Olgun, *age.*, s. 37.

genel “hürriyet sarhoşluğu” nun tesiri vardı. Zaten o günlerde Meşrutiyet’in ilan edildiği 10 Temmuz tarihine atfen meşrutiyet için “10 Temmuz İnkılâbı” tabiri kullanılıyor ve büyük ölçüde Fransız İhtilali örnek alınıyordu. Fransız İhtilali esnasında başta Bastille hapishanesi olmak üzere hapishanelerdeki mahkûmların ihtilalciler tarafından serbest bırakıldığı düşünüldüğünde böyle bir manzara şaşırtıcı olmasa gerek. İki hafta sonra 13 Ağustos 1908’de ise genel af ilan edilmiştir.⁶²

Genel affın ilanı ile hapishaneler tamamen boşalmış ve mahkûmlar adı suçlardan mı yoksa siyasi suçlardan mı hüküm giymiş olduklarına bakılmaksızın salıverilmişti.⁶³ Bu durum ise tahmin edileceği gibi çok olumsuz sonuçlara yol açmış ve özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde bir suç patlaması yaşanmış ve halkın ciddi tepkisine yol açmıştı.⁶⁴ Şehirde can ve mal emniyeti kalmamıştı. Hırsızlık sıradan bir vaka sayılıyordu.⁶⁵ 31 Mart Vakası esnasında bu kişilerin yağmaya yönelmemesi ise sokakların silahlı asiler ile dolu olmasına bağlanabilir. İsyancı askerler her ne kadar halkı dehşet içinde bırakmış olsalar da yağma için fırsat kollayan ayak takımının oluşturduğu tehdidin farkındaydılar ve özellikle yabancıları hedef alan saldırıların kendilerini çok zor durumda bırakacağını biliyorlardı.⁶⁶ Yağmayı önlemek için devriyeler çıkarmışlardı. Hareket Ordusu yaklaşırken ise yaklaşan ordunun gücünün büyüklüğü ve sonrasında ilan edilen sıkıyönetim yağmaya mani oldu. Eğer her şeye rağmen asgari seviyede de olsa güvenlik tesis edilmemiş olsaydı yağma için fırsat kollayan kişilerin şehri daha evvel görülmemiş şekilde yağma etmeleri işten bile değildi.⁶⁷ Suç potansiyeli taşıyan bu kişilerle mücadele edebilmek için çeşitli

⁶² Kenan Olgun, *age.*, s. 37; Ali Birinci, *age.*, s.135.

⁶³ Genel affa ilgili çıkan irade için bk. *Düstur 2*, c. I, no. 40.

⁶⁴ Ali Birinci, *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali*, İstanbul 2001, s.135.

⁶⁵ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 53.

⁶⁶ Ahmet Turan Alkan, “Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Ordu ve Siyaset İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, Ankara, 2002, s. 939-950.

⁶⁷ Francis McCullagh, *Abdülhamid’in Düşüşü*, İstanbul 2005, s.73. Francis McCullagh (1874-1956) devrin en önemli savaş muhabirlerindedir. İstanbul’a gelmeden önce Japonya’da bulunmuş daha sonra Japon Rus Savaşı’nı Rus saflarından takip etmiştir. Meclis-i Mebusan’ın açılışını ve 31 Mart Hadisesi’ni bizzat müşahede etmiştir. Daha sonra İtalyan ordusuyla Trablusgarp savaşını takip etmiş, ardından Bolşevik İhtilali’ni Beyaz Ordu saflarında izlemiş ve Kızıl Ordu’ya esir düşmüş. Daha sonra Meksika ve İspanya iç savaşlarını yerinde takip etmiştir. Eserleri genel olarak bulunduğu tarafın bakış açısını yansıtsa da gerektiğinde canını tehlikeye atarak hareket etmesi ve olayları yerinden gözlemlemesi eserlerini değerli kılmaktadır. Bk.

tedbirlere ihtiyaç duyulmuş ve ilerleyen zamanlarda Serseri Nizamnamesi'nin çıkartılması ihtiyacı doğmuştu.⁶⁸ Ancak bu nizamnamenin Meclis-i Mebusan tarafından kanunlaştırılması 31 Mart Hadisesi dolayısıyla gecikmiş ve ancak 10 Mayıs 1909'da çıkartılmıştır.⁶⁹ Bu bahsi geçen muzır kişiler 31 Mart Hadisesinde de rol oynamışlardı. Gerek hapisten salıverilen mahkumların gerek mahkum olmayıp ülkenin çeşitli yerlerinden İstanbul'a gelmiş bulunan fakat iş sahibi olmayan kişilerin ne kadar tehlikeli olabileceklerini anlamak için Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın Meclis-i Mebusan'a 17 Şubat 1909'da gönderdiği yazıya bakmak yeterlidir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın yazısına bakılırsa İstanbul'da 10.000 civarında serseri vardır⁷⁰ ve İstanbul'da bir gün içinde meydana gelen 11 vukuatın yalnızca 2'sinin faili İstanbul halkından olup geri kalan dokuzunun failleri İstanbul'a dışarıdan gelmiş olanlardı.⁷¹

1.4.İttihat ve Terakki'nin Sadrazamı ve Kabinayı Değiştirmesi

Avlonyalı Ferit Paşa kabinesinin yerine kurulan Sait Paşa kabinesinin ömrü yalnızca iki hafta oldu. İttihatçılar Sait Paşa kabinesinden memnun değildi. Zaten kamuoyunda istibdat devrine ait her şeyden kurtulma şeklinde bir eğilim vardı. Sait Paşa hükümetinin, Ferit Paşa kabinesindeki yalnızca iki nezareti değiştirmiş olması ve kabinenin büyük kısmını aynen korumuş olmasının da İttihatçıların gözünde eskinin devamı olarak algılanmasında etkili olması mümkündür. Sait Paşa'nın sadrazamlıktan çekilme biçimi İttihat ve Terakki Cemiyetinin gücünü göstermesi açısından kayda değerdir.⁷² 4 Ağustos 1908 tarihinde Cemal, Necip, Talat, Rahmi ve Cavit Bey'den oluşan İttihat ve Terakki heyeti Sait Paşa'yı ziyaret etti ve ertesi gün Sait Paşa istifa etti. Sait Paşa'nın yerine ise 6 Ağustos 1908 tarihinde Kamil Paşa atandı. Üstelik İttihat ve Terakki cemiyeti Harbiye Nezaretine

http://www.studiesirishreview.ie/index2.php?page.=shop.product_details&flypage.=flypage..tpl&product_id=78&category_id=11&option=com_virtuemart&Itemid=5 14.01. 2013.

⁶⁸ Bu nizamname, düsturun dışında müstakil olarak da basılmıştı. Bk. *Serseri Nizamnamesi*, Asır Matbaası, İstanbul 1909.

⁶⁹ Bu kanun için bk. *Düstur* 2, c. I, no. 173.

⁷⁰ Abdurrahman Şeref Efendi bu sayıyı 15.000 olarak vermektedir. Bk. Ahmet Şeref Efendi, *age.*, s. 209.

⁷¹ Kenan Olgun, *age.*, s. 249.

⁷² Zekeriya Kurşun, *age.*, s. 117.

Recep Paşa'nın, Bahriye Nezaretine Arif Hikmet Paşa'nın atanmasını sağlayarak hem kendi isteğine uygun şekilde hareket edecek kişileri getirmiş hem de hükümete müdahale edebilecek güce sahip olduğunu da herkese göstermiş oldu. Ancak zaten yeni tesis edilmiş Meşrutiyet sisteminde Meclis-i Mebusan, Meclis-i Ayan, Padişah ve Hükümet arasında yaşanan büyük ya da küçük çaplı yetki anlaşmazlıklarına bir yenisi ekleniyor ve İttihat ve Terakki'nin tedrici olarak tüm yetkileri kendi elinde toplayacağını işaretleri veriliyordu.⁷³

1.5. İttihat ve Terakki ile Kamil Paşa'nın Arasının Açılması

Tecrübeli bir devlet adamı olan ve kendisini destekleyen çevreler tarafından "Pîr-i Siyaset" olarak adlandırılan Kamil Paşa getirildiği sadrazamlık makamını İttihat ve Terakki Cemiyetine borçlu idi.⁷⁴ Üstelik bu makamda kalabilmek için de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin desteğine muhtaçtı.⁷⁵ Padişaha karşı güç kazanabilmek adına Kamil Paşa bürokratik kadroları baştan aşağıya yenileme hareketine girişti. Görevden alınanların yerlerine ise İttihatçı olanlar getiriliyordu.⁷⁶ Ancak Kamil Paşa yaşı, tecrübesi ve anlayışı itibarıyla İttihat ve Terakki'nin tüm isteklerine boyun eğecek yapıda birisi değildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise peşi peşine kazandığı başarılar ve halk nezdinde elde ettiği itibar ve kendine duyduğu aşırı güven dolayısıyla devlet işlerine doğrudan ve açıktan müdahale etmekten geri duracak gibi değildi. Bu şartlar altında Kamil Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin aralarının açılacağı kesindi.⁷⁷ Beklenenin gerçekleşmesi uzun sürmedi ve Kamil Paşa hükümeti daha görevdeki birinci ayını doldurmadan Dahiliye Nazırı Reşit Akif Paşa görevinden istifa etti. 25 Ağustos 1908 tarihli bir

⁷³ Bu tartışmalar ve çalışmaları için bk. Mehmet Kaan Çalen, *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Çalışmaları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2008, s. 32 vd.; Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi (1800-1912)*, İstanbul, 2012, s. 84; Bu süreçte İttihat-Terakki Cemiyeti birtakım kongreler düzenlemiştir. Bk. Ahmet Mehmet Efendioğlu, "İttihat ve Terakki Kongreleri (1908-1918)", *Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet*, (haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), İstanbul, 2008, s. 105-113; Kenan Olgun, *age.*, s. 53.

⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya, *age.*, s. 7.

⁷⁵ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 49

⁷⁶ Kenan Olgun, *age.*, s. 54.

⁷⁷ İsmail Şen, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa (1832-1913)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995, s. 219.

telgraf ile İttihat ve Terakki Cemiyeti bu görev için Ferit Paşa'yı önerdi. Ancak Sadrazam Kamil Paşa bu göreve 25 Ağustos tarihinde Ferit Paşa'yı değil İsmail Hakkı Bey'i atadı. Böylelikle İttihat ve Terakki ile Kamil Paşa arasında ilk ihtilaf doğmuş oldu. Aradan iki ay geçtikten sonra 25 Ekim 1908 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti İsmail hakkı Bey'in görevinden alınmasını istedi ancak Kamil Paşa bu isteği yerine getirmedi ve bu durum İttihat ve Terakki ile Kamil Paşa'nın arasının daha da açılmasına yol açtı.⁷⁸

30 Aralık 1908 tarihinde hükümetin Girit meselesi hakkında bilgi vermesi için gensoru verildi. Kamil Paşa 13 Ocak 1909 tarihinde Meclis-i Mebusan'a gelerek gensoruya cevap verdi ve güvenoyu aldı. Kamil Paşa İttihat ve Terakki'nin tamamının olmasa da önemli bir kısmının güvenin kazanmış gibi görünüyordu. Ancak 10 Şubat 1909 tarihinde Kamil Paşa'nın Bahriye ve Nazırları'nı değiştirmesi sonun başlangıcı oldu.⁷⁹ Mesudiye, Asar-ı Tevfik, Abdülhamit, Abdülmecid, Feth-i Bülend ve Berk-i Satvet gemilerinin kaptanları atamaları tanımadıklarını belirten telgraflar çektiler.⁸⁰ 13 Şubat tarihinde yapılan atamalarla ilgili Kamil Paşa hakkında gensoru verildi ve aynı gün görüşülerek Kamil Paşa Meclis'e davet edildi.⁸¹ Kamil Paşa'nın Meclis'e o gün gelemeyeceğini bildirmesi üzerine Paşa hakkında güven oylaması yapılmış ve çıkan ezici güvensizlik oyu neticesinde Kamil Paşa Hükümeti düşürülmüştür.⁸² Yalnız bu güvensizlik oylaması esnasında mebusların özgür iradeleriyle hareket edememiş olması muhtemeldir çünkü oylamanın yapıldığı esnada başta Enver Paşa olmak üzere İttihatçı subaylar silahlı olarak mecliste bulunmakla kalmamış bahriyeli subaylar şehre top atışı yapma tehdidinde bulunmuşlardır.⁸³ Kamil Paşa'nın yerine ise ertesi gün Hüseyin Hilmi Paşa atandı.

⁷⁸ Kenan Olgun, *age.*, s. 55.

⁷⁹ Kenan Olgun, *age.*, s. 70-71.

⁸⁰ Francis McCullagh, *age.*, s. 48.

⁸¹ İsmail Şen, *age.*, s. 226

⁸² Tarık Zafer Tunaya, *age.*, s. 26; Kenan Olgun, *age.*, s. 72; Francis McCullagh, *age.*, s.48; İsmail Şen, *age.*, s. 226.

⁸³ İsmail Kemal Bey, *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, (çev. Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha), İstanbul 2007, s. 232.

1.6. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Duyulan Rahatsızlık

II. Meşrutiyet'in ilanındaki rolünden dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti halk arasında ciddi itibar kazanmış olsa da zaman içerisinde cemiyetten şikayetler de oluşmaya başlamıştı.⁸⁴ İnsanlar arasında “*İstibdadın birinden kurtulduk diğerine tutulduk.*” sözü kullanılır olmuştu. İnsanlar İttihatçıların astıgım astık tavrından rahatsızdı.⁸⁵ Mizancı Murad Bey'in şikayeti ise cemiyetin Meşrutiyet'in ilanından sonra ya kenara çekilmesi ya da idareyi bizzat eline alması gerektiği oysa İttihat ve Terakki'nin her ikisini de yapmayarak ülkeyi perde arkasından idare etmek yolunu seçtiğini bununda sıkıntılara ve şikayetlere sebep olduğudur.⁸⁶ Hatta Heyet-i Vükela üyelerinin şikayetlerini “*istibdadın birinden kurtulduk derken daha beterine düştük. Eskisi hiç olmazsa devlet işleyişini bilirdi. Bunların bir şeyden anladıkları ve işi karıştırmaktan başka bir şeye yaradıkları yok*” şeklinde ifade ettiklerini belirtmektedir.⁸⁷

Darülfünun öğrencileri arasında da İttihat ve Terakki Cemiyeti hakim durumdaydı. Zaten Meşrutiyet'in ilanından önce de İttihat ve Terakki Cemiyeti tüm ülkede özellikle okullarda teşkilatlanmış haldeydi. Ancak Meşrutiyet'in ilanına kadar el altından yürütülen bu çalışmalar Meşrutiyet'in ilanıyla aleniyet kazandı. Öğrenciler arasında pek çok kişi İttihat ve Terakki Cemiyetine üye kaydını yaptırıyor ve bununla övünüyorlardı. Hürriyet havasıyla Darülfünun'da öğrenci patlaması yaşanıyordu. Mesela yalnızca Hukuk Fakültesine 1500'ün üzerinde öğrenci kaydolmuş ve birinci sınıf beş şubeye ayrılmıştı. Ancak bu kişilerin çoğu hukuk eğitimi alacak sebat ve kapasiteye sahip değildi ve büyük kısmı derslere devam etmediğinden bir müddet sonra hocalar neredeyse bomboş olan sınıflara ders

⁸⁴ Hüseyin Kazım Kadri, *Balkanlardan Hicaza İmparatorluğun Tasfiyesi*, İstanbul 2011, s.19; Feroz Ahmad, *age.*, s. 35.

⁸⁵ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *Yâd-ı Mâzi ve Hayatımın Tarihi*, (haz. Ömer Hakan Özalp-Raziye Özalp), İstanbul 2007, s. 202.

⁸⁶ Birol Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1979, s. 395; Fevziye Abdullah (Tansel), “Mizancı Murat Bey”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 2 (3-4), İstanbul, 1952, s. 85 vd.

⁸⁷ Hüseyin Cahit (Yalçın), “Hükümet İşlerine Müdahale”, *Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet*, (haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), İstanbul, 2008, s. 219-222. Celile Eren (Ökten) ARGIT, *Mizancı Murad Bey'in II. Meşrutiyet Hatıraları*, İstanbul 1977, s. 38.

anlatmak zorunda kaldılar.⁸⁸ Derse düzenli devam etmeyen ve çok da fazla önemsemeyen öğrenciler arasında gruplaşmalar yaşanmaya başladı.⁸⁹ İttihat ve Terakki cemiyeti yanlıları kürsünün solunda, Hürriyet ve İtilaf Fırkası yanlıları ise sağında oturuyordu. Ortada ise iki tarafla da ilgisi olmayan –muhtemelen derslere önem veren- öğrenciler oturuyor ve eğer iki taraf arasında arbede çıkarsa en çok hırpalananlar ortadaki bu kişiler oluyordu.⁹⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlısı öğrenciler Darülfünun’da hakim konumdaydı.⁹¹ Öğrenciler ziyadesiyle siyasete bulaşmış ve dersten çok ülke meselelerine kafa yorar haldeydiler.⁹² Okul koridorlarında saltanatın ve hilafetin ortadan kaldırılması ve hanedan ailesinin toptan yok edilmesi gibi fikirler konuşulmaktaydı.⁹³ Öğrenciler Girit’in Yunanistan tarafından ilhaki,⁹⁴ Avusturya’nın Bosna Hersek’i ilhaki,⁹⁵ Bulgaristan’ın bağımsızlığını ilan etmesi⁹⁶ gibi sebeplerle protesto yürüyüşleri düzenliyorlardı.⁹⁷ O dönem için Darülfünun’da sağlıklı bir eğitim ortamı bulunduğunu söylemek mümkün değildi. Öğrencilerin çoğunun derse ilgisiz olmasının sebebi olarak o yıl Darülfünun’a girişlerin sınavsız olması gösteriliyordu. Eğitimde kaliteyi düşürmemek için sene sonu imtihanlarının aynı zamanda üniversiteye giriş imtihanı sayılması için Maarif Nezareti tarafından karar çıkarıldı. İmtihani başaranlar ikinci sınıfa geçecekler başarısız olanlar ise üniversiteden atılacaktı. Öğrencilerin geneli yapılan sözlü imtihanda o derece başarısız olmuştu ki eğitimin geldiği hale duyduğu üzüntüden hastalanıp yatağa düşen hocalar bile olmuştu.⁹⁸

⁸⁸ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *age.*, s. 205.

⁸⁹ Ali Birinci, *age.*, s. 147.

⁹⁰ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *a.g.e.*, s. 233.

⁹¹ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *a.g.e.*, s. 209.

⁹² Ali Birinci, *age.*, s.131.

⁹³ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *age.*, s. 207.

⁹⁴ Emin Ünsal, *Girit’in Türk Hakimiyetinden Çıkışı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2009, s. 91 vd.; Niyazi Karan, *Girit’in Yunanistan’a İlhakına Türk Kamuoyunun Tepkisi*, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 82.

⁹⁵ Zafer Gölen, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek’in İlhakına Tepkiler”, *Toplumsal Tarih*, cilt 10, sayı 60, 1998, s. 9-16; Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *age.*, s. 213.

⁹⁶ Yusuf Hikmet Bayur, *İnkılâp Tarihi*, I, Kısım 2, Ankara 1983, s.113.

⁹⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Yücel Aktar, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, İstanbul 1990, s. 70-98.

⁹⁸ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *age.*, s. 212-220.

1.7. Meşrutiyet'in İlanının Halktaki Yansımaları

Meşrutiyet'in ilanı toplumun tüm kesimlerinde coşku ile karşılanmıştı.⁹⁹ Her ne kadar insanların “Hürriyet” ten anladıkları farklı hatta yerine göre birbirine zıt olsa dahi henüz bu zıtlıklar gün yüzüne çıkmadığı için ülke genelinde bayram havası hakimdi.¹⁰⁰ Öğrencilerin başını çekmiş olduğu halk şenlikler ve yürüyüşler düzenliyor ve sarayın önüne kadar yürüyorlar, burada Meşrutiyet'i ilan etmiş olduğu için halkın nazarında yücelmiş olan Sultan II. Abdülhamit'i görmek istiyorlardı.¹⁰¹ Sultan II. Abdülhamit ise halkın bu teveccühüne karşılık veriyor ve pencereden halkı selamlıyordu. Ancak bir müddet sonra halkın nazarı padişahıtan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kaymaya başladı gösterilerde “Padişahım çok yaşa!” sözlerinin yerini “Yaşasın hürriyet!” sloganları alamaya başlamıştı. Sokak gösterilerinin bir müddet sonra bir tür çılgınlık halini aldığı devrin tanıklarından, mütefekkir ve şair Mehmet Akif Ersoy da söylemektedir.¹⁰²

Hürriyetin ilanında başrolü oynamış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ise halk nazarında ziyadesiyle yücelmişti.¹⁰³ İş o dereceye varmıştı ki insanlar İttihat ve Terakki cemiyet kulüplerine “Kabe-i Hürriyet” adını takmışlardı ve akın akın buraları ziyaret ediyorlardı.¹⁰⁴ Bu ziyaretler miting havasında geçiyor ve İttihat ve Terakki, Niyazi ve Enver Bey lehine, Abdülhamit'in aleyhine sloganlar atılıyordu.¹⁰⁵

Selanik'teki gösterilerde ise sair yerlerde olmayan ilginç hadiseler yaşanıyor. Meydanlarda düzenlenen büyük çaplı gösterilerde çeteciler dağdan inerek birbirleriyle kucaklaşıyordu.¹⁰⁶ Halkın huzurunda, artık “Hürriyet” devri olduğu için silahlı faaliyetlere ihtiyaç kalmadığını bu yüzden artık çete faaliyetlerini nihayete erdirdiklerini ilan ediyorlardı. Halkın huzurunda yapılan törenlerde

⁹⁹ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Kültürel ve Ekonomik Temeller*, İstanbul, 2012, s. 101; Necmettin Alkan, *age.*, s. 270; Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *age.*, s. 67.

¹⁰⁰ Kenan Olgun, *age.*, s. 39; Ali Birinci, *age.*, s.132.

¹⁰¹ Necmettin Alkan, *age.*, s. 270.

¹⁰² Kenan Olgun, *age.*, s. 43-46.

¹⁰³ Necmettin Alkan, *Selanik İstanbul'a Karşı*, İstanbul 2011, s. 56.

¹⁰⁴ Ahmet İhsan Tokgöz, *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul 2012, s. 236.

¹⁰⁵ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *age.*, s. 200.

¹⁰⁶ Hüseyin Kazım Kadri, *age.*, s. 23.

Müslüman ve Hıristiyan din adamları kucaklaşıyor, çete liderleriyle subaylar birbirlerine sarılıyor ve Sırp, Bulgar ve Rum çete liderlerinin şerefine ziyafetler veriliyordu.¹⁰⁷

Bir anda herkes meşrutiyetçi ve hürriyetçi kesilmişti. Geçmiş dönemde saraya ve saray çevresine yaranmak için her yolu deneyen kişiler Hürriyet yürüyüşlerinde herkesin önünde yürüyor, en coşkulu sloganları atıyor ve eğer imkan bulursa halka nutuk çekiyorlardı.¹⁰⁸ 26 Temmuz 1908 tarihinde Bursa’da yapılan gösteriyi dönemin Bursa Valisi Tefik Biren şöyle anlatıyor:

“Akşam evime döndükten sonra büyük bir gürültü ile sokaktan geçen nümayişçi kafilesini pencereden seyrederken bir şey dikkatimi celbetti: Bu kalabalığın içinde, Mutlakiyet devrinin en azılı ve ahlaksızlarından bazılarının ön safları işgal ettiklerini ve “yaşasın Hürriyet! Kahrolsun İstibdad!” diye bağırانların içinde, en yüksek sesle haykıranların bu adamlar olduğunu ve seslerinin de diğerlerinininkini bile bastırıldığını müşahade ettim. Bunların ekserisi herkesçe bilinen malum kimselerdi. İşte gırtlakını paralarcasına haykıran bu herif, hırsızlığı ve dolandırıcılığı ile tanınmış filan kişi; şu irtikab ve ihtilastan dolayı muhakeme altına alınan falan memur; öteki de, Saray ve Babıâli’nin müteneffizlerinden mürtekib birine dayanarak entrikalar çevirmekle iştihar etmiş filan herif.” Diyerek kendime bir sürü isim saymışım. O vakit bu hal beni epey düşündürmüştü.”

Meşrutiyet’in tekrar ilan edilmesi üzerine hem padişaha ve eski düzene hem de eskiye ait her şeye ve herkese karşı yoğun tepkiler oluşmaya başladı. Mesela 25 Temmuz 1908’de yapılması gereken Meclis-i Vükela toplantısı üyelerin çoğunun yolda gösterilen tepkiler nedeniyle Bab-ı Ali’ye gelememesi üzerine yapılamadı. Tepkiler nazırlarla sınırlı değildi. Toplanan kalabalıkların ellerinde rical-i devlete hakaret eden karikatür ve yazılar bulunuyordu. Ermeniler Patrik Ormanyan

¹⁰⁷ Kenan Olgun, *age.*, s. 45.

¹⁰⁸ Tefik Biren, *Bürokrat Tefik Biren’in II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları, I*, (haz. Fatma Rezan Hürmen), İstanbul 2006, s. 488

Efendi'ye tepki gösteriyordu.¹⁰⁹ Taşkınlık o dereceye vardırdı ki İttihatçılar çok sayıda nazırı, zengin kişiyi ve Serasker Rıza Paşa'yı Bekir Ağa Bölüğü'ne hapsedtiler.¹¹⁰ Buraya hapsedilen kişiler büyük servetler bağışlamak şartıyla canlarını kurtarabilmişlerdi.¹¹¹ İlerleyen günlerde "Hürriyet Kahramanları" Niyazi ve Enver Bey'lerin adına taşıyan birer kruvazör alınması için iane-i milliye adıyla kampanya düzenlendi. Kampanyanın öncülüğünü Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahid üstlenmiştir. Ancak bu sıradan bir yardım kampanyası değildi. "Devr-i Sabık" adamlarının büyük büyük fedakarlıklar yapması isteniyor, aksi takdirde kirli çamaşırlarını ortaya dökerek hedef göstermekle tehdit ediliyorlardı. Tehditler makes bulmuş ve "Devr-i Sabık" adamları isteyerek ya da istemeyerek bu talebi yerine getirmiştir.¹¹²

Bu kişilerin servetlerini can korkusuyla "millet" hesabına bağışlamaları boşuna değildi. Canlarına kast edildiği konusunda haklıydılar. Meşrutiyet'in ilanıyla lağv edilen hafiye teşkilatının başı Kabasakal Mehmet Paşa 30 Temmuz 1908'de İstanbul'dan kaçıp deniz yoluyla Mudanya'ya oradan da kiraladığı bir arabayla Bursa'ya geçmişti. Bursa'da kaldığı otelin önünde toplanan halk Paşa'yı dışarıya çıkmaya zorlamış ve Paşa kendisini valinin ikametgahına zor atmıştı. Bursa Valisi Tefik (Biren) Bey, Paşa'nın kumandanlıkta hapsedilmesi emrine vererek kalabalığın elinden zor kurtardı. Kalabalık dağıldıktan sonra Kabasakal Mehmet Paşa Bursa'nın Orhaneli ilçesine sessiz sedasız nakledildi.¹¹³ Paşa böylelikle o an için emniyete alınmış oluyordu. Ancak kendisi 31 Mart Hadisesi'nin akabinde Divan-ı Harp tarafından asılan kişiler arasındadır.¹¹⁴

Bursa'daki halkın tepkisi Kabasakal Mehmet Paşa ile sınırlı değildi. Mudanya'dan Tirilye'ye geçen Fehim Paşa halkın tepkisi üzerine Mudanya'ya

¹⁰⁹ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *age.*, s. 201.

¹¹⁰ Ahmet İhsan Tokgöz, *age.*, s. 218; Feyzullah Uyanık, *agt.*, s. 143.

¹¹¹ II. Abdülhamit dönemindeki rical-i devlete büyük paralar verilmiş, meşrutiyet ilan edildiğinde bu paralara göz dikilmişti. Ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Kani İrtem, *Abdülhamit Devrinde Hafiyelik ve Sansür, Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, İstanbul, 1999, s. 15-20; Sina Akşin, *age.*, s. 83; Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *age.*, s. 202.

¹¹² Necmettin Alkan, *Selanik ...*, s. 72.

¹¹³ Tefik Biren, *age.*, c.I, s. 490-491.

¹¹⁴ Abdurrahman Şeref, *age.*, s. 209.

dönmüş oradan da Yenişehir'e geçmişti. Ancak peşinde kendisini takip eden jandarmalar olmasına rağmen 23 Ağustos 1908 tarihinde Yenişehir'de arabasından iner inmez öfkeli kalabalık tarafından linç edilmişti.

Halkın tepkisi yalnızca üst seviye idarecilerle sınırlı değildi. Her yerde devlet dairelerine doğru yürüyüşler düzenleniyor, göstericiler devlet dairelerine giriyor ya da memurları dışarıya çıkarıyorlardı. Valilerden en alt derece memurlara kadar herkesin Meşrutiyet'e bağlılık yemini etmelerini istiyorlardı.¹¹⁵ Üstelik memurlardan zorla alınan bu Meşrutiyet'e bağlılık yemininde memurlar yalnızca anayasa ve Meşrutiyet'e bağlı kalacaklarına değil İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni koruyacaklarına ve cemiyet aleyhinde fesat çıkaranları kendi elleriyle öldüreceklerine de yemin ediyorlardı.¹¹⁶ Halk bazen işi “Falanca memuru istemeyiz!” diyerek memurları azletmeye çalışmaya bile vardıyordu.¹¹⁷

1.8. Avrupa Devletlerinin Meşrutiyet'in İlanına Tepkisi

Avrupa devletlerinin Meşrutiyet'in tekrar ilanına vermiş oldukları ilk tepkiler olumlu bir görüntü arz etmekteydi. Hatta İttihat ve Terakki'nin öne sürdüğü gibi Reval'de İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya karar verdiği ancak “Hürriyet” in tekrar elde edilmesinin ardından bu planların etkisiz kaldığı görüşünü destekler mahiyette olduğu bile söylenebilir. Görünüşe bakılırsa Enver Paşa'nın ifade ettiği gibi “*Hasta tedavi edilmişti.*” Rusya, Fransa, İngiltere ve Avusturya yeni durumdan ve yönetimi ele geçirmekte olan İttihat ve Terakki'den memnun görünüyordu. Hatta Rusya bu memnuniyetini resmi kanallarla ifade etmiş ve Makedonya'da ıslahat yapılması talebinden vazgeçtiğini, İngiltere ise İstanbul Büyükelçiliği'ne gönderdiği talimatla yeni yönetime karşı anlayışlı yaklaşılmasını istemişti.¹¹⁸ İstanbul'a Meşrutiyet'in ilanından sonra atanan İngiltere Büyükelçisi Sir

¹¹⁵ Tefik Biren, *age.*, c.I, s. 489.

¹¹⁶ Necmettin Alkan, *Selanik...*, s. 62.

¹¹⁷ Sina Akşin, *age.*, s. 83; Tefik Biren, *age.*, c.I, s. 488.

¹¹⁸ Bayram Soy, “1908 Jön Türk Devrimine İngiltere'nin Yaklaşımı”, *Doğu Batı (II. Meşrutiyet 100. Yılı)*, c. II, İstanbul 2008, s. 143-177; Kenan Olgun, *age.*, s. 49-50.

George Lowther kalabalık bir grup tarafından karşılanarak İngiltere'nin bu nezaketi karşılıksız bırakılmamıştı.¹¹⁹

Avrupa Devletlerinin yeni durum karşısında memnuniyet izhar etmeleri elbette siyaset gereği ve riyakarca olabilir. ¹²⁰ Ancak yeni durumu Osmanlı Devleti için olmasa da kendi hesaplarına olumlu bir gelişme olarak görüyor olması da muhtemeldi. En nihayetinde geniş hammadde kaynaklarına sahip ve stratejik bir coğrafyaya hükmeden bir devletin yönetimi tecrübeli ellerden alınarak “Genç Türkler”e veriliyordu. Bu gençlerin mühim bir kısmının Avrupalı tarzda eğitim aldıkları ve birçoğunun uzunca zaman Avrupa’da yaşadığı yahut Osmanlı coğrafyasında Avrupalılarla temasta oldukları düşünülürse eski yönetime göre nüfuz edilmesi daha kolay bir kitle oldukları aşıkardı. ¹²¹ Üstelik Avrupa devletleri, eğer emellerini zorla tahakkuk ettirmek isterlerse siyasete bulaşmış ve tecrübesiz komutanlarca yönetilen bir ordu elbetteki daha kolay bir lokma olurdu. Bunun böyle olduğu birkaç yıl sonra patlak veren Balkan Savaşı’nda açıkça ortaya çıktı.

1.9. Hürriyet Sarhoşluğu

Halkın büyük kısmı “Hürriyet” yani Meşrutiyet’in ne olduğundan habersizdi. ¹²² Kimileri hürriyeti yasakçılık addediyor ¹²³, kimilere toplanan halkın her dilediğini yapabileceğine inanıyor, ¹²⁴ halk kendi eliyle memurları azletmeye çalışıyor, zaman zaman valileri zorla değiştirme tehdidinde bulunma cüretini bile gösterebiliyordu. ¹²⁵ Cami kürsülerinde kimi hocalar birtakım vergilerin kaldırılmasını istiyor hatta halktan bazıları işi “Hürriyet devrinde verginin ne lüzumu var!” demeye kadar vardırıyorlardı. ¹²⁶ Üstelik bu istekler sözde kalmıyor, ülkede genel asayişsizlik ve devlet otoritesinin yokluğu nedeniyle vergi ödemeye gösterilen

¹¹⁹ Necmettin Alkan, *age.*, s. 278.

¹²⁰ Hüseyin Kazım Kadri, *age.*, s. 22.

¹²¹ Necmettin Alkan, *age.*, s. 94.

¹²² Enver Ziya Karal, *age.*, s. 53.

¹²³ Tefik Biren, *age.*, s. 516.

¹²⁴ Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım, I*, (haz. Süheyl İzzet Furgaç), İstanbul 1992, s. 44; Kenan Olgun, *age.*, s. 41.

¹²⁵ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp işittiklerim*, Ankara 1987, s.4.

¹²⁶ Enver Ziya Karal, *age.* s. 57; Kenan Olgun, *age.*, s. 41.

fiili dirençten dolayı vergi gelirlerinde önemli düşüşler görülüyordu.¹²⁷ Tabi ki bu olur olmaz isteklerden rahatsız olan ve vergilerin lüzumunu insanlara izah etmeye çalışanlar da oluyordu. Mesela İttihat ve Terakki Cemiyetinin çeşitli yerlerdeki şubeleri “Hürriyet devrinde verginin ne lüzumu var!” diyenlere cevap niteliğinde beyannameler yayınlıyordu.¹²⁸

Çeşitli iş kolları çalışanları ücretlerinin artması için greve gidiyor ve çoğu zamanda istedikleri ücret artışını alıyorlardı. Ancak bu durum grevleri önlemek yerine yeni grevleri tetikliyor ve mal veya hizmetlerin kesintisiz sunumunu imkansız hale sokuyor ve dolayısıyla halkın günlük yaşamı eskiye göre daha da zorlaşıyordu.¹²⁹

1.10.Kadrolarda Azaltmaya Gidilmesi

Devlet harcamalarında aşırıya gidilmesi ve bütçedeki gelirlerin giderleri karşılamaması gibi hususlar II. Meşrutiyet’in ilanının akabinde gündemde olan konulardı.¹³⁰ Kamu harcamalarında kısıtlamaya gidilmesi ve memur sayısının azaltılması gerektiği düşünülüyordu.¹³¹ Bu maksatla işe önce Maliye Nezareti’nden başlandı Maliye Nezareti’nin paşa salonunda yapılan toplantıda kadroda şişkinlik olduğu gerekçesiyle memurlar millet uğruna fedakarlık yaparak emekli olmaya ya da istifa etmeye davet edildi. Bazı memurların, eksiltilemlerin yerine fazlasıyla İttihatçıların alınacağı yönündeki kuşklarını dile getirmesi üzerine ortam gerildi. Toplantı salonu süngülü jandarmalar tarafından kuşatıldı ve memurlar arka kapıdan apar topar çıkmak zorunda kaldılar. Maliye Nezareti’ndeki memur sayısı 680’den 320’ye düşürüldü ise de Manastır’dan getirilen maliye memurlarıyla birlikte toplam

¹²⁷ Ali Birinci, *age.*, s. 135.

¹²⁸ Tefik Biren, *age.*, C. I, s. 503.

¹²⁹ Necmettin Alkan, *Selanik...* s. 59.

¹³⁰ Meşrutiyetin ilanıyla beraber mali uygulamalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 2009, s. 5 vd.; Ali Birinci, *age.*, s. 142.

¹³¹ Hilmi Uran, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, İstanbul, 2008, s. 42; Enver Ziya Karal, *age.*, s. 56

sayı eskiyi de geçerek 700'ü aşmış ve kendi yerlerine başkalarının getirileceğinden şüphelenen memurlar şüphelerinde haklı çıkmıştı.¹³²

Kadrolarda azalma yoluna gidilmesi yalnızca Maliye Nezareti'yle sınırlı kalmadı. 18 ve 19 Ağustos 1908'de Dahiliye Nezareti'nden valiliklere açık olarak çekilen telgraflarda kötü halleri ve vazifedeki yetersizlikleri bilinen ve yaptıkları vazifeye layık olmayan kişilerin kadro dışına çıkarılması isteniyordu. Ancak kadro dışı bırakılacak bu kişilerin tamamen mağdur olmamaları için maaşları 1000 kuruşa kadar olanlara maaşlarının aynen ödenmesi, maaşı 1000 kuruşu geçenlere ise maaşın 1000 kuruşa kadar olan kısmının tamamının, 1000 kuruştan sonrasının ise yarısının ödenmesi istenmiştir.¹³³ Dahiliye Nezareti'nin bu telgrafi kamuoyunda derhal yankı bulmuştur. Çeşitli vesilelerle gösteri yapan kişiler bu kez de istemedikleri memurların ayıklanması için valilere listeler sunmaya başladılar.¹³⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti de aynı şekilde hareket ediyor ve "Selamet-i Umumiye" namına vazifelerine son verilmesini istediği memurları ve yerlerine getirilmesini istediği kişilerin listelerini çeşitli vilayetlerdeki Cemiyet şubelere valiliklere resmen bildiriyordu. Çok zaman da bu istekleri kabul ediliyordu.¹³⁵

Memurların kadro dışı bırakılması bazı kimselere yetersiz gelmiş olacak ki işi istemedikleri valileri görevden uzaklaştırmaya kadar vardırıdılar. Valilere gözdağı vermek için isimsiz ihbar/tehdit mektupları gönderiliyor ve kendi selametleri için vazifelerinden çekilmeleri isteniyordu. Bu tehditler zaman zaman amacına da ulaşıyordu.¹³⁶

İşlerine son verilen bu kişilerin yeni düzenden ve düzenin sahibi olarak algılanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden memnun olmaları mümkün değildi. Bu kişilerin fırsatını buldukları her ortamda uğradıkları muameleden ve işsiz bırakıldıklarından şikayet ediyorlardı. Her ne kadar bu şikayetler bir nevi İttihat ve

¹³² Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *age.*, s. 203.

¹³³ Tefik Biren, *age.*, C. I, s. 504.

¹³⁴ Ali Birinci, *age.*, s. 143

¹³⁵ Sina Akşin, *age.*, s. 88; Tefik Biren, *age.*, C.I, s. 516.

¹³⁶ Tefik Biren, *age.*, C. I, s. 514.

Terakki Cemiyeti aleyhtarı propagandası olsa da Cemiyet'i doğrudan tehdit etmiyordu. Ancak aynı muameleye maruz kalan ve mesleklerindeki yetersizlikleri dolayısıyla kadro dışı bırakılan alaylı zabitlerin durumu farklıydı. Bu zabitlerin temas ettiği kişiler halen silah altında bulunan Hassa Ordusu askerleriydi. Kadro dışı bırakılan alaylı zabitler böylece geniş asker kitlelerini harekete geçirmeye hazır bir unsur olarak ve 31 Mart Hadisesinde önemli bir rol oynuyorlardı.

1.11. Bosna-Hersek, Girit, Bulgaristan Şokları ve Yok Olan Ümitler

Meşrutiyet'in işgaline ülke içindeki tüm azınlıkların olumlu yaklaşması, büyük Avrupa devletlerinin yeni rejimi zahirde destekler görünmesi aslında pek de hayra alamet sayılmazdı. Çünkü daha düne kadar Osmanlı Devletinin aleyhinde ittifak etmiş bulunan iç ve dış kuvvetler bir anda Osmanlı'ya dost oluvermiş gibi bir görüntü sergiliyordu. Acı gerçekler yavaş yavaş ortaya çıkıyordu. Büyük umutlarla ilan edilen Meşrutiyet'in de ülkeyi içinden bulunduğu acı durumdan kurtaracak bir âb-ı hayat olmadığı anlaşılıyordu. 1908 yılının Ekim ayında Osmanlı Toplumunu üç büyük şoku ardı ardına yaşadı. O zamana kadar şeklen de olsa Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan Bulgaristan Emareti 5 Ekim 1908'de tam bağımsızlığını ilan etti.¹³⁷ Aynı gün Avusturya, Bosna Hersek'i ilhak ettiğini duyurdu. Ertesi gün ise Girit Yunanistan'a iltihak ettiğini ilan etti. Osmanlı Devleti bu durumu kabullenmek zorunda kaldı.¹³⁸ Gerçi tepki gösterilmediği söylenemezdi. O zamana kadar çeşitli sebeplerle toplantılar tertip etmeye alışmış olan halk bu kez de protesto mitingleri düzenlemeye başladı.¹³⁹ En sert tepki ise Avusturya'ya gösterildi. O zamana kadar uygulanamamış bir halk tepkisi biçimi olan boykot uygulandı Avusturya mallarına.¹⁴⁰ Üç ay süren bu boykotun öncülüğünü o zaman için işçi kollarının en

¹³⁷ İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Ankara 1990, s. 1.

¹³⁸ Kenan Olgun, *1908-192 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 2008, s. 51.

¹³⁹ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *age.*, s. 220.

¹⁴⁰ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento*, İstanbul 2006, s. 69.

kalabalıklarından birisini oluşturan hamallar üstlendi.¹⁴¹ Boykot neticesinde Avusturya Bosna Hersek'e karşılık olarak Osmanlı Devleti'ne iki buçuk milyon lira ödemeyi kabul etti. Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde esen ılık meltemler bir anda yerini buz gibi soğuk rüzgarlara bırakmıştı. Bu olaylar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne duyulan güvenin de sarsılmasına yol açtı.¹⁴²

1.12.Merkez- Taşra Uyumsuzluğu

İsyan öncesinde merkezdeki ve taşradaki subayların eşit muamele gördüğünü söylemek mümkün değildi. Hassa ordusunda rütbelere ve nişanlara bol keseden dağıtılırken taşradaki subaylar yükselmek için uzun yıllar beklemek zorunda kalabiliyordu.¹⁴³ Üstelik özellikle Balkanlarda görev yapanlar sürekli olarak çetecilerle uğraşmak ve bilfiil savaşın içinde olmak zorunda kalabiliyorlardı. Buna taşradaki memurların ve askerlerin maaşlarını tam olarak alamamaları¹⁴⁴ eklenince İstanbul'a karşı bir hınç oluşması işten bile değildi. Üstelik kendini gösterebilen taşralı subaylar dahi Hassa Ordusu'ndakilere göre çok daha küçük taltiflerle yetinmek durumundaydı. Meşhur Resneli Niyazi'nin yaşadıkları bu durumu iyi yansıtan bir örnektir. Resneli Niyazi Yunan Savaşı'na katılmış ve Beş-Binar muharebesinde kendini göstermiş ve bunun neticesinde Yunan esirlerinin başında İstanbul'a gönderilmiştir. Resneli Niyazi'ye bu hizmetlerinin karşılığında 250 franklık bir ödül verilmiştir. Ancak Resneli Niyazi bu ödülü alırken Kazım Paşa'nın on üç yaşındaki oğluna "cephedeki hizmetlerinden ötürü" 5.000 franklık bir ödül verilmiş ve Sultan II. Abdülhamit'in yaverliğine atanmıştır.¹⁴⁵ Yalnızca bu tip ayrımcılıklar bile Balkan coğrafyasındaki subayların Yıldız ve onun temsil ettiği her şeye karşı tavır alması için yeterli olabilirdi.

¹⁴¹ Abdülhamid'in Düşüşü, Francis McCullagh, s. 74.

¹⁴² Necmettin Alkan, *Selanik...* s. 56.

¹⁴³ Necmettin Alkan, *age.*, s. 157.

¹⁴⁴ Ahmet İzzet Paşa, *age.*, s. 42.

¹⁴⁵ Francis McCullagh, *age.*, s.155.

İKİNCİ BÖLÜM

31 MART VAKA'SINI HAZIRLAYAN GELİŞMELER

2.1. Kör Ali Hadisesi

Meşrutiyet'in yeniden ilanı ile sokakların her gün gösteriler yapan halkla dolup taşıdığı daha evvel belirtilmişti. Ancak bunlardan ikisi 31Mart'ı hazırlayan ortamın habercisi olması bakımından kayda değerdir. 6 Ekim 1908 tarihinde Ramazan'ın 11. günü “ Kör Ali” olarak tanınmış olan kişi ardına taktığı ilmiye kıyafetli kişiler ve halk ile Yıldız Sarayı'nın önüne gelmiştir. Saraya kadar yürüyüp padişahın saray penceresinde görünmesinin ardından “padişahım çok yaşa!” şeklinde tezahürat yaparak padişaha Meşrutiyet'i ilan etmiş olduğu için arz-ı şükrande bulunup dağılmak Meşrutiyet'in ilk günlerinde sıradan bir davranıştı. Ancak bu kez durum farklıydı. Toplanan kişiler meyhanelerin ve tiyatroların kapanmasını, fotoğraf çekilmesinin yasaklanmasını ve kadınların sokakta serbestçe gezmesinin önlenmesini istiyorlardı. Dini yönü de bulunan bu taleplerin Ramazan ayında ve iftara yakın bir saatte kalabalık bir topluluk tarafından dile getirilmesi meseleye ayrı bir hassasiyet kazandırıyordu. Sultan II. Abdülhamit daha evvel yaptığı gibi halkı eliyle kısaca selamlamak yerine kalabalığın başındaki Kör Ali'ye ne istediklerini sordu ve istekleri hakkında gerekenin yapılacağı, Şeriat hükümlerinin uygulanacağını söyleyerek kalabalığın dağılmasını sağladı.¹⁴⁶ Birkaç gün sonra da yine ilmiye kıyafetli bir grup Karagöz oynatılmasının şeriata aykırı olduğunu iddia ederek Karagöz perdesini yırtmış ve Karagöz izlemek için toplanmış bulunan halkı dağıtmıştır. Bu olaylar dönemin basınında geniş yankı bulmuş ve Kör Ali ismi yobaz kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu tepkiler mevcut ortamdan rahatsızlık duyan kişilerin varlığını belli ediyor ve yaklaşmakta olan büyük

¹⁴⁶ Taner Aslan, “31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere Ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar”, *OTAM*, XXVIII, Ankara, 1990, s. 1-26; Ali Cevat Bey, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi; II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Kâtibi Ali Cevat Bey'in Fezleke'si*, (haz. Faik Reşit Unat), Ankara 1991, s. 15.

olay hakkında fikir veriyordu. Kör Ali namındaki kişi 8 Ekim 1908 tarihinde yakalanmış ve idama mahkum edilmiştir.¹⁴⁷

Aynı günlerde kadınlara yönelik saldırılar da meydana geliyordu. Meşrutiyet'in getirdiği Hürriyet ortamını herkes kendine göre yorumluyordu. Basında camiye giden kadınların çarşaflarının parçalandığı, bir subay ile aynı arabada bulunan iki kadının indirilerek tartaklandığı gibi haberler de çıkıyordu.¹⁴⁸

2.2. Taşkışla Hadisesi (Ekim 1908)

Taşkışla'da bulunan ikinci Fırka askerlerinden 87 adedi Cidde'ye gönderilmek için ayrılmıştır. Ancak bu askerler verilen emre muhalefet etmiş ve bir nevi protesto olarak kışla avlusunda silahlarını çatarak beklemeye koyulmuşlardır. Beklentileri emrin değişmesi idi. Ancak hiç ummadıkları bir muamele ile karşılaştılar ve "Nigehban-ı Hürriyet" olarak Selanik'teki 3. Ordu'dan özel olarak getirilen Avcı Taburları Taşkışla'daki askerler üzerine sevk edildi.¹⁴⁹ Bir anda ortam gerildi. Taşkışla'daki asker ve Avcı Taburları birbirlerine karşılıklı olarak ateş açtılar ancak Avcı Taburları komitacılarla çarpışa çarpışa tecrübe kazandığı ve mitralyözlere sahip oldukları için hiç zayıf vermeksizin Taşkışla askerinden üç kişiyi öldürdüler.¹⁵⁰ Hassa Ordusu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa Avcı taburlarını bu hareketinden dolayı tebrik etmiş ve onların gururunu okşamıştır. Böylelikle Avcı Taburları İstanbul'daki ilk önemli icraatını yapmış ve Hassa ordusu da ilk defa 3. Ordu askerleriyle çatışmış oluyordu.¹⁵¹

Dönemin Birinci Ordu komutanı olan Mahmut Muhtar Paşa bu üç çavuşun cesetlerini ibret olsun diye ısrarla asmak istemiş,¹⁵² hatta isteği yerine

¹⁴⁷ Sina Akşin, *age.*, s. 92.

¹⁴⁸ Sina Akşin, *age.*, s. 94.

¹⁴⁹ Kemal Karpat, "İttihad ve Terakki Cemiyeti 31 Mart 1909 Ayrım Noktası ve Cumhuriyete Mirası", *Doğu Batı (II. Meşrutiyet 100. Yılı)*, c. II, İstanbul 2008, s. 29.

¹⁵⁰ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 19.

¹⁵¹ Necdet Sakal, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş, 31 Mart Olayı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 37-38, Mayıs-Kasım 2006, s. 15-53.

¹⁵² Said Olgun, *Mahmud Muhtar Paşa (1867-1935) Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri, Eserleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 88.

getirilmezse istifa edeceği tehdidini savurmuş¹⁵³ ancak Sadrazam Kamil Paşa ve Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın kararlı duruşu üzerine bu fikrinden vazgeçmiştir¹⁵⁴.

2.3. Yıldız Hadisesi

Taşkışla Hadisesinin bir benzeri Yıldız Taburunda yaşanmıştır. Padişah İkinci Abdülhamit'i korumakla görevli olan Arap ve Arnavut askerlerden bir kısmı terhis edilerek yerlerine Türkler gönderilmiş ancak Arnavutlar bu değişikliğe razı olmamışlar ve bu askerleri zorla dışarı çıkarmışlardır. Bunun üzerine Taşkışla Hadisesi'nde sert tavır sergileyen ve kan dökmekten çekinmemiş olan Avcı taburları Hassa Ordusu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa'nın emriyle Yıldız Taburu askerlerini mitralyözlerle kuşattı ancak kan dökülmesi son anda Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın müdahalesi ile engellendi ve 30 Mart 1908 tarihinde Arap Taburları önce Taşkışla'ya ve ardından Şam'a, Arnavutlar ise Selanik'e nakledildi.¹⁵⁵ Mahmut Muhtar Paşa'nın Taşkışla ve Yıldız hadiselerinde takınmış olduğu sert tavrın Hassa Ordusu askerlerinin Mahmut Muhtar Paşa'dan tamamen soğumasına sebep olduğu söylenebilir.¹⁵⁶

2.4. Meclis-i Mebusan Seçimleri ve İttihat Terakki'nin Zaferi

23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle seçim sürecine de girilmiş olunuyordu. Ancak her ne kadar halk seçim yapılmasını canı gönülden istese de ülkenin gerçek manada seçime hazır olduğunu söylemek mümkün değildi.¹⁵⁷ Seçime girebilecek yalnızca iki oluşum vardı. Bunlardan ilki "Hürriyet"i istihlal etmiş olmakla övünen ve övülen İttihat ve Terakki Cemiyeti diğeri ise henüz çok genç olan Ahrar Fırkasıydı. Seçimler 1908 yılının Kasım ve Aralık aylarında yapılacaktı. Ancak müntehib-i evvel olan halk doğrudan mebusları seçemeyecek, onun yerine mebusları seçecek olan müntehib-i sanileri seçecek, mebusları da

¹⁵³ Said Olgun, *agt.*, s. 89

¹⁵⁴ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 20.

¹⁵⁵ Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 112

¹⁵⁶ Said Olgun, *agt.*, s. 85-89.

¹⁵⁷ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *age.*, s. 78.

müntehib-i saniler seçecekti.¹⁵⁸ Ahrar Fırkası'nın seçimlere kadar teşkilatlanmasını tamamlayacak ve kendini halka anlatacak zamanı yoktu. İttihat ve Terakki'nin ise elde ettiği prestijden dolayı böyle bir şeye ihtiyacı yoktu.¹⁵⁹ Seçimler tam bir şölen havasında geçti. Seçim sandıkları davullu zurnalı alaylarla dolaştırıldı.¹⁶⁰ Yalnız Müslüman değil Gayr-i Müslim ahali de seçimlere yoğun ilgi gösterdi. Hatta yüzyıllardır kendi dini temsilcilerini seçebilme imtiyazının verdiği tecrübeyle seçimlerde daha iyi organize oldukları ve daha sistemli çalıştıkları söylenebilir. Seçimler İttihat ve Terakki'nin mutlak zaferiyle sonuçlandı.¹⁶¹ Zaten devrin psikolojik ortamı başka türlüsünü mümkün kılmıyordu. Ancak İttihat ve Terakki'nin ülke genelinde 281 mebustan 280'ini çıkarabilmiş olması gerçekte aldatıcı bir durumdu.¹⁶² İttihat ve Terakki bu kadar çok sayıda mebusu gerçekte kendi gücüne dayanarak çıkarmış değildi.¹⁶³ İttihat ve Terakki her seçim bölgesinde güçlü olan adayla anlaşmış ve bu kimseleri bünyesine katarak kendini garantiye almak gibi kolaycı bir yöntem seçmişti. Ancak Parti ile görüş birliği içinde olmayan ve bir kısmı parti programından bile haberdar olmayan bu kişilerin İttihat ve Terakki bünyesine uyum sağlaması pek mümkün değildi.¹⁶⁴ Nitekim ilerleyen aylarda gruplar halinde istifa edip Ahrar Fırkasına geçmeleri bunu göstermekteydi.¹⁶⁵

2.5. İsmail Mahir Paşa'nın Öldürülmesi

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından memuriyet vazifesine son verilen kişilerden olan ve yaverlik vazifesinde bulunmuş olan Ferik İsmail Paşa Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'e cevabi bir telgraf yazar ve padişah huzuruna çağrıldığını ancak güvenlik endişesiyle evinden çıkamayacağını belirtir. Oysa Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in böyle bir telgrafı yoktur ve meseleyi tetkik edince Yıldız 'dan

¹⁵⁸ Kenan Olgun, *age.*, s. 56.

¹⁵⁹ Tarık Zafer Tunaya, *age.*, s.24.

¹⁶⁰ Kenan Olgun, *age.*, s. 67.

¹⁶¹ Feroz Ahmad, *age.*, s. 35.

¹⁶² H. Aliyar Demirci, *İkinci Meşrutiyet'te Ayan Meclisi 1908-1912*, İstanbul 2006, s. 23.

¹⁶³ Sina Akşin, *age.*, s. 106.

¹⁶⁴ Tarık Zafer Tunaya, *age.*, s. 144.

¹⁶⁵ Oğuz Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s. 95 vd.; Kenan Olgun, *age.*, s. 68.

böyle bir telgraf çekilmediği anlaşılır. Ancak daha sonra “Geceki mesele için görüşmek üzere gelmeniz lazımdır.” ibaresiyle Harbiye Nazırı Ali Rıza imzalı bir tezkere alır ve uşağı ile beraber Harbiye Nazırı’nın konağına gitmek üzere evinden çıktığı esnada 2 Aralık 1908 tarihinde Mahir Paşa bir asker tarafından tabanca ile vurularak öldürülür.¹⁶⁶

2.6. Harbiye Talebelerinin II. Abdülhamit’e Karşı Tavrı

4 Aralık 1908 tarihinde Mekteb-i Harbiye talebeleri Cuma selamlığına dahil edilmişler ancak alkışa yani “*padişahım çok yaşa*” duasına iştirak etmemişlerdir. Durumun Mahmut Muhtar Paşa’ya Mabeyn Başkâtibi Ali Cevat Bey tarafından iletilmiş olmasına rağmen bir sonraki Cuma selamlığında talebe alkışa yine iştirak etmemiş üstelik ikram edilen çay ve bisküviyi reddetmişler ve padişaha karşı açıktan tavr almışlardır.¹⁶⁷

2.7. Meclis-i Mebusan’ın Açılışı

Meclis-i Mebusan’ın 30 yıl sonra tekrar açılacak olması elbette ki büyük bir hadiseydi. Açılış için görkemli bir tören planlanmış ve töreni izlemek için ülkenin dört bir yanından insanlar İstanbul’a akın etmişti.

İttihat ve Terakki ise Meclis’in açılışını da bir gövde gösterisine çevirme düşüncesindeydi. Bu maksatla mebusların meclise dağınık olarak ve kendi imkanlarıyla değil topluca gitmesini sağladı. Bu maksatla mebuslar ilk önce Arifi Paşa konağında toplandı. Böylelikle aynı çatı altında oldukları parti arkadaşlarını da tanıma imkanı bulmuş oluyorlardı. Ancak bu kısa tanışma esnasında bile partililer arasında fikir ve anlayış birliği olmadığı az da olsa gün yüzüne çıkıyordu. Tabi ki fikir ayrılıkları böyle özel ve anlamlı bir günde sorun teşkil edecek değildi. Mebuslar için arabalar tahsis edilmişti. Mebuslar arabalara çekilen kuraya göre bindiler ancak ilginçtir ki İttihat ve Terakki’nin uyguladığı programa göre doğrudan meclise

¹⁶⁶ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 21; Sina Akşin, *age.*, s. 109.

¹⁶⁷ Said Olgun, *agt.*, s. 90; Faik Reşit Unat, *age.*, s.21.

gidilmedi. Önce Harbiye Nezareti'ne geçilerek çay içildi. Harbiye Nezareti ile Meclis arasındaki mesafenin yürüyerek 10 dakikada kat edilebildiği hesaba katılırsa böyle bir ziyaretin ihtiyaçtan kaynaklanmadığı ve önemli bir sembolik manayı haiz olduğu anlaşılır. Ziyaretten maksadın “Hürriyeti istihlal etmiş bulunan” askere şükran arz etmek olduğu anlaşılabilir. Askerin o dönemde oynadığı rolün ne kadar etkin olduğu da bir kez daha ortaya çıkıyordu. Mebuslar Harbiye Nezareti'nden çıktıktan sonra coşkulu kalabalığın arasından geçerek Meclise ulaştılar. Padişah II. Abdülhamit ise yanında Şehzade Burhaneddin Efendi ve Sadrazam Kamil Paşa olduğu halde Söğütlü Alayı refakatinde meclise geldi.¹⁶⁸

17 Aralık 1908 günü Meclis-i Mebusan'ın açılışı büyük bir şenlik havasında yapıldı.¹⁶⁹ Açılış için halk Ayasofya Meydanı'nı hıncahınç doldurmuştu ve Meşrutiyet'in vaat ettiği şekilde çeşitli unsurların bundan sonra barış içinde hür ve kardeşçe yaşayacağı düşüncesi bu merasimde de vurgulanıyor ve çeşitlilik dikkat çekiyordu. O gün İstanbul'da bulunan İngiliz gazeteci Francis McCullagh manzarayı şöyle tarif etmekteydi:

...Eski kilisenin önündeki –Augusteum, Hipodrom ve eski adları insanı yüzyıllarca geriye götüren- yerler, çepeçevre, tüm meydan, pırıl pırıl, kırmızı bir fes denizini andırıyor, arada din adamlarının beyaz, yeşil sarıkları göze çarpıyordu. Bu denizin içinde, dalgakıran örneği, upuzun, dizi dizi, süngüler parlıyor, pırıl pırıl öğle güneşi ise Hassa birliklerinin görkemli üniformalarına vurup göz kamaştırıyordu.

Şurada burada Türk, Rum, Ermeni, Yahudi ve İranlı öğrenci topluluklarının, askeri okul öğrencilerinin, ilahiyat öğrencilerinin, hukuk öğrencilerinin, her türden öğrencinin, öğretmenlerinin denetimi altında, askeri bir düzen altında toplanmış bu gençlerin sakalsız yüzleri dikkat çekiyordu. Meclis binasının solunda beyaz üniformalarıyla Arnavut muhafız askerleri, sağında ise yeşil sarıklı Suriye zuhafları dizilmişlerdi. Hemen yakında Selanik'ten gelenler, 1908

¹⁶⁸ Kenan Olgun, *age.*, s. 85-87.

¹⁶⁹ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 64.

*Temmuz eylemiyle Türkiye'ye özgürlük getirmiş bulunan 3. Ordu'nun ünlü haki üniformalıları yer almışlardı...*¹⁷⁰

Meşrutiyet'in artık bütün Osmanlı halkının bir arada ve barış içerisinde yaşamasını sağlayacağı yönündeki inancı yansıtan bir tablo da göze çarpıyordu. Rum; Ermeni, Yahudi ve Müslüman din adamları dini kıyafetleri içerisinde aynı arabaya binmiş şekilde halkı selamlıyorlardı.¹⁷¹

Meclis-i Mebusan'ın açılışı için toplanmış bulunan halkın siyasi gelişmelerden habersiz olmadığı elçilere karşı sergiledikleri tavırdan anlaşılabilirliydi. Dönem itibariyle Osmanlı'dan yana tavır alan İngiltere'nin elçisi Gerard Lowther çokça alkış almış fakat Bosna Hersek'in İlhakı dolayısıyla ilişkilerin gergin olduğu Avusturya'nın elçisi Marki Pallavicini geçerken kalabalık sesiz kalmayı tercih etmişti.¹⁷²

Meclis'in açılış konuşması padişah II. Abdülhamit adına Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey tarafından yapıldı. Mebuslar nutku saygı ile dinlediler ancak konuşmanın büyük kısmında tepki vermemeyi tercih ettiler.¹⁷³ Nutkun sonunda padişahın bundan böyle ülkenin Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi ile idare edileceğine dair yemin ettiği kısmında ise alkışlamayı tercih ettiler.¹⁷⁴

Padişah, nutkunda Meclis-i Mebusan'ın neden 30 yıl tatil edildiğini de açıklamaya çalışmış ve buna sebep olarak ülkede eğitim seviyesinin yeterli olmamasını göstermiş, yurt çapında açılan okullarla halk tabakalarının eğitim seviyesinin yükseldiği ve artık Meşrutiyet'i anlayacak seviyeye geldiği, bu sebepten Meclis Mebusan'ı tekrar toplantıya çağırdığını söylemiştir.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Francis McCullagh, *age.*, s. 17.

¹⁷¹ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *age.*, s. 230.

¹⁷² Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul, 2000, s. 310-311; Francis McCullagh, *age.*, s. 18.

¹⁷³ "Kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan", *Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet*, (haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), İstanbul, 2008, s. 77-81; Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *age.*, s. 81.

¹⁷⁴ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 65; Faik Reşit Unat, *age.*, s. 28.

¹⁷⁵ Mehmed Tal'at Paşa, *Talat Paşa'nın Anıları*, (haz. Alpay Kabacalı), İstanbul, 2011, s. 16-17.

Meclis-i Mebusan'ın açılışı dolayısıyla İngiltere kralı VII. Edward bir tebrik telgrafi göndermiştir¹⁷⁶. Yabancı bir ülkenin böyle önemli bir olay dolayısıyla tebrik telgrafi göndermesi son derece tabiidir ancak telgrafın devamında Kamil Paşa'nın Sadrazamlığa layık olduğunun belirtilmiş olması devletlerarası teamüllere açıkça aykırıdır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahale anlamına gelmektedir ve devletin içinde bulunduğu durumu göstermektedir.

Padişahın nutkunu müteakiben Meclis-i Mebusan Marşı çalındı. Marşın sözlerine bakıldığında Mithat paşa ve Namık Kemal'in Meşrutiyet'e giden yolda yapmış oldukları fikri mücadeleden ve Niyazi ve Enver Paşa'nın ise yapmış oldukları silahlı mücadeleden ötürü yüceltildiklerini görüyoruz.¹⁷⁷ Meşrutiyet'e giden yolu süngülerin açtığı düşüncesi ise askere duyulan güvenin ve ordunun ülkede sahip olduğu yerin vurgulanması bakımından önemlidir. Devrin siyasi atmosferini yansıtan marşın sözleri aşağıdadır:

Osmanlılar bugün oldu muzaffer,

Fethetti yeniden vatanı asker;

Açtı mebuslara yolu süngüler,

Yaşasın Niyazi, yaşasın Enver!

Gökyüzünde şehedanın hayali,

Alkışlıyor sanki ruh-i Kemali,

Ah, ölmeden görmeliydi bu hali,

O kıymetli, muhterem vatanperver,

¹⁷⁶ Faik Reşit Unat, *age.*, s.29.

¹⁷⁷ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *age.*, s. 82.

Al bayraklar bulutları sarıyor,
 Şenliğimiz asumana varıyor,
 Mazlumlara, zalimler yalvarıyor,
 Hey Allah'ım bu nasıl ruz-i mahşer?

Uyan Midhat, uyan geldi zamanın,
 Tutsun dünyaları şöhret ve şanın,
 Sen bulun önünde şu mebusanın,
 Artık yaşa evladınla beraber.¹⁷⁸

2.8. Meclis-i Mebusan'ın Açılışı'nın Kamuoyundaki Yansımaları

Meşrutiyet'in yeniden ilanı nasıl büyük bir coşkuyla karşılandıysa, Meclis-i Mebusan'ın 17 Aralık 1908 tarihinde açılması da kamuoyunda büyük yankı buldu.¹⁷⁹ Zaten insanların ülkenin dört bir yanından İstanbul'a akın ederek açılış günü Ayasofya Meydanını o zamana kadar görülmemiş bir kalabalıkla -300.000 ila 400.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸⁰ doldurmuş olmaları da kamuoyunun açılışa ne kadar ehemmiyet verdiği göstergesi idi. Elbette açılış için herkesin İstanbul'a gitmesi mümkün değildi.¹⁸¹ Bunun için çeşitli vilayetlerde Meclis-i

¹⁷⁸ Kenan Olgun, *age.*, s. 88.

¹⁷⁹ Süleyman Şefik Paşa, *Hatıratım Başıma Gelenler Ve Gördüklerim 31 Mart Vakası* haz. Hümeyra Zerdeci), İstanbul 2004, s. 164.

¹⁸⁰ Kenan Olgun, *age.*, s. 87.

¹⁸¹ Mustafa Turan, *Bir Generalin 31 Mart Anıları*, İstanbul, 2003, s. 63 70.

Mebusan'ın açılışını kutlamaları yapılmış ve vilayetlerden - hem Müslüman hem de Gayr-i Müslim ahali adına Meclis-i Mebusan'a kutlama telgrafları gönderilmiştir.

“Hürriyet kahramanları” Niyazi Bey ve Enver Bey de birer telgraf göndererek Meclis-i Mebusan'ı tebrik etmiştir. O gün için büyük itibar sahibi olan bu kişilerin telgrafları okunurken salondaki hava diğerlerine göre çok daha coşkulu olmuş ve telgraf sık sık alkışlarla ve tezahüratlarla kesilmiştir. Bu durum, Enver ve Niyazi Bey'in rütbelерinin çok üzerinde bir güce sahip olduklarını göstermektedir.

Gazeteler açılışa geniş yer vermiş ilk sayfalarını bu haber ayırmışlar ve yazarlar köşelerinde bu konuyu işlemiştir. Açılışa gösterilen ilgi yerli basınla sınırlı değildir. Avrupa gazeteleri de Meclis-i Mebusan'ın açılışına yer vermiş ve övgü dolu ifadeler kullanmıştır. Avrupa parlamentoları ve devlet başkanları da açılış dolayısıyla tebrik telgrafları göndermiş ve övücü ifadeler kullanmıştır.¹⁸²

2.9. Meclis-i Mebusan'daki Vekillerin Dağılımı ve Mebusların Eğilimleri

Osmanlı Devletinin 1908 yılındaki nüfus yapısına bakıldığında Meclis-i Mebusan'ın homojen bir yapıda olmayacağını anlamak zor değildir¹⁸³. 1908 yılının Kasım ve Aralık aylarında yapılan seçimlere göre oluşan Meclis-i Mebusan'daki mebusların 157'si Türk, 54'ü Arap, 25'i Arnavut, 22'si Rum, 10'u Ermeni, 6'sı Sırp, 3'ü Bulgar, 4'ü Yahudi idi.¹⁸⁴

Mebusların 1 kişi hariç olmak üzere İttihat ve Terakki listelerinden seçildikleri daha sonra Ahrar Fırkasına geçişlerin olduğu belirtilmişti. Ancak 2 partili görünüm de aldatıcıydı. Gerçekte mebuslar arasında fikir birliği yoktu.¹⁸⁵ Ancak aynı etnik kökenden gelenlerin amaçlarının birbirleriyle uyumlu olduğunu söylemek mümkündü. Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde olduğunu çoğu kimse kabul

¹⁸² Kenan Olgun, *age.*, s. 89-90.

¹⁸³ Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, *age.*, s. 84

¹⁸⁴ Veli Denizhan Kalkan, “Hürriyete Giden Yol”, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), İstanbul, 2008, s. S. 44-49; Kenan Olgun, *age.*, s. 103.

¹⁸⁵ Kemal H. Karpat, *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul 2012, s. 12; Tarık Zafer Tunaya, *age.*, s. 13.

ediyordu. Özellikle Rumlar ve Ermeniler ayrılıkçı siyaset gütme konusunda daha ileriydi. Ermenilerin büyük kısmı yalnız ayrılıkçı olmakla kalmıyor, ideolojik olarak Sosyalizmi ve mücadele yöntemi olarak da silahlı terörü benimsiyordu. Örnek vermek gerekirse I. Dünya Savaşı yıllarında İntikam alayı kurarak doğu vilayetlerinde katliamlar yapacak olan Karakin Pastırmacıyan 1889 yılında Osmanlı Bankası'nın İstanbul şubesini basanlar arasında olduğu halde yargılama neticesinde hakkında verilen idam kararı İngiliz ve Rus baskısı neticesinde sürgüne çevrilmişti. Meşrutiyet sonrasında ilan edilen aflu birlikte Meclise girme imkanı bulmuştu. Türk mebuslar ise mukadder akıbeti kabullenmek istemiyor ve devletin tekrar eski parlak günlerine dönebileceğini düşünüyorlardı. Bu amaç için İttihatçıların sarıldığı düşünce “ İttihad-ı Anasır” idi.¹⁸⁶ Bu düşüncenin özü, o zaman hakim olan milliyetçilik düşüncesinin ülkeyi parçalamaması için ortak bir “Osmanlı Milleti” oluşturmak olarak ifade edilebilir. Her unsurun kendi milletinin davasını gütmesinin hiçbir dış müdahale olmasa bile ülkeyi parçalanmaya götüreceği aşıkardı. Mebuslar meclis kürsüsünden yaptıkları konuşmalarda samimi olarak ya da olmayarak kendilerini “Osmanlı Mebusu” olarak adlandırmaya özen gösteriyorlardı.

2.10. Ahmed Rıza Bey'in Meclis-i Mebusan Başkanlığına Seçilmesi

Meclis-i Mebusan 23 Aralık 1908 tarihinde en yaşlı üye olan Ali Naki Bey başkanlığında toplandı ve Meclis başkanlığı için seçim yapıldı. Yapılan oylama neticesinde Ahmet Rıza Bey birinci oldu. Ancak o zaman yürürlükte olan Meclis-i Mebusan Nizamnamesi'ne göre en çok oyu almak başkan seçilmek için yeterli değildi. Padişah en yüksek oyu alan üç kişiden dilediğini Meclis Başkanı olarak atayabilecekti. Ancak Padişah bu oylama neticesinde ortaya çıkan iradeye saygılı olmuş ve en çok oyu alan Ahmet Rıza Bey'i 25 Aralık 1908'de Meclis Başkanlığına atamıştır.¹⁸⁷ 26 Aralık 1908'de ise Ahmet Rıza Bey Meclis başkanlığını geçici başkan Ali Naki Efendi'nin elini öperek devraldı. Kürsüden yaptığı konuşmada her

¹⁸⁶ Kenan Olgun, *age.*, s. 104-108.

¹⁸⁷ Ayfer Özçelik, *Sahibini Arayan Meşrutiyet*, İstanbul 2001, s. 17.

hangi bir partinin tarafını tutmayacağını beyan etmiş ve konuşmasının ilerleyen kısımlarında “Hâkimiyet-i Milliye”ye vurgu yapmış ve mebusları hakimiyeti milliyenin kesintiye uğramasına sebep olacak hatalar yapmaktan kaçınmaya davet etmiştir. Konuşmanın bu kısmı, kendisi de Hürriyet mücadelesi vermiş ve sürgün hayatı yaşamış bir insan olarak geçmişte yaşanan olumsuz olaylarda mebusların da payı olduğunu zımnen kabul etme ve bir öz eleştiri olarak kabul edilebilir.¹⁸⁸

Ertesi gün Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmet Rıza Bey, Sadrazam Kamil Paşa tarafından Babıali’ye davet edildi ve kendisine padişah namına ulaevveli rütbesi ile birinci Osmani ve Mecidi nişanları verilmek istendi. Ahmet Rıza Bey bu rütbeleri reddetti. Her ne kadar reddederken öne sürdüğü mazeret “rütbelere taraftar olmamak” ve “felsefi mesleğine aykırılık” olsa da Meclis’in yeni açıldığı ve pek çok konuda teamül haline gelmiş protokol kuralları bulunmadığı göz önüne alınırsa aslında yeni yeni oluşan protokol kurallarında Meclis Başkanlığı makamının mertebesini yüksek tutmak niyetinde olduğu söylenebilir.¹⁸⁹

2.11. Abdülhamit’in Mebuslarla Yakınlaşma teşebbüsleri; Sarayda Verilen Ziyafet

31 Aralık 1908 Perşembe günü padişah II. Abdülhamit mebuslara Yıldız Sarayı’nda bir ziyafet vermiş ve bu ziyafette karşılıklı iyi niyet ve güven mesajları verilmiş ve ziyafet görünürde çok samimi ve duygusal bir atmosfer içerisinde gerçekleşmiştir.¹⁹⁰

Bu konuşma esnasında Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmed Rıza,¹⁹¹ Peygamber ve Raşit halifelerden beri hiçbir halifenin halk ile bu kadar yakın olmadığını söylemiş ve sohbet esnasında Abdülhamit’e Hindistan, Çin ve başka yerlerden alimleri çağırıp hilafet konumundan daha fazla yararlanmasını tavsiye

¹⁸⁸ Kenan Olgun, *age.*, s. 113.

¹⁸⁹ İbrahim Temo, Ahmet Rıza, *Biz İttihatçılar*, (ed. Ö. Andaç Uğurlu), İstanbul, 2009, s. 320.

¹⁹⁰ Kenan Olgun, *age.*, s. 99.

¹⁹¹ Ahmet Rıza’nın meşrutiyet sürecindeki tüm faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Rıza, *Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey’in Anıları*, (haz. Bülent Demirbaş), İstanbul, 1988, s. 23-33.

etmiştir.¹⁹² Bu sözlerin altında yatan amacın ise Abdülhamit'in halifelik üzerine yoğunlaşmasını sağlamak ve iç politikadan mümkün olduğunca elini çekmesini sağlamak olduğu anlaşılabilir

Bu ziyafetten kısa süre sonra Yıldız Sarayı 3 Ocak 1909 tarihinde mebusları bu defa Kurban bayramı tebrikleşmesi için ağırlamış ve kısa bir ara ile padişah ve mebuslar iki defa görünürde sıcak bir ortamda geçen iki buluşma yaşamıştı¹⁹³

2.12. Meclis-i Mebusan Koridorlarındaki Askerler

Kamil Paşa Hükümeti İttihat ve Terakki ile sorun yaşıyordu 10 Şubat 1909 tarihinde Kamil Paşa Bahriye ve Harbiye nazırlarını görevden aldı ve bunun üzerine Meclis-i Mebusan bu konuda açıklama yapması için Kamil Paşa'yı Meclis'e davet etti. Ancak Kamil Paşa 13 Şubat 1909 tarihindeki toplantıya katılmadı. Bu toplantıdaki manzara ordunun siyasetle ne kadar içli dışlı olduğunu göstermesi bakımından kayda değerdi. Bekleme salonlarında çok sayıda İttihatçı subay mebuslarla konuşuyordu. Meclis kürsüsünden Mesudiye, Asar-ı Tevfik, Abdülhamit, Abdülmecid, Feth-i Bülend ve Berk-i Satvet gemilerinin kaptanlarının kabinede yapılan değişikliği tanımayan ve Meclis-i Mebusan'ı göreve çağıran bildirimleri okundu. İzleyici localarında bulunan Binbaşı Hami Efendi ise: “*Askerlerin sayesinde milletin bir anayasası var. Ordu bu anayasaya el sürdürtmeyecektir ve ona dokunmaya kalkışacak çıkarsa kılıcımız keskin mi, süngümüz sivri mi görecektir. Hepimiz ant içtik, anayasanın korunması uğruna kanımızı dökmeye ve son damlasına dek akıtmaya hazırız*” şeklinde bağırdı.¹⁹⁴ Bu manzara askerin ülke siyasetinde büyük ağırlığı olduğunu ve demokratik bir düzenin henüz sindirilmediğini de göstermektedir.

¹⁹² Francis McCullagh, *age.*, s. 43.

¹⁹³ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 35.

¹⁹⁴ Francis McCullagh, *age.*, s. 48.

2.13. Mizancı Murad Bey'in Tutuklanması

8 Nisan 1909 tarihinde Mizancı Murad Bey tutuklanarak Mercan Mektebine getirildi. “misafir” edildiği koğuştta Esvabcı İlyas Bey, Mabeynci Ragıp Paşa, Hazine-i Hassacı Halis Efendi, Hazineci Abdurrahman Efendi, Muradcı Zeki Bey, Diyarbakırlı Matbaacı Şükrü Bey, Muhafaza Memuru Raşid Efendi gibi kişilerle birlikte olmuştur.¹⁹⁵

2.14. Basın Yoluyla Şantaj

Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte ülke genelindeki gazete sayısında bir patlama yaşanmıştı. Meşrutiyet'in ilanını takip eden birkaç ay içerisinde gazete ve dergilerin sayısı 350'yi geçti.¹⁹⁶ İkdam gazetesi 60.000, Sabah ise 40.000 adet basılıyordu. Bu gazete ve dergilerin yaklaşık üçte ikisinin 1911 yılına geldiğinde kapandığı düşünüldüğünde yaşanan bu sürecin de “Hürriyet Sarhoşluğu” nun bir tezahürü olduğu söylenebilir.¹⁹⁷ Ancak maddi ve zihni sermayesi yetersiz kişilerin de gazete çıkarması bir tiraj sorunu da doğurmuştu. Bu kimseler çok sayıda gazete içinde öne çıkarak kendi gazetelerinin satılması sağlamak böylelikle kar etmek en azından zarar etmemek için halkın duygularına hitap eden haberler yapıyorlardı.¹⁹⁸ Çoğunluğu İstanbul'da çıkan bu gazetelerde Meşrutiyet öncesi dönemde görev yapan devlet adamlarına hakaretler ediliyor çeşitli şekillerde suçlanıyor, fotoğrafları basılıyor ve bir anlamda halka hedef gösteriliyorlardı.¹⁹⁹ Bu gazeteler bu suretle yalnız tirajlarını arttırmakla kalmıyor aynı zamanda devlet adamlarına giderek kendilerine para ya da çeşitli mevkiler verilmesini yoksa aleyhlerinde haber yapılacağını söyleyerek şantaj yapıyorlardı. Bunu yapanlar arasında daha önceki

¹⁹⁵ Celile Eren (Ökten) Argıt, *age.*, s. 97-98.

¹⁹⁶ Necmettin Alkan, *Selanik...*, s. 115.

¹⁹⁷ Kenan Olgun, *age.*, s. 41.

¹⁹⁸ Ali Birinci, *age.*, s. 137.

¹⁹⁹ Ahmet İhsan Tokgöz, *age.*, s. 218.

devirlerde saraya gönderdikleri jurnaller karşılığında para ile ödüllendirilen kişilerin olması şaşırtıcı değildi.²⁰⁰

2.15. Abdülhamit'in Gazetelere Para Vermek İstemesi, Derviş Vahdeti ve Volkan Gazetesi

Basın dünyasında her zamanki gibi farklı eğilimler olmasına rağmen neredeyse tüm Osmanlı basının üzerinde ittifak ettiği husus Abdülhamit karşıtlığı idi. Sultan Abdülhamit bu durumdan rahatsız olmuş ve lehinde yayın yapılması en azından aleyhinde yayın yapılmaması için Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey vasıtasıyla gazetelere para vermek istemiş ancak Ali Cevat Bey'in bu husustaki isteksizliği üzerine bu işi Galip Bey vasıtasıyla yapmaya çalışmış ancak pek de başarılı olamamıştır.

Hürriyet'in ilanını müteakip basın hayatına atılanlardan birisi de Derviş Vahdeti'dir. 11 Aralık 1908 de yayın hayatına başlayan ve yalnızca 108 sayı yayınlanan bu gazete kısa yayın hayatından beklenmeyecek ölçüde tesir icra etmiştir. Gazetenin tüm yükünü neredeyse kendisi sırtlayan Derviş Vahdeti zaman zaman gazetenin mali yükünü taşımakta zorlanmış ve iki sayısı basılamamıştır. Gazete yayın hayatına başlamadan önce Derviş Vahdeti Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'den çıkaracağı gazete için yardım talep etmiş ancak bu teklif Ali Cevat Bey'in ifadesine bakılırsa reddedilmiştir.²⁰¹ Ancak gazete yayın hayatına atıldıktan her ne kadar zaman zaman Sultan Abdülhamit'e ağır eleştiriler yöneltse de izlediği İslamcı çizgi Abdülhamit'in siyasetine büyük ölçüde uygun düştüğü için iki defa saraydan toplam 450 lira para yardımı almıştır. Ancak bu yardımı almaya Derviş Vahdeti bizzat gitmemiş, kendini Vahdeti olarak tanıtan Enderunlu Lütfü almıştır.

Gazete siyasi içerikli olmakla birlikte dini bir söylem kullanmıştır. Diğer pek çok gazetede görüldüğü gibi halkı aydınlatmak ve kendi anlayışına göre şekillendirmek gayesini gütmüştür. Gazete, İttihat ve Terakki'ye alenen cephe almış

²⁰⁰ Tefik Biran, *age.*, c. II, s. 16-17.

²⁰¹ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 40-45.

ve İttihat ve Terakki'ye karşı Kamil Paşa'yı alenen desteklemiştir.²⁰² 17 Şubat 1909 tarihinden itibaren İttihad-ı Muhammedi cemiyetinin yayın organı olduğunu ilan etmiş²⁰³ ve özellikle ilmiye mensupları arasında ve dini duyguları kuvvetli askerler gazeteye geniş teveccüh göstermiş ve gazeteyi övücü mektuplar yazmışlardır. Hatta askerlerin gazeteye mektup yazması Hassa Ordusu Komutanı Gazi Muhtar Paşa'yı rahatsız ettiğinden Volkan ve Serbesti gazetelerinin kışlalara sokulmasını yasaklamak istemiş ancak mesai arkadaşlarının böyle bir şeyin uygulanmasının zor olacağı ve "Hürriyet'e aykırı olacağı yönündeki itirazları üzerine bu düşünceden vaz geçmiştir.²⁰⁴ Ancak yine de yayınladığı bir emirle askerlerin bu gazeteye ve İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne itibar etmemesini istemiştir.²⁰⁵

Derviş Vahdeti, 31 Mart Vakası öncesinde yapmış olduğu yayınların askeri kışkırtmaya matuf olduğu ve isyan esnasında da askerleri yönlendirdiği iddiasıyla Divan-ı Harp'te yargılanmış ve idama mahkum edilmiştir. Gerçekte 31 Mart Vakası'ndan önce yaptığı yayınların bir kısmı askeri yönlendirici olarak değerlendirilebilse de gazetenin çizgisine genel olarak bakıldığı takdirde İttihatçıları acımasızca eleştirmesine²⁰⁶ rağmen isyan çağrısı yapmadığı ve geniş çaplı bir isyanı örgütleyecek donanıma ve bağlantılara sahip olmadığı görülür.²⁰⁷ Ancak isyanın ilk günlerinde isyancı askerleri övücü sözleri olduğu da aşikardır. Bunun askerlerin suyuna giderek onların daha fena işler yapmalarını önlemek gibi iyi bir amaçla mı yoksa durumdan istifade ederek kendi çıkarlarını korumak için mi yapıldığı ise yoruma açık bir husustur.

²⁰² Akif Deniz, *Derviş Vahdeti ve 31 Mart Olayı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005, s. 29-30.

²⁰³ Derviş Vahdeti, "İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi", *Volkan Gazetesi*, 17 Şubat 1909, s. 1-2.

²⁰⁴ Süleyman Şefik Paşa, *age.*, s. 164.

²⁰⁵ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 85.

²⁰⁶ Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul 1990, s.38.

²⁰⁷ Ali Birinci, *Tarih Uğrunda Matbuat Âleminde Birkaç Adım*, İstanbul 2011, s. 155-156.

2.16. Serbesti Gazetesi Başyazarı Hasan Fehmi'nin Katledilmesi

II. Meşrutiyet döneminin İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifi basınının öne çıkan gazetelerinden Serbesti'nin başyazarı olan Hasan Fehmi Bey 6 Nisan 1909 tarihinde Galata Köprüsü üzerinde arkadaşı Şakir Bey ile yürürken katledilmiş ve arkadaşı da yaralanmıştır.²⁰⁸ Bu cinayet her ne kadar faili meçhul olarak kalmış ise de Hasan Fehmi'nin İttihat Terakki'ye yönelik sert eleştirileri dolayısıyla öldürüldüğü kanaati ağırlık kazanmıştı.²⁰⁹ Halkın bu kanaatte olmasının sebebi yalnızca Hasan Fehmi'nin İttihatçılara muhalif olması değil, tanıkların ifadelerine göre cinayeti işleyen kişinin asker üniforması giymiş olması ve köprü başlarında askeri karakollar bulunmasına rağmen failin yakalanmamış olmasıydı.²¹⁰ Halkta İttihat Terakki ve Adliye Nazırı Nazım Paşa aleyhine ciddi bir tepki doğmuş ve bu tepki 31 Mart Vakasında Hüseyin Cahit zannedilerek Lazkiye Mebusu Arslan Bey'in katledilmesini netice vermiştir²¹¹ Hasan Fehmi cinayeti üzerine Ahrar liderleri kendi canlarının da tehlikede olduğunu halka ilan etmişlerdir.²¹² Hasan Fehmi'nin cenazesi oldukça kalabalık bir kitle tarafından kaldırılmış ve Sultan II. Abdülhamit'in özel izni ile II. Mahmut türbesine gömülmüş ve mezarı başında ateşli konuşmalar yapılmış, cenaze töreni İttihat ve Terakki aleyhine bir miting havasında geçmiştir.²¹³ Biraz da bu havanın etkisiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti 12 Nisan 1909 tarihli tüm İstanbul gazetelerinde artık gizli bir cemiyet olmadıklarını, sıradan bir siyasi parti olduklarını belirten bir ilan yayınladı.²¹⁴ Siyasi bir partinin suikast tertip etmesi akla yakın düşmediğinden Hasan Fehmi cinayetinin mesuliyeti de dolaylı olarak reddedilmiş bulunuyordu bu ilan ile.

²⁰⁸ Kenan Olgun, *age.*, s. 73; Faik Reşit Unat, *age.*, s. 46.

²⁰⁹ Muhittin Selçuk Uçar, *Siyasal Gelişmeler Işığında 31 Mart Olayı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2007, s. 113.

²¹⁰ Süleyman Şefik Paşa, *age.*, s. 164.

²¹¹ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 46.

²¹² Francis McCullagh, *age.*, s. 84

²¹³ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 83.

²¹⁴ Ayfer Özçelik, *age.*, s. 171; Francis McCullagh, *age.*, s. 85.

2.17. İsyân Öncesi İstanbul'un Durumu

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte hürriyet adına çeşitli icraatlar yapılmıştı. Bunlardan bazılarının kalabalıkları isyana hazır hale getirdiğini hatta isyan edebilecek kalabalıkları oluşturduğunu söylemek mümkündür. Halk içinde olur olmaz sebeplerle Bab-ı Ali'ye yürümeyi ve Sadrazam'dan hesap sormayı adet edinen kişiler türemişti. Hafiyе teşkilatı lağvedildiği için işsiz kalmış olan çok sayıda hafiyе vardı.²¹⁵ Hürriyetin ilanından sonra genel af ilan edilmiş ve mahkumlar salıverilmişti. İstanbul'a girişi kısıtlayan pasaport sistemi de hürriyet adına kaldırılmış ve çok sayıda işsiz güçsüz insan İstanbul'a dolmuştu. Üstelik Hürriyet geldiği için her şey serbest addediliyor, bu kişilerin önemli bir kısmı tütüncülerde bile satılan silahlardan en az bir tane satın almış bulunuyordu.²¹⁶ Basın organlarının sayısı her geçen gün artmakta idi. Vasıflı vasıfsız herkes gazete çıkarma ve kendince hürriyet mücadelesi verme peşindeydi.²¹⁷ Meşrutiyet'in ilanını müteakiben kadro dışı bırakılan alaylı zabitler de önemli bir sorun teşkil ediyordu. Erlikten yetişme olan bu zabitler yetersiz oldukları gerekçesiyle ordudan ihraç edilmiş yerlerini mektepli zabitler almıştı.²¹⁸ Kadro dışı kalmış zabitler ise askerlikten başka bir meslek sahibi değildi ve yaş itibariyle de bir meslek edinecek durumda değillerdi. Tamamına yakını geçim sıkıntısı içinde olan bu zabitler İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı çevrelerin telkinlerine açık hale gelmiş ve ayaklanma esnasında aktif rol üstlenmişlerdi.²¹⁹

2.18. Mahmut Muhtar Paşa'nın İsyanı Önleme Çabaları

Hassa Ordusu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa askerinin arasında devam etmekte olan propaganda faaliyetlerinden haberdar ve rahatsızdı. Özellikle Volkan Gazetesine askerler adına imzalanarak gönderilen ve Volkan Gazetesi ile İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti'ni öven mektuplar Mahmut Muhtar Paşa'nın sabrını taşıran son damla oldu. 10 Nisan tarihinde emrindeki askerlere bir emir yayınlayarak

²¹⁵ Francis McCullagh, *age.*, s. 74.

²¹⁶ Abdurrahman Şeref Efendi, *age.*, s. 172.

²¹⁷ Francis McCullagh, *age.*, s. 74.

²¹⁸ Sina Akşin, *age.*, s. 120.

²¹⁹ Said Olgun, *agt.*, s. 96.

askerlerin zaten Müslüman ve Ümmet-i Muhammed olduğunu, 5 vakit namazlarını kılmakla ve vatana sadakatle hizmet ederek komutanlarına itaat etmelerinin farz olduğunu, neşriyatın ve ilmiye kıyafetli kişilerin sözlerine kulak asmamaları gerektiğini ifade etmiştir.²²⁰ Görünüşe bakılacak olursa Paşa mukadder sonu görmüş, engel olmaya çalışmış ancak kaynayan kazanın altını söndürmek için çok geç kalmıştı.

²²⁰ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 85.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

31 MART VAK'ASININ PATLAK VERMESİ VE BERABERİNDE YAŞANAN GELİŞMELER

3.1. İsyanın Başlaması ve Elebaşları

13 Nisan 1909 gecesi, Manastır'dan getirilen ve Meşrutiyet'in koruyucusu unvanını haiz Avcı Taburları başta olmak üzere çok sayıda askeri birlik başlarındaki subaylarını öldürerek ya da bağlayarak başlarında çavuşları olduğu halde isyan etmiş, akın akın Ayasofya meydanına gelmiş ve “şeriat isteriz!”²²¹ haykırırları ve silah sesleriyle İstanbulluları korku ve dehşet içerisinde uyandırmış, günlerce sürecek olan kanlı bir isyanın fitilini ateşlemişlerdi.²²² İsyanın nasıl ve kimler tarafından başlatıldığı tam olarak bilinemese de Hamdi Çavuş, Bölük Emni Mehmet, Kamacı Arif gibi kişilerin isyana önyak olduğu malumdur.²²³ Oluşan kargaşa ortamında isyancı askerlerin Karaköy köprüsünden geçmesini engellemeye çalışan Mülazım Trabzonlu İlyas Efendi²²⁴, Ahmet Rıza Bey zannedilerek Adliye Nazırı Nazım Paşa, Hüseyin Cahit Bey zannedilerek Lazkiye Mebusu Hüseyin Arslan Bey Şehit edilmiştir.²²⁵

Beyazıt Meydanı'nda toplanmış olan askerın üzerine Romilos İspatari Efendi kumandası altında bir bölük gönderilmiş ancak kıta komutanı İspatari Efendi derhal vurulmuş ve bölüğü Harbiye Nezareti'ne geri çekilmiştir.²²⁶ Bu geri çekilmeye yalnız kumandanlarının vurulmuş olması değil aynı zamanda isyancıların kafir bir kumandanın emri altında “şeriat isteriz!” diyen Müslüman kardeşine karşı savaşan da kafir olur telkini de etkili olmuştur. Hassa Ordusu Birinci Fırka Komutanı

²²¹ Feroz Ahmad, *age.*, s. 36.

²²² Mevlanzade Rıfat, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, İstanbul 1996, s. 37-38.

²²³ Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 124; Mevlanzade Rıfat, *age.*, s. 42; Sina Akşin, *age.*, s. 128.

²²⁴ Francis McCullagh, *age.*, s. 88.

²²⁵ Fatih Mehmet Sancaktar, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Örneği*, Ankara, 2009, s. 68-81; Mevlanzade Rıfat, *age.*, s. 43.

²²⁶ Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 131.

Mahmut Muhtar Paşa isyanı güç kullanarak bastırma taraftarıydı²²⁷ ancak henüz ayaklanmamış olan askerin de ayaklanmış olanlara katılma ihtimali ve askerin arkadaşlarının kanını dökme konusundaki isteksizliğinin²²⁸ yanı sıra kabineden ardı ardına gelen ve kesinlikle kan dökülmemesini isteyen telgraflar²²⁹ neticesinde bu fikrini uygulamamıştır. Ne gariptir ki “Şeriat isteyen” aynı güruh Peygamber soyundan gelen Şerif Mahmut Sadık Paşa’yı şehit etmekte sakınca görmemişlerdi. Üstelik cinayetler bununla sınırlı kalmamış isyancılar denk geldikleri zabıtlere alaylı mı yoksa mektepli mi olduklarını sormaya ve mektepli olanların İttihatçı olduğuna kanaat getirdiklerini öldürmeye başlamışlardı. Ne yazık ki bu cinayetleri Prens Sabahattin gibi bir kişi alaya almış ve şu şekilde ifadeler kullanmıştır:

“Meşrutiyet-i İttihadiye’de üç avcı taburunu koruyucu edinmiştik. Fikrimizin ne güçlü esaslara dayandığını bir gün avcılar bize açıkça ispata koyuldu. İttihadın ileri gelenlerini avlamaya başladılar.”²³⁰

3.2. Askerlerin Komutanlarından Şikayetleri

II. Abdülhamit’in son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey’in ifadesine göre asi askerler “Şeriat isteriz” sözünü bir parola ve slogan gibi kullanmalarına rağmen ne istediklerini tam olarak bilmemekle beraber şikayet ettikleri hususlardan birisi de zabıtlerin davranışları idi.²³¹ Naklettiğine göre askerler, zabıtlerin kendilerini dövmelelerinden daha ziyade de bunu yapan kişilerin kendilerinden yaşça küçük zabıtlere (muhtemelen mektepli olanlar zira alaylıların alaydan yetişip yükselmeleri yıllar sürmekteydi) olmasından ve küfür etmelerinden rahatsız idiler.²³² Askerlerin zabıtlere şikayetleri Ali Cevat Bey’in naklettikleriyle sınırlı değildi. Anlaşıldığına göre askerler genç mektepli subayların getirdiği ağır talimlerden, tavizsiz tutumlarından fakat en çok da kendi değerlerine yabancı bir görüntü

²²⁷ Ahmet İzzet Paşa, *age.*, s. 64.

²²⁸ Abdurrahman Şeref, *age.*, s. 171.

²²⁹ Francis McCullagh, *age.*, s. 95.

²³⁰ Mevlanzade Rifat, *age.*, s. 44.

²³¹ Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 142.

²³² Faik Reşit Unat, *age.*, s. 52.

sergilemelerinden rahatsızlardı.²³³ Mektepli zabitler askerlere hem daha önce alışık olmadıkları ağır talimler getiriyor hem de kendileri bu talimlerin başında bulunmuyor ve çeşitli eğlence mekanlarında zaman geçiriyorlardı. Bu durum askerin hem yapmaya mecbur kaldıkları ağır talimlerden hem de subayların halkın geleneksel yaşam tarzına uymayan davranışlarından rahatsız olmalarına sebep olmakla kalmıyor, aynı zamanda askerin kontrolünün çavuşların eline geçmesine sebep oluyordu.²³⁴ Üstelik bu genç subaylar tutucu kitlelerin din adına askere yaptıkları telkinleri kırmak için şeyhülislama ya da açık görüşlü hocalara müracaat etmek yerine bu telkinleri bizzat kendileri kırmayı tercih etmişlerdi. Oysa askerler başlarındaki bu genç mektepli subayları dine karşı lakayt gördükleri ve kendileri de en azından şeklen ve fikren dindar oldukları için mektepli subayların değil onları kışkırtan “hoca”ların sözlerine itibar etmeye devam ettiler.²³⁵

3.3. Asi Askerlere Nasihat Heyeti Gönderilmesi Fikri

İsyanın ikinci günü olan 14 Nisan 1909 tarihinde asi askerlerin mektepli zabitleri öldürmekte olduklarına dair gelen haberler üzerine kışlalara nasihat heyetleri gönderilmesi düşünülmüş ve şeyhülislam tarafından bir nasihatname kaleme alınmış olmasına rağmen buna imkan bulunamamış ve nasihat heyetleri gönderilmemiştir.²³⁶ Gerçekte asi askerler sanıldığı kadar çok sayıda zabit öldürmese de mektepli zabitlere karşı düşmanca tavırları aşıkardı ve mektepli zabitlere yönelik toplu bir katliamın yaşanması ihtimal haricinde değildi. O günlerde İstanbul’da bulunan İngiliz gazeteci Francis McCullagh’ın anlatımına göre Selanik Avcı Taburları’na mensup askerler 14 Nisan’da mektepli bir zabiti tekme tokat döverek tramvaydan atmış ve kılıcını elinden almış, aynı gün Tokatlıyan Lokantası önünde başka bir subayın suratına bir tokat indirerek belinden tabancasını almıştı. Asi askerlerin bu tavrı mektepli subayları –İttihatçı olsun ya da olmasın- saklanmaya veya Hareket Ordusu’na katılmaya zorladı. Hareket Ordusu’na katılan bu subayların

²³³ Ernest E. Ramsaur, *age.*, s.160; Francis McCullagh, *age.*, s. 75.

²³⁴ Süleyman Şefik Paşa *age.*, s. 170.

²³⁵ Francis McCullagh, *age.*, s. 79.

²³⁶ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 58.

büyük kısmına er üniforması giydirilmiş ve asker arasında yayılabilecek olumsuz propagandayı önleme vazifesi verilmiştir.²³⁷

3.4. Prens Sabahattin ve Ahrar Fırkası ve II. Meşrutiyetten Beklentiler

Ahrar Fırkasının Prens Sabahattin tarafından kurdurulmuş olduğu ve perde arkasından onun tarafından idare edildiği iddia edilmesine rağmen kendisi bu iddiaları kabul etmemiştir.²³⁸ Prens Sabahattin'in olayların perde arkasındaki kişi olmadığına Hareket Ordusu da inanmış olacak ki tutuklanmasına rağmen aleyhine bir suçlama olmadığı için Divan-ı Harp tarafından salıverilmiştir.²³⁹

II. Meşrutiyet'in ilanı ile kamuoyunda aşırı iyimser bir hava oluşmuştu insanlar Meşrutiyet'i diğer bir tabirle "Hürriyet"i her derde deva bir iksir olarak algılıyorlardı. Meşrutiyet'le birlikte bütün unsurlar barış içinde yaşayacak, ekonomi düzelecek, yurttaşların üzerindeki vergi yükü azalacak ülke sükûnet ve huzura kavuşacaktı.²⁴⁰ Ancak bu karşılanması mümkün olmayan bu beklentilerin gerçekleşmemesi halkta derin bir hayal kırıklığına yol açmış ve insanlar yeni düzeni sorgular ve eskiyi arar hale gelmişlerdi.

3.5. İsyancıların İttihat Terakki ve Yayın Organlarına Karşı Tavrı ve Ayaklanma Esnasında Basının Tavrı

İsyancı askerler her ne kadar "Şeriat isteriz!" diye bağırsa da tüm arzuları bundan ibaret değildi. Başlarındaki mektepli subayların genç kısmının önemli bir kesiminin İttihatçı olması ve bunların orduya getirmeye çalıştığı yeni düzen ve bu subayların Avrupai yaşam tarzı askerlerin yalnız bu subaylara değil aynı zamanda

²³⁷ Francis McCullagh, *age.*, 128-154.

²³⁸ Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sabahattin*, İstanbul, 1954, s. 38; Mevlanzade Rıfat, *age.*, s. 31.

²³⁹ Francis McCullagh'ın bu yargısını Abdurrahman Şeref Efendi'nin eseri teyit etmektedir. Öyle ki mahkum edilenler arasında Prens Sabahaddin'in ismi yoktur. Ayrıntılı bilgi için bk. Abdurrahman Şeref, *age.*, s. 209; Francis McCullagh, *age.*, s. 254.

²⁴⁰ Necmettin Alkan, *Selanik...*, s. 56; Francis McCullagh, *age.*, s.78; Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul 2006, s. 403.

İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine de tavır almalarına sebep olmuştu. Ayaklanmanın olduğu 13 Nisan 1909 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul merkezi,²⁴¹ cemiyetin yayın organı olarak bilinen Tanin ve Şura-yı Ümmet Gazeteleri isyancılar tarafından yağmalandı.²⁴² Bu yerlere ek olarak Müslüman Hanımlar Kulübü de yağmalanmıştır.²⁴³

İsyancı askerler şehirdeki herkes için olduğundan daha fazla gazeteler için tehdit idi. Tanin ve Şura-yı Ümmet gazetelerinin isyancılar tarafından yağmalandığı düşünülürse en azından isyanın en ateşli safhalarında basının isyancılara karşı bir duruş sergilemesi kendi açılarından felakete davetiye çıkarmak manasına gelirdi. Zaten basının da genel tavrı isyancı askerleri överek onlara hoş görünmek ve isyanın yatışmasını beklemek şeklinde olmuştur. Hatta İttihatçı çizgide Fransızca yayın yapan Independant gazetesi bile Tanin ve Şura-yı ümmet gazetelerinin akibetine uğramaktan korkmuş olmalı ki kendini asi askerlerden korumak için silahını kullanan bir subay için “ *Topçu Subayı Muhiddin Efendi dün bir askere ateş etme cüretinde bulundu* ” şeklinde bir ifade kullanmıştır.²⁴⁴

3.6. Ayaklanmamadaki Düzen

Ayaklanmanın ilk gününde işlenen cinayetlere rağmen askerin başlarındaki çavuşların talimatlarıyla hareket etmiş ve düzenli bir görüntü arz etmişlerdir²⁴⁵. İsyancılar Ayasofya Meydanı'na giden yolları denetim altına almışlar ve içeriye kimsenin girmesine izin vermiyorlardı. Hatta elçiliklerin kapılarına nöbetçiler dikip, yabancılara gayet iyi davrandılar²⁴⁶ ve gitmek istedikleri yere

²⁴¹ Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 133.

²⁴² Mevlanzade Rıfat, *age.*, s. 165.

²⁴³ Francis McCullagh, *age.*, s. 134; II. Meşrutiyet döneminde kadınların durumları ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Gülçin Yapıcı, Dursun Dilek, “II. Meşrutiyet Döneminin Özneleri Olarak Osmanlı Kadınları”, *Yüzcü Yılında II. Meşrutiyet*, (haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), İstanbul, 2008, s. 175-218.

²⁴⁴ 31 Mart ayaklanması sırasında basının tutumuyla ilgili bk. Kamil Akyüz, *İstanbul Basınına Göre 31 Mart Vak'ası*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu, 2011, s. 33 vd.; Francis McCullagh, *age.*, s. 70-132.

²⁴⁵ Mevlanzade Rıfat, *age.*, s. 123.

²⁴⁶ Muhittin Selçuk Uçar, *age.*, s. 129; Francis McCullagh, *age.*, s. 102.

emniyet içinde ulaştırdılar.²⁴⁷ Yanlışlıkla yabancılara verilecek bir zarar Avrupalı devletlerin ayaklanmanın aleyhine tavır almalarına sebep olabilirdi bunun için askerler adeta bir parola gibi “şapka giyen kimseye ilişmeyelim” cümlesini tekrar ediyorlardı.²⁴⁸ Osmanlı Bankası ve diğer yabancı bankaları istedikleri takdirde kolayca yağmalayabilecek olmalarına rağmen böyle bir şeye girişmemeleri yabancı gözlemciler tarafından hayretle karşılanmıştı.²⁴⁹ Normal zamanda şehrin güvenliğini sağlamakla görevli olan polisler ise bu kadar büyük bir asker grubunu durdurmak gibi imkansız bir işe girişmediler. Bunun yerine mümkün mertebe ortalarda gözükmemeyi ve isyancılara hoş görünmeyi tercih ettiler. İş o dereceye varmıştı ki pek çok polis karakolu tamamen terk edilmişti.²⁵⁰ Bu durumda isyan esnasında düzeni sağlama ve yağma için fırsat kollayan²⁵¹ işsiz güçsüz takımını, hapis haneden salınan mahkumları önleme işi de yine isyancı askerlerin çıkardığı devriyelere düşmüştü²⁵². Bu kadar düzenli hareket eden askerlerin kendiliğinden değil de bir mihrak tarafından yönetiliyor olması kuvvetle muhtemeldi. Görünürde askerler subaysız olarak hareket ediyor olmasına rağmen içlerinde er üniformalı subayların yer aldığı ve isyanı onların yönlendirdiği fikri hakimdi.²⁵³

3.7. İsyân Esnasında Sivillerin Durumu

Her ne kadar isyan esnasında kayda değer ölçüde yağma hareketi olmasa da etrafta silahlarıyla dolaşan binlerce asker İstanbul halkını son derece tedirgin etti. Hatta taleplerinin kabul edildiği ve Şeriat hükümlerinin uygulanmasına bir kat daha dikkat edileceği ve asi askerlerin yaptıkları hareketten dolayı mesul tutulmayacaklarına dair padişah tarafından teminat verilmesi²⁵⁴ üzerine askerlerin “kutlama” amacıyla havaya rastgele ateş açması halkı dehşet içinde bıraktı. Pek

²⁴⁷ Mevlanzade Rıfat, *age.*, s. 55-56.

²⁴⁸ Francis McCullagh, *age.*, s. 73.

²⁴⁹ Francis McCullagh, *age.*, s. 123.

²⁵⁰ Sıddık Yıldız, *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 128; Francis McCullagh, *age.*, s. 103-107.

²⁵¹ Mustafa Turan, *Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Olan Taşkınlada 31 Mart Hadisesi*, İstanbul, 1964, s. 41-52.

²⁵² Francis McCullagh, *age.*, s. 103.

²⁵³ Necmettin Alkan, *Selanik...*, s. 174.

²⁵⁴ Mevlanzade Rıfat, *age.*, s. 83; Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 132.

çokları büyük katliamlar yapıldığını düşündü. Gerçekte insanların düşündüğü ölçüde bir katliam yaşanmasa da kasten ya da kazara öldürülen ya da yaralanan kişiler elbette vardı ancak atılan onca kurşuna kıyasla can kaybının yok denecek kadar az olması yabancı gözlemcileri hayret içinde bırakmıştı.²⁵⁵

3.8. Prens Sabahattin'in Ayaklanmadaki Rolü

Her ne kadar 31 Mart Vakası'ndan sonra kurulan Divan-ı Harp'te İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti ve Derviş Vahdetî suçlu bulunmuş olsa da ayaklanma esnasında ayaklanmanın Ahrar Fırkası tarafından organize edildiğini düşünenler de çoktur. Dönemin tanıklarından Serbesti Gazetesi sahibi Mevlanzade Rıfat'ın ifadesine göre ise ayaklanmanın tertipçisi Prens Sabahattin'dir. İfadesine bakılırsa 13 Nisan'ı 14 Nisan'a bağlayan gece Prens Sabahattin Mevlanzade Rıfat'ın tavsiyesiyle Asar-ı Tevfik Zırhlısı Kaptanı Ali Kabulî'ye emir/haber göndermiş ve Bahriyeli askerinin de isyancılar safında yer aldığını göstermek ve isyancıların padişaha meyletmelerini önlemek için bir takım Bahriyeli'nin isyancıların yanına gönderilmesini ve Yıldız'a doğru top atılmasını istemiştir.²⁵⁶ Ancak Ali Kabulî Bey bu isteklerini emrindeki askere kabul ettirememiş olacak ki emrindeki askerler tarafından Yıldız önüne götürüldü ve olayın tahkik edilmesine fırsat verilmeden isyancılar tarafından öldürüldü.²⁵⁷

3.9. İsyancıların Talepleri

İsyancı askerler taleplerini içeren listeleri meclise göndermeye başlamıştı.²⁵⁸ Bu talepler şöyle sıralanabilir:

- 1) Hükümetin hemen istifa etmesi,

²⁵⁵ Francis McCullagh, *age.*, s.122-125.

²⁵⁶ Mevlanzade Rıfat, *age.*, s.142.

²⁵⁷ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 60; Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 144; Sina Akşin, *age.*, s. 131.

²⁵⁸ Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 139.

- 2) Meclis-i Mebusan'dan Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Cavit, Rahmi ve Talat Beylerin atılması,
- 3) Alaylı subaylardan açığa alınarak mağdur edilenlerin görevlerine iadesi,
- 4) Şeriat hükümlerinin tamamının uygulanması,
- 5) Kamil Paşa'nın Sadrazamlığa, Nazım Paşa'nın Seraskerliğe getirilmesi,
- 6) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dağıtılması, Ayaklananlar hakkında padişahın af ilanı, Meclis Başkanlığı'na İsmail Kemal Bey'in seçilmesi.²⁵⁹

Askerlerin Şeriat istemeleri ve kendileri hakkında af ilanını istemeleri gayet anlaşılabilir bir durumdur. Şeriat askerin gözünde eski ve rahat düzenin, ağır talimlerden kurtulmanın adıdır ancak sadrazamlık, meclis başkanlığı ve seraskerlik gibi makamlara kimlerin getirilmesi gerektiğini söylemeleri pek de normal bir durum değildir. Bu durumda devrin tanıklarından pek çoğunun söylediği gibi. Erlerin içine karışmış bulunan ilmiye kıyafetli casusların ve er kıyafetli zabitlerin yönlendirmeleri neticesinde bu isteklerin dile getirildiğini söylemek mümkündür.²⁶⁰

İsyanın ne kadar tehlikeli boyutlara ulaşabileceğini herkes anlamıştı. Ayasofya Meydanı'nda toplanan silahlı askerlerin sayısı her geçen saat artmaktaydı. İsyancı askerlerin kışlarına dönmesini sağlamanın tek yolu onlara boyun eğmek ya da en azından boyun eğer gibi görünmektir. Öyle yapıldı ve kısa bir tereddütün ardından hem kabine hem de Meclis-i Mebusan Başkanı Ahmed Rıza istifa ettiler.²⁶¹

²⁵⁹ Mevlanzade Rıfat, *age.*, s. 62; Sina Akşin, *age.*, s. 126.

²⁶⁰ Necmettin Alkan, *Selanik...*, s. 173.

²⁶¹ Francis McCullagh, *age.*, s. 106.

3.10. İsyancı Askerlerin Sarayın Önüne Gelmesi ve Saray Önünde Yaşananlar

Ayasofya Meydanında toplanan askerden bir kısmı başlarında Avcı Taburu çavuşlarından Ali Çavuş olduğu halde Yıldız Sarayı önünde toplanmış ve aynı talepleri padişaha da iletmişlerdi. Sultan Abdülhamit askere görünmüş ve isteklerinin yerine getirileceğini iletmiş ve Gazi Ethem Paşa'yı derhal Harbiye Nezaretine getirmiştir.²⁶² İsyancı askerler Gazi Ethem Paşa'nın arabasını coşkuyla kuşatmış ve arabanın atlarını çözerek Ayasofya Meydanı'na kadar götürmüştür. Anacak askerin disiplinsiz hali Gazi Ethem Paşa'yı o kadar üzmüştür ki bu durum karşısında kendisini tutamayarak ağlamıştır.²⁶³ Asker Gazi Ethem Paşa'yı coşku ile karşılamış ve meclise giren Gazi Ethem Paşa Berat mebusu İsmail Kemal Bey ve Halep mebusu Rıfat Bey'le beraber askere nasihat etmiş ve askerde sakinleşme emareleri görülmüş ve hatta Ethem Paşa Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya isyancı askerlerin yavaş yavaş yerlerine dönmekte olduklarına dair bir telgraf bile çekmiştir.²⁶⁴

14 Nisan'ı 15 Nisan'a bağlayan gece İkinci Fırka Kumandanı Ferik Cevat Paşa ile aynı fırkaya mensup Miralay Şevki Bey Yıldız Sarayı'na sığınmış ve sarayın önünü mesken tutan başıboş askerler bu zabitlerin kendilerine verilmesini istemiş fakat bu istekleri kabul edilmemiş ve bu zabitler sarayda koruma altında tutulmuştur.²⁶⁵

15 Nisan 1909 tarihinde Yıldız Sarayı'nı topa tutmak istediği iddiasıyla Asar-ı Tevfik Zırlısı Kaptanı Ali Kabulî Bey kendi askerleri tarafından derdest edilmiş ve sarayın önüne getirilmiştir. Padişah II. Abdülhamit, Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey'in ifadesine göre Ali Kabulî'nin sorgulanmak üzere kendisine teslim

²⁶² Mevlanzade Rıfat, *age.*, s.63.

²⁶³ Ahmet Muhtar Nasuhoğlu, *age.*, s. 215.

²⁶⁴ Mevlanzade Rıfat, *age.*, s. 65.

²⁶⁵ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 59; Francis McCullagh, *age.*, s. 130.

edilmesini istemiş ancak Ali Kabulî disiplinini yitirmiş askerler tarafından katledilmiştir.²⁶⁶

3.11. Meclisin Durumu

Meclisin etrafı çepeçevre isyancı askerler tarafından kuşatıldığı için mebusların Meclis'e girmesi çok zor ve tehlikeli bir işti. Ancak buna rağmen 60 kadar mebus Meclis'e gelmiş fakat toplantı için yeterli sayıya ulaşılmadığı için karar almanın mümkün olup olmadığı tartışılmasına rağmen İsmail Kemal Bey başka çare olmadığını söylemiş ve bunun üzerine Meclis karar almaya başlamıştır.²⁶⁷ Meclis'e girmek isteyen mebuslar askerlerin içinden geçerken Şeriat'tan yana olup olmadıkları soruluyordu. Dine karşı lakayt görünen İttihat ve Terakki mensuplarının bu kalabalığın içinden geçmeleri ise çok tehlikeliydi. Nitekim İttihat ve Terakki mensubu olan Lazkiye Mebusu Hüseyin Arslan Bey Meclis'e ulaşmaya çalışırken asiler tarafından linç edilerek feci şekilde öldürülmüştü.²⁶⁸ Askerlerin tepkisi sadece İttihat ve Terakki mensubu mebuslarla sınırlı değildi. Asiler Meclis'e "Şeriat"ı uygulamaları için tehditler savuruyor ve zaman zaman da Meclis binasına doğru ateş açıyor ve atılan kurşunlardan bazıları Meclis binasına isabet ederek mebusları korku içerisinde bırakıyordu.

İsyancı askerlerden bir grup aralarında Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi ve ilmiye mensupları olduğu halde meclise girmiş ve taleplerini Meclis kürsüsünden dile getirmişlerdir. O anki atmosferin etkisiyle mebuslar bu taleplerin hiçbirisine karşı çıkmamışlar ve hal ve tavırlarıyla bu talepleri onaylamışlardır. O an için Meclis'in içi ve dışı askerle dolu idi. Üstelik Meclis içinde uzun boylu, gür sakallı, eli baltalı ve Meclis sıralarının üzerinde zıplayarak gezen ve kim olduğu öğrenilemeyen derviş kıyafetli bir şahıs ayrıca dikkat çekmiştir.²⁶⁹ Mebusların

²⁶⁶ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 60.

²⁶⁷ İsmail Kemal Bey, *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, (çev. Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha), İstanbul 2007, s. 237.

²⁶⁸ Francis McCullagh, *age.*, s. 111-116.

²⁶⁹ Mevlanzade Rıfat, *age.*, s. 67-68.

ısrarları üzerine askerler dışarı çıkmışlarsa da mebusların üzerindeki psikolojik baskı elbette devam ediyordu.²⁷⁰

Kuşatma altındaki Meclis'e ulaşmaya çalışırken asiler tarafından şehit edilen Arslan Bey'in cenazesi 17 Nisan'da kaldırılmıştır. Ayaklanmanın başından beri saklanmakta olan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ilk defa kalabalık bir şekilde bir araya geldi. Cenazeyi kaldıran Suriyeli Şeyh Abdullah, Arslan Bey şehit edildiği için cesedinin yıkanmaması gerektiğini söylemiş ve Arslan Bey'in naaşı yıkanmadan ve kefenlenmeden defnedilmiştir.²⁷¹

3.12. Meclis'in Hareket Ordusuna İltihakı

Meclis 17 Nisan Günü Meclis Rıza Bey başkanlığında toplandı. Toplantı esnasında Sadrazam Tevfik Paşa'nın Meclis'e çektiği telgraf okundu. Telgraf Hareket Ordusu'nun öncü birliklerinin Çatalca'ya ulaştığını bildiriyordu. Mebuslar, asi askerlerle Hareket Ordusu arasında çatışma yaşanabileceği endişesini taşıyorlardı. Üstelik böyle bir çatışma yabancı devletlerin müdahalesine kapı aralayabilirdi. Zaten karasularımızda cirit atmakta olan İngiliz ve Fransız gemileri de böyle bir müdahalenin sinyalini veriyorlardı. Yusuf Kemal Bey'in önerisiyle Hareket Ordusu'nu karşılamak için Çatalca'ya mebuslardan oluşan bir temsil heyetinin gönderilmesi oybirliğiyle kabul edildi.²⁷² 18 Nisan 1909 tarihinde ise 100 kadar mebus Ayestafanos'a geçti.²⁷³ Aynı gün Dördüncü Ordu Komutanı Müşir İbrahim Paşa ve İkinci Ordu Komutanı General Salih Paşa'nın Meclis'e çektiği tehdit dolu telgraf okundu. Komutanlar İstanbul'a doğru yürüyüşe geçmeye hazır olduklarını bildiriyorlardı. Benzer içerikli telgraflar Anadolu ve Rumeli'nin dört bir yanından İstanbul'a çekiliyordu.²⁷⁴ Bu telgraflar İstanbul'a doğru ilerlemekte olan Hareket Ordusu'na ek olarak Anadolu'dan da benzer bir ordunun teşkil edilebileceğini ve

²⁷⁰ Süleyman Kani İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu Abdülhamid'in Selanik Sürgünü*, (haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 2003, s. 185.

²⁷¹ Francis McCullagh, *age.*, s. 167.

²⁷² Süleyman Kani İrtem, *31 Mart ...*, s. 193.

²⁷³ Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 172.

²⁷⁴ Francis McCullagh, *age.*, s. 170.

dolayısıyla mebusların Hareket Ordusu'nu karşılamaya gitme kararı almakla ne kadar isabetli bir davranışta bulduklarını ispatlıyordu.

3.13. İsmail Hakkı Bey'e Harbiye Nezaretinin Teklifi, İsmail Kemal Bey'in Meclis Başkanlığına Seçilmesi

Meclis'te toplantı halinde bulunan mebuslar askeri yatıştırmanın çaresini düşünmeye başlamışlardı. Ahrar Fırkası Başkanı İsmail Kemal Bey kendi fırkasına mensup mebuslardan Miralay İsmail Hakkı Bey'in geçici olarak Harbiye Nezaretine getirilmesini teklif etmiş ve mebuslar da bu teklifi kabul etmişlerdir. Ancak İsmail Hakkı Bey askeri elbisesinin üzerinde olmadığı ve bu kargaşa ortamında işlerin daha da kötüye gidebileceğini söyleyerek bu vazifeyi kabul etmemiştir.²⁷⁵

Ahrar Fırkası Başkanı ve Arnavutlar üzerinde nüfuz sahibi olan Berat Mebusu İsmail Kemal Bey'in Meclis Başkanlığına getirilmesi isyancı askerlerin istekleri arasındaydı. İsmail Kemal Bey önce Yıldız Sarayı'na davet edilmiş, ardından da isyancılar tarafından öldürülmüş olduğu düşünülen Ahmet Rıza Bey'in yerine meclis başkanlığına seçilmişti. Gerçekte ise Ahmet Rıza Bey ölmemiş Babıali'de Dahiliye Nezaretinde saklanmıştı. Ahmet Rıza Bey Mizancı Murat Bey'in telkinlerine rağmen başlangıçta istifaya yanaşmamış ancak aynı gün içerisinde istifa etmiş ve bu istifa haberi de askerlerin heyecanını bir miktar teskin etmişti. İsmail Kemal Bey başkanlığında çalışmaya başlayan Meclis-i Mebusan'ın aldığı ilk karar ise İstanbul'daki isyan hareketinin taşraya yayılmasını önlemek için herkesin kendi seçim bölgesine birer telgraf gönderip Meşrutiyet'in ve Hürriyet'in güvende olduğunu ve mebusların canlarına kastedilmediğini bildirmesi idi.²⁷⁶ Ancak hakikatte katledilen mebuslar olduğu gibi mebusların çektikleri bu telgrafların- özellikle İttihat ve Terakki'nin etkin olduğu Balkan vilayetlerine çekilenlerin- halka duyurulmamış olması muhtemeldir.

²⁷⁵ Süleyman Kani İrtem, *31 Mart ...*, s. 158.

²⁷⁶ Mevlanzade Rıfat, *age.*, s.71-90.

3.14. İsyancı Askerlerin Affedilmesi ve Hüseyin Hilmi Paşa Hükümetinin İstifası ve Tevfik Paşa'nın Sadrazamlığa Getirilmesi

Askerlerin talepleri üzerine 13 Nisan 1909 tarihinde Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey Meclis'e gitmiş ve Sultan Abdülhamit'in asi askerlerin affedildiğini, kabinenin istifasının kabul edildiğini ve şeriat hükümlerinin uygulanması konusunda daha fazla itina gösterileceğine dair teminat veren tezkiresini şeyhülislamla beraber hem Meclis'te okumuş hem de Ayasofya Meydanı'nda askere tebliğ etmiştir.²⁷⁷ Bu tezkere askeri kısmen yatıştırdı ise de ayaklanmayı sona erdirememiştir.²⁷⁸

13 Nisan 1909 tarihinde Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa Yıldız Sarayı'na gidip Sultan Abdülhamit'le yaptığı görüşmenin ardından kabinenin istifasını sundu ve Padişah da istifayı kabul ederek kabineyi kurma görevini 13 Nisan'ı 14 Nisan'a bağlayan gece eski Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya verdi. Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası isyancı asker tarafından sevinçle karşılandı. İsyancı askerlerin istediklerini almış olmaları ve zaten yorgun ve yarı aç olmaları dolayısıyla yatışmaları beklenirken tam tersi bir durum yaşandı. Askerler “yaşasın Şeriat, yaşasın padişahımız” sloganlarıyla bu defada da elde ettikleri bu zaferi havaya ateş açarak kutladılar. Bu kutlama işini o kadar abarttılar ki zaten isyanın başlangıcından tedirgin olan İstanbul halkı her yandan gelen silah sesleri karşısında dehşete düştüğü, çocukları büyük çatışmaların yaşandığını sandıkları gibi, askerler ellerindeki cephanenin önemli bir bölümünü yok yere harcamış ve zaten mali sıkıntı içinde olan devlete ciddi bir yük getirmiş ve daha sonra gelecek Hareket Ordusu karşısında cephane yönünden zayıf kalmışlardı.²⁷⁹

14 Nisan 1909 tarihinde Tevfik Paşa Babıali'de isyancı askerinde hazır bulunduğu ve Padişah II Abdülhamit'in fermanının okunduğu bir törenle sadrazamlık

²⁷⁷ Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 132.

²⁷⁸ Mevlanzade Rifat, *age.*, s. 83; Francis McCullagh, *age.*, s. 118.

²⁷⁹ Süleyman Kani İrtem, *31 Mart ...*, s.174.

görevini devraldı. Bu ferman Sultan II. Abdülhamit'in son fermanıdır ve sureti aşağıdadır:

Vezir-i Meal-i Semîrim Tevfik Paşa,

Heyet-i Vükelâ'nın müttefikan vukû-ı istifasına mebni mesned-i Sadâret derkar olan ehliyet ve sadakatinize binaen uhdenize ihale ve tevcih ve Şeyhülislâm Ziyâettin Efendi mesned-i Meşihat'ta ibkâ kılınmış olmakla diğer vükelânın bi'l intihâb memuriyetleri icra olunmak üzere arzı ve ahkâm-ı celile-i şer-i şerife bir kat daha dikkat olunması ve Kanûn-ı Esasi'nin muhafazasıyla asayişin idamesi ve devlet-i âliye ve memâlik-i şahâne'mizin umran ve terakkiyatı ve kâffe-i tebamızın refah ve saadeti esbâbının istikmâli nezdimizde begâyet mültezim olduğundan ona göre sarf-ı mesai ve gayret edilmesi matlûb-ı kati-i şahânemizdir.

*Cenâb-ı Hak tevfikât-ı sübhâniyesine mazhar buyursun.*²⁸⁰

3.15. Sadrazam Tevfik Paşa ve Dahiliye Nazırı Adil Bey'in Karışıklığın Yayılmasını Önleme Teşebbüsleri

14 Nisan 1909 tarihinde sadrazamlık görevine başlayan Tevfik Paşa hem isyancı askerlerin heyecanın teskin etmek hem de vilayetleri bilgilendirmek maksadıyla tüm vilayetlere ve müstakil sancaklara bir telgraf göndermiştir. Bu telgrafta “Şeriat”ın, adaletin, eşitliğin ve düzenin korunacağına dair teminatlar verildi. Telgrafın içeriğine bakıldığında bir yandan isyancı askerlerin isteklerinin yerine getirileceği teminatı veriliyor ve onların dini duygularına hitap ediliyor, diğer yandan da olayların yatıştığı belirtilerek İstanbul üzerine yürüyecek olan Hareket Ordusu'nun yola çıkmasına gerek kalmadığı ima ediliyordu. Telgrafın sureti aşağıdadır:

Avâtıf-ı celile-i hazret-i hilâfetpenâhiden bu kere mesned-i Sadâret uhde-i senâveriye tevcih buyurulmasıyla Heyet-i Vükelâ yeniden teşkil olunarak müstâinen

²⁸⁰ Mevlanzade Rıfat, *age.*, s. 96-97.

bi tevfikihî Teala ifâ-yı²⁸¹ vazifeye mübâşeret olunmasından her halükarda medâr-ı necâtımız olan şeriat-ı garrâ-yı²⁸² Ahmediyye ahkâm-ı celilesine temessük ve Kanun-ı Esasi hükmünce sunûf-ı teba-i Osmaniye beyninde hüsn-i amiziş ve meveddetin bir kat daha takriri esbâbına tevessül ile herkesin şer' ve kanun dairesinde nimet-i adaletten tamamıyla müstefid ve hukuk-ı kanuniyelerinin her suretle mahfuz olması ve her tarafça emr-i mühimm-i asayişin istikrarına kemal derece gayretle hiç kimsenin ednâ mertebe rencide olmaması hususlarının temin ve tevsiki ehemmiyetli vezâif-i memurîn olduğundan bu cihetler hemîşe piş-i nazar-ı dikkatte bulundurulur ve büyük küçük bilcümle memurînin de o dairede ifâ-yı²⁸³ vazife eylemeleri taht-ı temine alınarak devletimizin teali-i şan u satveti ve memleketimizin temin-i refah ve saadeti ve ahalimizin tezyid-i servet ve rahatı vesâilinin suret-i ciddiyede istikmali himem-kâr-ı âgââhilerinden muntazardır.²⁸⁴

Tevfik Paşa'nın bu telgrafi vilayetlerde halka ne derece ulaştı ve ne kadar tesir etti bilinmez ancak İttihat ve Terakki Cemiyetinin etkin olduğu Balkanlar'da olumsuz tesir icra etti ve İstanbul'a tehdit dolu ve Tevfik Paşa Hükümetini gayri meşru addeden telgraflar çekildi. Üstelik bu telgraflar yalnızca Tevfik paşa Hükümeti'ni tanımamakla kalmıyor, sadrazamı, sarayı ve müfsitleri "aileleriyle birlikte" ortadan kaldırmakla tehdit ediyordu. Böyle bir üslupla yazılmış telgraflar o güne kadar görülmemiş değildi. Devlet terbiyesi ve gelenekler adeta yok sayılıyordu. Sadaret Makamı'na Kavala'dan çekilen ve aşağıda sureti verilen telgraf bunun bir misalidir:

Makam-ı Sadarete

²⁸¹ Doğrusu "ifâ-yı" şeklinde olmalıdır.

²⁸² Doğrusu "garrâ-yı" şeklinde olmalıdır.

²⁸³ Doğrusu "ifâ-yı" şeklinde olmalıdır.

²⁸⁴ Mevlanzade Rıfat, *age.*, s. 98.

Kanun-i Esasiye mugayir olarak cebr ü kahr ile kabine sukut ettirilerek yerine gayrı meşru bir kabinenin teşkil edildiği ve menhus sansür usulü yeniden ikame olunduğu ve Adliye Nazırı ile bir mebusun vurulduğu kemal-i teessürle haber alındı. Siz dininize, namusunuza yemin etmediniz mi? Millet ve vatan çocuk oyuncağı mı? Bu dakikada vatan ve milletin namus ve hayatiyle oynayan melunların şiddetle tedibiyle beraber makamdan bilâtehir çekilmenizi talep eyler ve maahaza o alçak İstanbul'u saraylariyle, müfsidleriyle, Ahrarlariyle ve çoluk ve çocuğunuzla sizi ve sizin gibi alçakları hâk ile yeksan eylemek ve kendimize bir Halife-i âdil tayin etmek üzere âmade-i hareket olduğumuzu şiddetle ve katîyetle beyan eyleriz.

Kavala İttihad ve Terakki Cemiyeti ile

bilumum ulema ve ümera ve zâbitan

ve efrad-ı ahali-i memleket²⁸⁵

Dahiliye Nezareti'ne getirilen Adil Bey de vilayetlere ve müstakil sancaklara isyanın yayılmasını engellemek maksadıyla aynı gün bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta da Şeriat kurallarının daha hassasiyetle uygulanacağı, askerinin ve askerle beraber olanların yaptığı hareketten dolayı mesul tutulmayarak affedildiği şeklindeki Sultan II. Abdülhamit'in tezkeresine atıf yapılmış ve gösterinin olaysızca sona erdiği, gece boyunca duyulan silah seslerinin isteklerinin kabulü dolayısıyla askerlerin havaya ateş etmesinden kaynaklandığı bildirilmiş ve durumun yanlış anlaşılmalara sebep vermeyecek şekilde halkın bilgilendirilmesi istenmiştir.²⁸⁶ Telgrafın sureti aşağıdadır:

İstanbul'da bulunan Osmanlı askerinin dün Sultanahmet Meydanı'nda toplanarak, zabitlerinin bazı hal ve hareketlerinden, verdikleri talimatlardan hoşnutsuz olduklarından bahsederek değiştirilmeleri ve şeriat kurallarının bir kat daha muhafazası gibi bazı taleplerde bulunmaları üzerine, subaylardan değiştirilmeleri icap edenler olduğu takdirde gereğinin yapılması, zaten geçerli olan

²⁸⁵ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 130.

²⁸⁶ Süleyman Kani İrtem, *31 Mart*, s. 99.

şeriat kanunlarına bir kat daha itina olunması emr ü ferman edilmiş ve bu işten dolayı toplanan askerlerin ve birlikte bulunanların haklarında genel af ilan edilmiş ve Vükelâ Heyeti, sonradan yeni kurulan hükümet Allah'ın yardımı ile gerekli önlemleri alarak işe girişmiştir. Askerler hayırlı dualarla kışlarına dönmüşler ve bu sırada gerek yabancılara, gerek halka karşı herhangi bir saldırı ve asayiş bozucu bir hareket olmamıştır. Gerek bu olayın, gerek Osmanlı askerleri tarafından alınan kararlara karşı sevinçlerini göstermek için havaya atılan silahların illere başka şekilde yansması ihtimali uzak olmadığından, gerçek dışı yayın ve haberler ortaya çıktığında derhal düzeltilmesi ve askerlere uygun bir şekilde bildirmek suretiyle endişe ve heyecana meydan verilmemesi ve şartlara bir kat daha özen gösterilerek asayişin iyi korunması ve ilçe ve nahiyelere de bu konuda bilgi ve talimat gönderilmesi rica olunur.²⁸⁷

3.16. İsyân Esnasında Vilayetlerin Durumu

İstanbul'da 31 Mart Hadisesi yaşanırken ülkenin geri kalanının bundan etkilenmemesi mümkün değildi. Çoğunluğu İttihatçı olan subayların öldürülmesi Selanik'te infiale sebep oldu. Arslan Beyin öldürülmesi ise Beyrut'ta infial oluşturdu.²⁸⁸ 20 Nisan'da Erzurum'da 26. Alay'ın 2. taburu ellerinde silahlarıyla valiliğin önünde toplandılar ve İttihatçı subayların Erzurum'dan sürülmesini istediler. İstekleri kabul edildi ve bu subaylar Erzurum dışına çıkarılarak olaylar yatıştırıldı.²⁸⁹ Konya'da galeyana gelen halkı Mevlevi dervişlerinin başı Çelebi Efendi'nin konuşması yatıştırdı.²⁹⁰ Tüm bu olaylara bakınca İstanbul'daki isyanın eşit ölçüde olmasa da başta Bursa, Erzincan ve Erzurum olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerine de yayıldığını ancak bu yerlerdeki olayların İstanbul'la kıyaslanmayacak ölçüde ucuz atlatıldığı görülüyor.²⁹¹ Ancak Adana için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

²⁸⁷ Mevlanzade Rifat, *age.*, s. 99.

²⁸⁸ Francis McCullagh, *age.*, s. 136.

²⁸⁹ Sina Akşin, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, Ankara 1994, s. 177.

²⁹⁰ Francis McCullagh, *age.*, s. 136.

²⁹¹ Enver Ziya Karal, *age.* s. 93; Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 158.

Adanada'ki Ermeniler özellikle Meşrutiyet'in ilanından sonra iyice silahlanmışlardı.²⁹² 31 Mart Vakası'nın öncesinde de Adana'da Müslümanlar ile Ermeniler arasında yaşanan adli vakalar, cinayetler üstelik bu cinayetlerin cezasız kalması ortamı iyice germişti. 31 Mart Vakası'nın ertesi günü yani 14 Nisan 1908 tarihinde Dört Yol ve Osmaniye'de başlamak üzere Ermeniler silahlı isyan hareketine girişmiş ve 13 gün süren bu kanlı isyan ve toplamda 10.000 civarında Türk ve Ermeni'nin ölümüyle sonuçlanmıştır.²⁹³

3.17. Hareket Ordusu'nun Teşkili ve İlerleyişi

Hareket Ordusu yalnızca Türklerden teşkil edilmedi. Hareket Ordusu'nun toplanmakta olduğunu haber alan Bulgar ve Yunan çeteciler de bu orduya katılmak istediklerini bildirdiler. Gerçekte çetecilerin askeri gücünden yararlanmak Mahmut Şevket Paşa için elzem değildi.²⁹⁴ Ancak Balkan coğrafyasındaki askeri gücün büyük kısmını İstanbul üzerine sevk etmiş iken çetecileri geride bırakmak büyük sorunlara yol açabilirdi. Öte yandan çetecilik mantığıyla yetişmiş ve başına buyruk bu insanların kalabalık gruplara halinde Hareket Ordusu'na dahil edilmesi olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Bu yüzden Mahmut Şevket Paşa Bulgar gönüllülerinin üç bin tanesini ve az sayıda Yunan gönüllüyü orduya dahil etmiş ve onları da taburların arasına dağıtmış böylelikle hem çetecilerin de gönlü kazanılmış hem de arkadan olay çıkarmaları önlenmiştir.²⁹⁵ Hareket Ordusu'na katılanlar sadece Bulgar ve Yunan gönüllüler değildi. Arnavutlar ve Yahudiler de orduya katılmıştı. Hatta askerlikle hiç ilgisi bulunmayan pek çok tahsilli genç de bu orduya gönüllü olarak katılmıştı. Safların arasında avukatları, doktorları, öğretmenleri ve öğrencileri görmek mümkündü.²⁹⁶ 14 Nisan'dan itibaren Hareket Ordusu'nun öncü birlikleri Selanik'ten yola çıktılar.²⁹⁷ Edirne Ordusu'nun

²⁹² Abdurrahman Şeref Efendi, *age.*, s. 206.

²⁹³ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 95-96; Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 149.

²⁹⁴ Orhan Yüksel, *31 Mart Olayı ve Hareket Ordusunun Mahiyeti*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986, s. 49 vd.

²⁹⁵ Ayfer Özçelik, *age.*, s.191.

²⁹⁶ Francis McCullagh, *age.*, s. 189.

²⁹⁷ Enver Ziya Karal, *age.*, s. 98.

da desteğini alarak ilerlediler. Edirne Ordusu'nun desteğini almak Hareket Ordusu için elzemdi çünkü Selanik'ten sevk edilen Hareket Ordusu birliklerinin İstanbul'a ulaşması için Edirne'den geçmesi şarttı. Hem Balkanlar'dan İstanbul'a giden tabii yollar hem de Hareket Ordusu askerlerinin sevk edildiği demiryolu Edirne'den geçiyordu. Eğer Edirne Ordusu asilerden taraf olsaydı Hareket Ordusu'nun İstanbul'a ulaşması zorlaşıp gecikebilir hatta büsbütün imkansızlaşabilirdi. Edirne Ordusu'nun isyancılardan yana tavır alması düşük bir ihtimal değildi çünkü 30 Temmuz 1908'de yaşanan Edirne Vakası'nda askerler padişahın tehlikede olduğu düşüncesiyle kışlarından çıkmışlar ve postaneye giderek padişahı telgraf başına çağırarak İstanbul'a gelmek için izin istemişlerdir. İstekleri kısmen kabul edilmiş ve her birlikten sekizer-onar asker trenle İstanbul'a sevk edilmişti.²⁹⁸ Edirne askerinin padişaha olan bu bağlılığı Hareket Ordusu'nu endişeye sevke etse de başlarındaki subaylar çoğunlukla İttihatçıydı ve Edirne İttihat ve Terakki'nin iyi teşkilatlandığı yerlerdendi. İttihat ve Terakki buradaki adamlarından da yararlanmayı bilmiş ve Edirne Ordusu, Hareket Ordusu'ndan yana tavır alarak ve az miktarda da olsa (bir piyade ve bir süvari tugayı) Hareket Ordusu'na asker vermiştir. Bununla beraber Edirne Ordusu'ndan Hareket Ordusu'na katılımın az olması gönülsüzlükten ve isteksizlikten değil Bulgaristan üzerinden gelebilecek tehlikelere karşı tedbirli olmak maksadıyla idi.²⁹⁹

Aynı gün Manastır'dan vilayetlere bir telgraf çekilerek Hareket Ordusu'nun İstanbul üzerine harekete hazır olduğu bildirildi. Sadece bu telgrafta yer alan on imza bile Balkan coğrafyasında Hareket Ordusu'na verilen desteğin çeşitliliği anlatmak için yeterli olabilir. Telgrafta imzası olan kişiler şunlardı:

Cemiyet-i İlmiye Kulübü Reisi Mehmet Ali, İttihat ve Terakki Kulübü Reisi Burhanettin, Sırp Kulübü Reisi Popoviç, Askeri Kulübü Reisi Erkân-ı Harbiye Binbaşısı Niyazi, Ulah Kulübü Reisi Kapsal, Rum Kulübü Reisi Tikaros, Arnavut

²⁹⁸ Serkan Yazıcı, "Edirne Ayaklanması (1908)", *Uluslararası Edirne'nin Fethi'nin 650. Yılı Sempozyumu (4-6 Mayıs 2011) Bildiriler Kitabı*, Edirne 2012, s. 329-339.

²⁹⁹ Francis McCullagh, *age.*, s. 153.

Kulübü Reisi Musa Kâzım, Musevi Kulübü Reisi Mişon Mizrahi, Ziraat Kulübü Reisi Kâmil ve Balıklı Kulübü Reisi Pavlidi.³⁰⁰

Hareket Ordusu'nun İstanbul'a daha fazla yaklaşması için Çatalca'daki istihkamları aşması gerekiyordu. Buradaki birlikler İstanbul'un merkezine uzak oldukları için isyana katılmamışlardı ancak isyancılardan yana tavır almaları muhtemeldi. Bu durumda Hareket Ordusu'nun Çatalca'daki askerlerle -üstelik mevcutları henüz yeteri kadar artmamışken çarpışmaları felaketle sonuçlanabilirdi. Bu güçlük bir hileyle bertaraf edildi. Buradaki askerler Şeriat'ın ilan edilmiş olmasını kutlamak için komutanları tarafından İstanbul'a götürüldü ve döndüklerinde kışlalarının Hareket Ordusu askerlerine verildiğini gördüler.³⁰¹ Böylelikle Hareket Ordusu Edirne'den sonra Çatalca'yı da sorunsuz bir şekilde geçmiş oluyordu. Hareket Ordusu Ayastefanos yani Yeşilköy'de toplandı. Donanma da Hareket Ordusuna katıldı.³⁰² Donanmanın Hareket Ordusundan yana tavır alması son derece kritik bir adım gelişme sayılabilir. İstanbul'un tamamına yakınının denizden atılacak topların menzili içinde olduğu düşünülürse Hassa Ordusu ile yaşanabilecek büyük çaplı bir çatışmada donanmanın ateş gücü Hareket Ordusu'nun toplarının gücünü dengeleyebilirdi. Donanma'nın Yeşilköy açıklarına demirleyerek Hareket Ordusu'na katılması Hareket Ordusu'nun moralini ciddi ölçüde yükseltmişken ilginç bir olay yaşandı. Donanma 101 pare top atışı yaptı.³⁰³ Çeşitli vesilelerle donanmanın kutlama maksadıyla top atışı yapması sıradan bir hadiseydi ancak 101 pare top atışı yapılması hükümdarın değiştiği manasına geliyordu. Böylelikle daha İstanbul'a girilmeden ve Meclis Sultan II.Abdülhamit'i tahttan indirme kararını almadan evvel kara ve deniz kuvvetleri olacakları önceden haber vermiş oluyordu. Hareket Ordusu'nun çoğalarak

³⁰⁰ Tevfik Biren, *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları, C.II*, (haz. Fatma Rezan Hürmen), İstanbul 2006, s. 30.

³⁰¹ Ayfer Özçelik, *age.*, s. 195.

³⁰² Sina Akşin, *Şeriatçı...*, s. 192.

³⁰³ Francis McCullagh, *age.*, s. 180.

ilerlediğini haber alan Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan üyeleri de Yeşilköy’de toplandı.³⁰⁴

3.18. Hareket Ordusunun Talepleri

Hareket Ordusunun öncü birliklerinin komutanı olan Hüseyin Hüsnü taleplerini içeren iki beyannameyi 19 Nisan 1909’da İstanbul halkı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine göndermiştir.³⁰⁵ İstanbul ahalisine gönderilen beyannamenin sureti aşağıdadır.

1- *Millet senelerden beri icray-ı³⁰⁶ mezalim eden kuvve-i istibdadı parçalayarak hükûmet-i meşrua-i meşrutayı tesis etti. Bu kansız inkılâb-ı mesuttan mutazarrır olan edâni gayrı meşru bir surette temin-i menfaatlerine hâdim olan hal-i sabıkın iadesi için bin türlü hiyel ve desayis ve denaete müracaat ederek hükûmet-i meşrua-i meşrutamızı rahnedar etmek istedi ve bütün alem-i insâniyetin tel’in eylediği İstanbul faciasının hudusuna sebebiyet vererek mâsum kanlar döktü.*

2- *Millet hayat ve ikbalinin kâfil-i yegânesi olan meşrutiyetin rahnedar edilmek ve ahkâm-i şer’iyye ve saadet ve selâmet-i umumiyye-i milliyyemizi zâmin olan Kanun-ı Esasisimizin ayaklar altına alınmak istenildiğini gördü ve bu harekât-ı denaetkâranenin müsebbib-i aslilerinin tedib etmek lüzumunu takdir ederek heyet-i umumiyesiyle İstanbul üzerine yürüme kararı verdi. İlk kuvve-i icraiye olmak üzere işte bizi İstanbul surları karşısında gördüğünüz bu Hareket Ordusunu buraya gönderdi.*

3- *Hareket Ordusunun maksad ve vazifesi, hükûmet-i meşrua-i meşrutamızı hiçbir kuvvetin sarsamayacağı surette tarsin etmek ve sırf kuvvet-i şeriat-ı garra ile müeyyed bulunan Kanun-ı Esasinin fevkinde hiçbir kanun, hiçbir*

³⁰⁴ Mevlanzade Rifat, *age.*, s. 170. Bu konuda ayrıntılı bil için bk. Süleyman Kani İrtem, *31 Mart ...*, s. 247.

³⁰⁵ Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 168.

³⁰⁶ Doğrusu “icra-yı” şeklinde olmalıdır.

kuvvet olmadığını ve olamayacağını ibpat eylemek ve meşrutiyet-i meşruamızın istikrarından memnun olmayan vatan ve millet hainlerine son ve katî bir ders-i intibah vermektir.

4- *Mazlum ahali ve bitaraf efrad tamamıyla himaye edilecektir. Ancak muharrikler, müfsidler, ve müşarikler behemehal layık oldukları tedibat-ı kanuniyeden kurtulamıyacaktır.*

5- *Heyet-i fazılâ-ı ilmiye sertac-ı ihtiram ve ibtihacımızdır. Fakat melânet ve temin-i menfaat-i âdiye ve şahsiye maksadiyle yalandan kisve-i ilmiyyeye bürünerek din-i şerif-i Muhammediyi tezyif ve istihfaftan çekinmiyerek teşmil-i mefsedete kalkışan bir takım hafiyeler, menfaatperestler elbette muktezay-ı³⁰⁷ şer-i kanuna göre muamele görmekten halâs edilemeyeceklerdir.*

6- *Millet mebuslarının ve bu muhterem mebusların şayan-ı itimad görüp intihab ettikleri Heyet-i Vükelânın hayatları ve Kanun-ı Esasinin kendilerine bahşeylediği hukuk ve nüfuz ve selâhiyetleri tamamiyle ve kemaliyle temin ve sükûn ve sürur-ı umumi katîyen istihsal edilecektir.*

7- *Selâmet-i vatan ve saadet-i milliyyemizin istilzam eylediği bu icraat-ı askeriyemiz esnasında memleketin inzibat-ı dahilî ve sükunet-i tammesini ve cümlelerin muhafaza-i hayat ve malını temin için her türlü tedabirin ittihazına tevessül edilmiştir.*

8- *Muhterem süfera ve cülcümle müsafirîn-i ecnebiyyenin bî-huzur olmalarına meydan verilmeyecektir.*

9- *İstanbul vaka-i feciasında kanları dökülen şühedanın ervah-ı muazzaması karşısında hesap vermiye düçar-ı hayf u haşiyet olmaya mahkûm*

³⁰⁷ Doğrusu “mukteza-yı” şeklinde olmalıdır.

*olanlar ancak bu facia-i hûn-alûdun failleri, muharrik ve müşarikleridir. Bu hakikati herkes bilmeli ve telâş ve heyecana kapılmayıp müsterih olmalıdır.*³⁰⁸

Hareket Ordusunun öncü birliklerinin komutanı olan Hüseyin Hüsnü'nün Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderdiği beyannamenin sureti aşağıdadır.

Otuz üç senelik medîd ve meşum bir devr-i istibdaddan sonra bütün millet-i Osmaniye'nin galeyan-ı hamiyetiyle istihlal ve istirdad olunan meşrutiyet-i meşruamızı yine dest-i cellâd-ı istibdada tevdi eylemek maksad-ı melunanesiyle bin türlü hile ve fesadlar irtikâb etmiş ve nihayet zâhiren güya şeriat isteniyormuş gibi hakikatte şer'-i Mübin-i Ahmedîye külliye muhalif olarak kanlı bir ihtilâl-i askeri ikaina sebep olmuş bulunan melun ve vicdansız taraftarları istibdat ile bir takım alçak ve menfur menfaatperestlerin telkinat-ı iblisanelerine kapılmış ve payitahtın ve amacgah-ı ümmet olan meclis-i Ali-i Mebusanın al kanlara boyanmasına ve milletin nasiye-i pakine müşkülü'l izale bir şaibe-i mezellet iras edilmesine sebep olmuş bulunan Hassa ordusu efradıyla Bahriye ve Tophane efradının hareket-ı vakası altı yüz senelik lekesiz bir namus-ı inkiyad ve itaat taşımakta olan mukaddes Osmanlı ordusunu pek büyük bir hicaba duçar etmiş ve bu lekenin harikulade bir süratle tathiri emel-i hayrıyla Ayestefanos ve Küçükçekmece'ye gelmiş olan İkinci ve üçüncü ordulardan müfrez kuvve-i muntazama-i Osmaniye müsteinen bitevfikatihi teala mukteza-yı Şer-i Mübin-i Ahmediden olan Kanun-ı Münif-i Esasinin her türlü tecavüz ve halelden vikayesi ve payitaht-ı saltanatı seniyyede asayiş ve emniyetin iade ve tahkimi emrinde tedabir-i müessire ittihazı ve Mart'ın otuz birinci gününü Millet-i Osmaniye'nin en meşum yevm-i nuhuseti haline getirmeye sebep olan hafiyelerle deniüt tab' menfaatperestlerin ceza-yı sezalarının tayini maksadıyla teşebbüs eyleyeceği her guna icraatta muhafaza-i serbesti edebilmek ve bu sayede Osmanlı ordusunun namusunu ikmal eyleyebilmek için İstanbul'da bulunan berri ve bahri silah arkadaşlarından atideki hususâtı talep eder:

³⁰⁸ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 138.

Evvela Mart'ın otuz birinci gününden evvel İstanbul'daki berrî ve bahrî kıtaat ve sefaine memur olan bil cümle erkân ve ümera ve zâbitanın betekrar kıtalarına iade olunmalarına katiyen mümanaat etmeyerek bunların kâffe-i evamirine körü körüne itaat ve inkıyad göstereceklerine ve siyasî işlere badema hiçbir suretle müdahale etmeyerek yalnız vezaif-i mukaddese-i askeriyeleriyle meşgul olacaklarına dair Şeyhülislam ve Fetva Emni ve Ders Vekili Efendiler hazeratıyla kendi kumandanları huzurunda ve Kuran-ı Mübin ve Münif üzerine ellerini basmış oldukları halde bir gün içinde umumen İstanbul'da bulunan efrad ve küçük zabitan yemin edeceklerdir.

Saniyen kendilerinin şeriat isteyiniz diye iğfal ederek vatani tehlikeye düşürmüş olan alçakların tedibi için ordumuzca ittihaz olunacak tedabir-i tenkiliye ve inzibatiyeye katiyen müdahale etmeyerek ve ordumuz efradına hatta yan gözle bile bakmayarak onları kendi öz kardeşleri gibi bilecekler ve kendilerini iğfal etmiş olan hafiyelerle edaniyi yine kendi zabitlerine ihbar eyleyeceklerdir. Bu iki talebimiz İstanbul'da bulunan berrî ve bahrî bilumum silah arkadaşlarımız tarafından hüsn-i suretle kabul olunarak itaat-i kamile ve ciddiye ibraz eyledikleri takdirde esna-yı icraatımızda kendilerine katiyen ilişilmeyeceği hususlarının efrad-ı merkumeye anlayacakları lisan ile ihtar olunması ve derece-i mutavaatlarının serian taraf-ı âciziye iş'arı rica olunur.³⁰⁹

Beyannamelerdeki ifadeler dikkatle incelendiği takdirde oldukça dikkatle hazırlanmış temkinli bir dil kullanan belgeler oldukları görülür. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a geliş amacı olarak tehdit edilmiş olan Meşrutiyet'i sağlamlaştırmak gösterilmiştir. Ayrıca Kanun-ı Esasi'nin Şeriat-ı Garra ile desteklenmiş olduğu belirtilerek esas itibarıyla Meşrutiyet, Kanun-ı Esasi ve Şeriat arasında bir uyumsuzluk olmadığı düşüncesi vurgulanmıştır. Faziletli alimlerin baş tacı olduğu belirtilerek ulema sınıfına da bir nevi teminat verilmiştir. Olaylara karışmamış olan sivil halkın, diplomatik görevlilerin ve yabancıların korunacağı ayrıca vurgulanmıştır. Cezalandırılacak kişiler olarak ise olayları tahrik ve teşvik edenler ve

³⁰⁹ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 139.

hafiyeler gösterilmiştir. Hassa Ordusu'ndaki tüm askerlerin ve küçük zabitlerin Kuran-ı Kerim üzerine el basarak fetva emini huzurunda bundan böyle komutanlarının her emrine kayıtsız şartsız itaat edeceklerine dair yemin etmelerinin istenmesi ise ayrıca kayda değerdir. Dikkat edilirse zabitler değil küçük zabitler denmektedir. Üst rütbeli komutanlardan yemin talep edilmemesi bunların sadakatinden zaten emin olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu beyannamelerde padişahın ve tahttan indirme meselesinden hiç bahsedilmemektedir. Bu durum Hareket Ordusu'nun asıl niyetini vakti gelinceye kadar gizleme düşüncesiyle izah edilebilir.

3.19. Asi Askerlerin Hareket Ordusu'na Heyet Göndermesi

21 Nisan günü artık olacaklar belli olmaya başladıkça isyancı askerlerden heyetler Hareket Ordusu'nun karargahını ziyaret ettiler. Önce İsyanı başlatan Selanik Avcı Taburları'nın temsilcileri ve ardından diğer birliklerin temsilcileri gelerek çeşitli açıklamalarda bulundular ve Hareket Ordusu şehre girdikten sonra cezalandırılmayacakları yönünde güvence almaya çalıştılar.³¹⁰ Ancak istediklerini alamadılar. Gelenlere haklarındaki kararın Divan-ı Harp tarafından verileceği söylendi ve geri gönderildiler.³¹¹

3.20. Abdülhamit'in Son Cuma Selamlığı Ve Hareket Ordusu'nun Şehre Girişi

Hareket Ordusu 23 Nisan Cuma günü şehre girmeden önce sultan son Cuma selamlığına çıktı. Bu selamlığın eskiler kadar görkemli olmayışı ve katılan askerlerin azlığı ve yabancı diplomatlara ayrılan yerlerin tamamen boş kalması dikkat çekiciydi.³¹²

³¹⁰ Ali Fuat Türkgeldi, *age.*, s. 30.

³¹¹ Francis McCullagh, *age.*, s. 192.

³¹² Francis McCullagh, *age.*, s. 197.

Rumeli'deki ordu birliklerinden ve “gönüllüler”den müteşekkil Hareket Ordusu 24 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'a girdi.³¹³ Hareket Ordusuna karşı büyük çaplı ve teşkilatlı bir direnme olmadı ancak teslim olmayı reddeden bazı gruplarla mevzii çatışmalar yaşandı.³¹⁴ İsyanın nispeten kansız bastırılmasında Sultan II. Abdülhamit'in tavrı belirleyici olmuştur. Padişah kan dökülmesine taraftar olmamış emri altındaki askerleri Hareket Ordusu'na karşı kullanmaya teşebbüs etmemiş hatta yaklaşmakta olan Hareket Ordusu'na erzak bile göndermiştir.³¹⁵ Taşkışla'da bulunan Dördüncü Avcı Taburu ve Hassa Ordusu'na bağlı dört tabur Hareket Ordusu'nun teslim teklifini reddetti. Çıkan şiddetli çatışmada çok sayıda asker öldü ve geri kalanları teslim oldu.

Taksim Kışlası'ndaki isyancılar ise kuleye beyaz bayrak çektiler. Ancak Hareket Ordusu askerleri kışlayı teslim almak için yaklaşınca üzerlerine kurşun yağdırıldı. Bunun üzerine kışla toprakla dövüldü ve içindeki askerler öldürüldü.

Babıali ve Asker Kulübündeki askerler de Hareket Ordusu'na ateş açtı ancak onlarda top ateşine karşı koyamadı ve teslim oldu.

Edirnekapı'dan Harbiye Nezareti'ne doğru ilerleyen birlikler Fatih'teki Çürükçü Kapısı yanındaki karakoldaki askerlerin silahlarını teslim etmelerini istedi. Karakoldaki askerlerden bazıları silahlarını çatarak içeriye girdiler. Ancak karakolu teslim almak isteyen Hareket Ordusu askerlerine karakol mutfağından bir kişi ve cami avlusundan bir iki kişinin ateş açması üzerine karakol yayılım ateşine tutuldu ve Hareket Ordusu'ndan birkaç kişi ve karakol askerinin tamamına yakını öldü.

Harbiye Nezareti ve Davutpaşa Kışlası'ndaki askerler çatışmadan teslim oldular.

Karaköy'den tramvay hattını takip ederek Tophane'ye ilerleyen Hareket Ordusu askerleri Tophane'deki isyancı askerle hayli çatıştı. En sonunda İstanbul'un

³¹³ Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 174.

³¹⁴ Ahmet İhsan Tokgöz, *age.*, s. 258.

³¹⁵ Necmettin Alkan, *age.*, s. 64.

tüm askeri noktaları ele geçirildi ve Yıldız Sarayı her yönden kuşatıldı.³¹⁶ Yıldız Garnizonu'ndaki askerler ile Hareket Ordusu arasında ise herhangi bir çatışma yaşanmadı. Yıldız Garnizonu'ndan 2 tabur asker 24 Nisan gecesi kısım kısım Pangaltı'ya gelerek teslim oldu. Geri kalanların tamamına yakını (1700 kişi) firar etti. Harbiye talebeleri ise zaten daha önceden Hareket Ordusu ile işbirliği yapacağını belli etmişti. Talebeleri temsilen Ayestefanos'ta Hareket Ordusu'yla görüşen Ahmet Bedevi'ye (Kuran) okulun ve civarının güvenliğini sağlama görevi verilmişti. Talebeler Ahmet Bedevi'nin önderliğinde bu görevi yerine getirdiler.³¹⁷ Yıldız'da neredeyse hiç asker kalmadığı için muhafız birliği komutanı sultanın korunması için Mahmut Şevket Paşa'dan asker talep etti. Mahmut Şevket Paşa'nın gönderdiği dört tabur böylelikle hiçbir zorlukla karşılaşmadan Yıldız Kışlası'nı işgal etmiş oldu.³¹⁸ İstanbul'un Avrupa yakası böylelikle tamamen kontrol altına alınmış oluyordu ancak Anadolu yakasındaki Selimiye Kışlası ise teslim olmayı reddediyor ve eğer kendilerine saldırılırsa Beyoğlu'nu topraklarla vuracakları tehdidini yapıyorlardı. Üsküdar'a yerleştirdikleri topraklarla bunu yapabilmeleri de kesinlikle mümkündü. Mahmut Şevket Paşa Selimiye Kışlası'na doğrudan saldırmak yerine karadan ve denizden kuşatmayı tercih etti. İzmit ve Eskişehir'deki ikişer taburu Haydarpaşa'ya kaydırıldı. Başlarında Resneli Niyazi Bey'in bulunduğu gönüllüler ve çok sayıda asker Üsküdar'a sevk edildi. Feth-i Bülend zırhlısı da eğer direniş olursa 26 Nisan Sabahı Selimiye Kışlası'nı vurma emrini aldı. Ancak kuşatmanın gittikçe kuvvetlendiğini gören Selimiye Kışlası'ndaki askerler savaşmadan teslim oldular ve böylece Hareket Ordusu İstanbul'un Anadolu yakasını kansasız bir şekilde ele geçirdi.

Bu arada Selimiye Kışlasındaki askerlerin kendilerine saldırıldığı takdirde Hareket Ordusu'nu neden Beyoğlu'nu topa tutmakla tehdit ettiğini düşünmek gerekir. Bilindiği gibi o yıllarda Beyoğlu neredeyse tamamen İstanbullu

³¹⁶ Mevlanzade Rıfat, *age.*, s.173-175.

³¹⁷ Süleyman Kani İrem, 31 Mart ..., s. 256. Ahmet Bedevi Kuran bizzat kaleme almış olduğu İnkılap tarihimiz ve Jöntürkler isimli eserinde okuyucularını üzmemek için bu olayın detaylarına girmemektedir. Bk. Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap tarihimiz ve Jöntürkler*, İstanbul Nisan 2000, s. 343.

³¹⁸ Francis McCullagh, *age.*, s. 222.

gayri Müslimler ve Avrupalı yabancıların yaşadığı bir yerdi ve Avrupalı devletler müdahale için fırsat kolluyorlardı. Dolayısıyla Selimiye Kışlası'nın bu tehdidi aslında eğer bize saldırırsanız karşınızda Avrupalı devletleri bulursunuz manasına gelmekteydi.

Hareket Ordusu İstanbul içindeki ilerleyişi esnasında yerli halktan da destek görmüştür. Askerlerin geçişi senasında işi Abdülhamit'e ölüm şeklinde bağırıma kadar götürülenler bile olmuştu. Ermeni erkekler topların çekilmesine yardımcı olmuş, kadınlar askerlere yiyecek ve içecek vermiş, yaralıların yarasını sarmış hatta Ermeni Patriği bir Hıristiyan olarak, öldürülen bir Müslüman komutanın -Taksim Kıtası komutanı Binbaşı Muhtar Bey- tabutu başında dua etmekte sakınca görmemişti.³¹⁹

Hareket Ordusunun şehre girdiği 24 Nisan günü Beyoğlu'nda bir şapka patlaması yaşandığını devrim gözlemcisi İngiliz gazeteci aktarmaktadır.³²⁰ Şapka giyen sayısındaki bu artışın sebebi çatışan tarafların her ikisinin de yabancılara zarar vermektan kaçınmasıydı. Şapka giymek o dönem için Türklerde yok denecek kadar az görülen bir durum olduğu için şapka giyenler bir yanlışlığa kurban gitmekten kurtulduğu gibi aynı zamanda Avrupalı devletlerin koruması altında olduğunu da dolaylı olarak hatırlatmış oluyordu.

3.21. Mahmut Şevket Paşa'nın İstanbul'a Hakim Olduktan Sonra Vilayetlere Gönderdiği Telgraf

Mahmut Şevket Paşa İstanbul'a tamamen hakim olduktan sonra vilayetlere 26 Nisan 1909 tarihinde bir telgraf çekmiş ve isyanın tamamen bastırıldığını, asilerin kanuna teslim edilmekte ve “Şeriat'ın emrettiği adalete göre” cezalandırılmakta –idam edilmekte- olduğunu, Meclis-i Mebusan'ın ve ülkenin güvenliğinin yeniden tesis olunduğu bildirilmiştir. Bu telgrafta “Şeriat isteriz!” diye

³¹⁹ Francis McCullagh, *age.*, s. 169-222.

³²⁰ Francis McCullagh, *age.*, s. 225.

ayaklanan kişilerin Şeriat'a göre cezalandırılacağına söylenmesi halkın dini duygularını dikkate alan diplomatça bir yaklaşımdır. Bu telgrafın sureti aşağıdadır:

“Henüz dokuz ay evvel Millet-i Osmaniyemizin istihsaline muvaffak olduğu hukuk-ı tabîye-i hürriyetine hainâne ve caniyâne bir surette vuku bulan sûikasdın netayic-i muharibesinin âfâk-ı vatana yayılmasına meydan kalmadan evvel, milletin zübde-i hamaseti olan askerlerin gayret ü himmeti ve inayet-i Rabbaniyenin müzaheretini sayesinde İstanbul'da Meclis-i Meb'usanın emniyeti iade ve inzibat-ı memleketi te'sis olunmuş ve hain ve caniler birer birer pençe-i kanûna tevdi olunmakta bulunmuş ve makasid-i mel'unâne uğrunda akıttırılan ma'sum kanların müsebbiblerinin şer'i mübîn-i Ahmediyenin emir buyurduğu adl ü hakkaniyet dairesinde te'dibi mukarrer ve huzûr-ı âsâyiş-i mülk ü milletin düşmeni olanların izale-yi vücûdları arzu-yu umûmî-i millî dairesinde karîbü'l husûl bulunmuş olduğundan, ba'de-mâ evlâd-ı vatani birbirine düşmen ittihaz ettiren büyük ve küçük kâffe-i müfsidîn ve münafikînin temdid-i mefsedetlerine imkân ve zaman bırakılmayacağına umûmen kanaat hâsıl olması tebliğ olunur.

13 Nisan 1325

Üçüncü Hareket ordusu

Kumandanı Birinci Ferik

Mahmud Şevket³²¹

3.22. Sultan II. Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi

Hareket Ordusu askeri noktaların ele geçirilmesini tamamladıktan sonra Meclis-i Milli 27 Nisan 1909'da toplanmış ve Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesini kararlaştırmıştır. Şeyhülislam ve Fetva Emni tarafından da Sultan II.

³²¹ Tefik Biren, *age.*, c. II, s. 45.

Abdülhamit'in hal' edilmesi ya da tahttan feragat etmesinin uygun olduğuna dair fetva alındı.³²² Bu fetvanın sureti aşağıdadır:

İmamü'l Müslimîn olan zeyd bazı Mesâil-i mühimme-i şer'iyeyi kütüb-i şer'iyeden tay ve ihrac ve kütüb-i mezkûreyi men ve hark ve ihrak ve beytülmalde tebzir ve israfla mesuğ-ı şer'i hilâfında tasarruf ve bilâ sebep-i şer'î katl ü habs ve tagrib-i raiye ve sair gûne mezâlîmi itiyad eyledikten sonra salâha rücu etmek üzere ahd u kalem etmişken yemininde hânis olarak emval ve umur-ı müslimini bilküllüye muhtel kılacak fitne-i azîme ihdasında ısrar ve mukatele ika etmekle menea-i müslimîn zeyd-i mezburun tagallübünü izale ettiklerinde bilâd-ı İslâmiyenin cevâib-i kesîresinden mezburu mahlû tanıdıklarına dair ahbar-ı mütevaliye vürud edip mezburun bekasında zarar muhakkak ve zevalinde salâh melhuz olmağın zeyd-i mezbura imamet ve saltanattan feragat teklif etmek veya hal' eylemek suretlerinden hangisi erbab-ı hall ü akd ve evliyay-ı³²³ umur tarafından ercah görülürse icrası vacip olur mu?

El-cevap: olur

Ketebehu el-fakir

Es-Seyid

Mehmet Ziyaettin

*Ufiye anhu*³²⁴

Meclis-i Mebusan'ın Abdülhamit'i hal' ettiğini bildirmek üzere Arif Hikmet Paşa, Aram Efendi, Esat Paşa ve Emanuel Karasu'dan oluşan bir heyet Yıldız Sarayına gönderildi.³²⁵ Sultan II. Abdülhamit'e millet adına tahttan indirildiğini ancak canın güvende olduğu tebliğ edildi. Sultanın ikamet yeri olarak

³²² Mevlanzade Rifat, *age.*, s. 178; Enver Ziya Karal, *age.*, s. 107.

³²³ Doğrusu "evliya-yı" şeklinde olacaktır.

³²⁴ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 148.

³²⁵ H. Aliyar Demirci, *age.*, s. 174.

Çırağan Sarayı'nı istemesine karşılık heyet bu hususta söz vermeye memur olmadıklarının ancak bu arzuyu meclise ileteceklerini söylediler. Böylelikle bir devir kapanıyor ve Sultan II. Abdülhamit tahttan resmen indirilmiş oluyordu. Zaten aynı esnada padişahın değiştiğini bildiren 101 pare top atışı yapılmaktaydı.³²⁶

27 Nisan'ı 28 Nisan'a bağlayan gece Sultan II. Abdülhamit beraberinde ailesi ve hizmetçilerinden toplam 28 kişi olduğu halde yanına aldığı birkaç şahsi eşyasıyla birlikte Selanik'e gönderildi. Tren hiçbir istasyonda durmamış ve lokomotif su almak icap ettiğinde makinist vagonları geride bırakarak istasyona yalnızca lokomotifle girmiştir.³²⁷

3.23. İsyan Sonrası Divan-ı Harp ve İsyancı askerlerin Akıbeti

25 Nisan 1909'da alelacele divan-ı harp kuruldu ve gözdağı vermek maksadıyla asilerden altısı Beyazıt Meydanında asıldı³²⁸

İsyancı askerlerin talebi üzerine Harbiye Nezareti'ne getirilen Gazi Ethem Paşa ayaklanmada rolü olduğu gerekçesiyle suçlanmıştır Ancak bu suçlamaya Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa itiraz etmiş ve Gazi Ethem Paşa'nın iyi bir asker ve vatansever olduğunu ve şartların zorlamasıyla bu görevi kabul ettiğini belirterek beraat etmesinde etkili olmuştur. Zaten devrin tanıkları da Gazi Ethem Paşa'nın isyanı yatıştırmak için gayret sarf ettiğini ifade etmektedir.³²⁹ Üstelik Gazi Ethem Paşa Hareket Ordusu ile asi askerler arasında yaşanan çatışmalar üzerine Yıldız sarayına girerek cephane almak isteyen askerlere mani olmaya da çalışmıştır.³³⁰

Hareket Ordusu şehirde düzeni sağladıktan sonra ilk işi silahsızlandırıldığı askerleri trenler ve gemilerle Rumeli'ye sevk etmek oldu. Askerler burada yol

³²⁶ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 82; Francis McCullagh, *age.*, s. 253.

³²⁷ Francis McCullagh, *age.*, s.261-262.

³²⁸ Ali Fuat Türkgeldi, *age.*, s. 4.

³²⁹ Süleyman Kani İrtem, *31 Mart.*, s.170.

³³⁰ Francis McCullagh, *age.*, s. 235.

yapımı gibi geri hizmetlerde çalıştırıldı. Tabii ki bu muamele herkes için geçerli değildi. Haklarında askeri kışkırttığı yönünde suçlamalar olanlar ise Divan-ı Harp'e sevk edildi.³³¹ Suçlu görülen 70 kişi hakkında idam kararı verildi ve hüküm derhal infaz edildi.³³² Divan-ı Harp'te yargılananlar yalnızca askerlerden ibaret değildi. Askeri kışkırttığı iddia edilen din adamı ve hocalar da yargılanıyordu. 24 Nisan 1909'u takip eden günlerde sokaklarda ilmiye kıyafeti giyen hemen herkes tutuklandı. Hatta fes giymiş olan kişiler bile fesin renginin soluk olup olmamasına bakılarak eğer fes solgun değilse daha önceden sarık giymiş olduğuna hükmedilerek tutuklandı.³³³ Seraskeriye'de tutuklu bulunanların sayısı 6.000'i aştı.³³⁴ İdam edilen 70 kişinin yanı sıra toplamda 120 kişi müebbet ya da muvakkat kürek ve kalebendlik veya altı ay ya da da uzun süre hapis cezasına çarptırılmış. Devr-i sabık olarak adlandırılan Abdülhamit döneminde vazife yapmış olan üst düzey görevlilerin tamamına yakını ise yargılanmaksızın süresiz olarak sürgün edilmiştir.³³⁵ Her ne kadar o günkü siyasi atmosfer içinde 31 Mart Vakası'nın planlayıcısı olarak Sultan II. Abdülhamit görülse de Divan-ı Harp bu konuda bir hüküm vermemiştir. Abdülhamit devrinin devlet erkanının büyük kısmının Divan-ı Harp tarafından yargılanmaksızın mahkum edildiği düşünüldüğünde bu vakanın asıl faillerinin o dönemde layıkıyla araştırılmadığı ve aradan geçen uzun zaman dolayısıyla bugün de tespit edilmemlerinin oldukça güç olduğu ortaya çıkar.

³³¹ Abdurrahman Şeref Efendi, *age.*, s. 209.

³³² Muhittin Selçuk Uçar, *agt.*, s. 216.

³³³ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, İstanbul 1976., s. 118.

³³⁴ Francis McCullagh, *age.*, s. 254.

³³⁵ Abdurrahman Şeref Efendi, *age.*, s. 255.

SONUÇ

31 Mart Vakası'nın konu edildiği bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin özellikle XIX. Asırda siyasi, iktisadi ve fikri alanlarda yaşadığı gelişmelerin neticesinde XX. Yüzyıl başlarında hem Osmanlı Devleti için hem de günümüz Türkiye Cumhuriyeti için önemini koruyan olaylar analiz edilmeye çalışıldı.

Bugüne kadar konuyla ilgili yapılan çalışmalarda, genellikle siyasi sonuçları üzerinde durulmuştur. Derinlemesine bir tetkik yapıldığında, 31 Mart Vakası'nın, siyasi bir olay yada askeri bir darbe olmanın ötesinde Türk toplumunun ve idarecilerinin bilinç altında derin tesirleri vardır. Öyle ki, bu olayla ortaya çıkan ve dahi, Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze uzanan süreçte tartışmalara neden olan “İrtica” kavramı bu dönemde türetilmiştir. Fransızca “*Réaction*” kelimesinden esinlenerek türetilen bu kavram; önceki koşullara dönüşü isteyen, aşırı tutucu ve ilerlemelere karşıt olan, herhangi bir toplumsal, siyasi hareket ya da ideoloji ve buna bağlı eylemler olarak tanımlanmaktadır. Mustafa Kemal ise, “*Milletimiz çok büyük bir devrim gerçekleştirmiştir. Gerçekten yüzyıllardan beri uymaya alıştığımız bir yönetim şeklinin dışına çıkarak dünyada benzeri bulunmayan bir devlet kurduk. Fakat bu yeniliğin kesinlikle tersine bir hareketi gerektireceğini hatırımızdan çıkarmamak gerekir. Bu harekete irtica derler*” ifadeleri ile tarif etmekteydi. Günümüze kadar farklı anlamlar yüklenen irtica kelimesi, din ile ilişkilendirilmiş ve siyaset ile birey düzeyinde olup olmaması hususu tartışmalarda yer bulmuştur. Bu kavramın farklı yorumlanması, sadece bir kavram kargaşası yada fikri çatışmanın ötesinde, devleti ve milleti derinden etkileyen sosyal ve psikolojik neticeleri beraberinde getirmiştir.

31 Mart Vakası, Türk Demokrasi tarihi açısından da günümüze kadar uzanan süreci şekillendirmiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte matbuat camiasında muazzam bir hareketlenme olmuştu. Toplumun her kesimi siyasi fikrini ifade eder hale gelmişti. Fikirlerin özgürce ifade edilebilir olması, demokrasi adına çok önemli bir gelişmeydi. Fikri açıdan çeşitliliğin sağlanmasıyla beraber, II.

Meşrutiyet'i ilan ettiren ve saltanatın yönetimdeki etkisini kıran İttihat-Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefet de ortaya çıkmıştı. 31 Mart Vakası'nın Türk demokrasi tarihi açısından en önemli sonucu, farklı fikirlerin ifadesine darbe vurulması ve çok sesliliğin önlenmesi olmuştu. Bu süreç, Türk demokrasi tarihinde, özgürlük ile ortaya çıkan hareketlerin iktidarı ele geçirdiklerinde sadece kendi parti, grup vs.'nin özgürlük alanını genişletmekten ibaret olan bir politika izleme geleneğini getirmişti. Aynı zamanda, muhalefet cephesini asker unsurunu kullanarak susturmayı meşrulaştırmıştı. Böylelikle görev tanımlaması, dış tehditlere karşı idarenin direktifleri doğrultusunda ülkeyi korumak olan askeri zümrenin, siyasetin içine çekilmesini gelenek haline getirmişti.

31 Mart Vakası'nın ardından yaşanan en önemli gelişmelerden biri de, on yıllar boyu devlet hizmetinde bulunmak suretiyle vazife yapan kişilerin cezalandırılma usulleri olmuştur. İsyancıların İstanbul'da kontrolü sağladıktan sonra kurulan mahkemelerde, özellikle II. Abdülhamit döneminde iş başında bulunmuş olan rical-i devletin birçoğu sürgüne yada idama mahkum edilmişti. Serasker Rıza Paşa örneğinde olduğu gibi, ömür boyu kazanılan rütbe, nişan vs. ile emeklilik maaşlarına el koyulması suretiyle canları bağışlanmış ve sürgüne tabi tutulmuşlardı. Abdurrahman Şeref Efendi'nin ifadesiyle, başta adalar olmak üzere, Afrika sahilleri menfiler ile dolmuştu. Bu yönüyle değerlendirildiğinde 31 Mart Vakası, Türk siyasi hayatında askeri darbelerle görevden alınan iktidar sahiplerinin hukuksuz bir şekilde yargılanarak yada hiç yargılanmadan cezalandırılmaları geleneğini yerleştirmişti.

Nihayetinde 31 Mart Vakası, neticeleri itibariyle günümüz Türkiye'sini her yönüyle etkileyen bir süreci teşkil etmektedir.

EKLER

Meclis-i Mebusan'ın Açılış Nutku

Hîn-i cülûsumda vaz' etmiş olduğum Kanun-ı Esasinin mevki-i tatbika vaz'ında tesadüf olunan müşkilâta mebni o zaman rical-i devlet tarafından gösterilen lüzum üzerine Meclis-i Mebusan muvakkaten tatil olunmuş iken, memalik-i şahanemde maarifin terakkisiyle kabiliyet-i ahali derece-i matlubeye isal olununcaya kadar Kanun-ı mezkûrun tehir-i icrası tavsiye olunmuş idiğinden Meclis-i Mebusanın tekrar ictimayı vakt-i merhununa bit-ta'lik memalik-i şahanemin her tarafında mektepler tesisi ile maarifin terakkisine ihtimam olunmuş idi. Şükr olsun, o maksadın husuliyle intişar-ı maarif sayesinde sunuf-ı ahalimizin seviyye-i istidadı teali etmiş olması hasebiyle izhar olunan arzuya binaen ve bu arzunun husülü, devlet ve memleketimizin halen istikbalen saadetini mucip olacağına mutmain olduğumdan, buna muhalif rey ve mütalâada bulunanlara rağmen, bilâ- tereddüt Kanun-ı Esasiyi ez ser-i nev ilân eyledim. Ve mucibince intihab icrasıyla Meclis-i Mebusanın içtimaa davetini irade ettim.

Usul-i idarenin tahavvülü üzerine Mesned-i sadaret Kâmil Paşa'nın uhdesine bittevcih müşarüileyhin riyaseti tahtında teşkil olunan heyet-i vükelâ idare-i cedide-i meşrutanın teşkilât ve tanzimatı ile meşgul olduğu esnada Bulgaristan Prensi ve Şarkî Rumeli Eyaleti Valisi Prens Ferdinand her nasılsa devlet-i aliyyemize sadakatten inhiraf ile Bulgaristan'ın istiklâlîni ilân ve bunu müteakib Avusturya ve Macaristan devleti dahi Berlin muahedenamesi mucibince Avusturya'nın işgal ve idare-i muvakkatesi tahtında bulunan Bosna ve Hersek'i havza-i hükümetine ilhaka karar verdiğini Bab-ı Âliye ve diğer düvel-i muazzama kabinelerine beyan eylemişlerdir. Muhill-i hukuk ve münasebat olan bu iki vak'a-i mühimme pek ziyade teessüfümüzü mucib hadisat-ı fevkalâdeden olup bu tecavüzet üzerine icab-ı halin icrasıyla hukuk-ı devletin muhafazası heyet-i vükelâmızın himmetine mevdu olmakla bu babta ve her halde Meclis-i Umuminin muavenet ve müzaheretini arzu olunur.

Bilcümle devletler ile devlet-i aliyemiz beyninde hüsn-i münasebat ve musafat berkemal olduğundan düvel-i mütehâbbe-i muazzamanın muavenetleri ile mesail-i siyasiye-i vakı'anın hüsn-i suretle faysalpezir olması kavviyyen memulümüzdür.

Akdem-i vacibat-ı mühimmeden olan umur-ı maliye-i devletin tanzimi ile varidat ve masarifat beyninde tevazün husulü ve tezyid-i umran-ı memleketle sunuf-ı tebaa-i şahanenin refah-ı hal ve saadeti esbabının istikmalî ve mekâtibin teksir ve tanzimi ile ilm-ü maarifin ve hiref ü sanayiin taammüm ve intişarı ve kuvayı berriye ve bahriyemizin derece-i mükemmeliyete isali nezdimizde begayet mültezem olduğundan ol babta devair-i hükümetten Meclis-i Mebusana takdim olunacak kavanin lâyhalarının tetkikiyle Meclis-i Âyanın tasdikine lâyük kanunlar tanzimine masrufî-i himem-i kâragâhileri memulümüzdür. Devlet-i aliyemiz ve memleketimiz hakkında mesud ve müteyemmen olması temenniyatı ile bugün Meclis-i Mebusanı küşad eyledim. Milletimin mebuslarını görmekle bahtiyarım.

Memleketimizin Kanun-ı Esasi ile idaresi hakkındaki azmim kat'î ve la-yetegayyerdur. İnşallah Meclis-i Mebusanımız devlet ve milletimize hayırlı işler görür de, vatanımız her türlü saadete nail olur. Cenab-ı hak cümlemizi tevfiakat-ı samedaniyyesine mazhar buyursun.³³⁶

Heyet-i Ayan'ın Padişahın Nutkuna Verdiği 26 Aralık 1908

Tarihli Cevap

Padişahımız,

Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusanı teşkil eden Parlametonun (Meclis-i Umumi) küşadı münasebetiyle irad buyrulan nutk-ı âli-i mülûkânelerini Meclis-i Âyan kemal-i dikkatle istima eyledi. Mazinin itiyadat-ı elfmesi mucebatından olarak idare-i hükûmetçe vücade gelen adem-i intizam zail ve yerine kaide-i meşrutiyetin

³³⁶ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 25.

eser-i tabiisi olan intizam kaim olduğu gibi, sinîn-i medîdeden beri metbu ile tâbi beyninde münasebat-ı samimiyyeyi işkâl eden ve ağraz-ı mahsusaya hizmetten gayrı bir eseri bulunmayan mania-ı temas merfu olduğundan, millet hükümdar-ı mufahhamını görmekte ve deaim-i meşrutiyetten olan nutk-ı mülkdariyi Âyan ve Mebusan vesatetleriyle işitmekle mübtehic olmuştur. Evvel be evvel bu vaka-i sarreden tahassül eden hissiyat-ı şükür-güzarîyi huzur-ı âli-i tâcdarilerine kemal-i tazimat ile arz ederiz.

Meşrutiyet-i hükûmet hukuk-ı içtimaiyenin en tabii ve en lâbüd esasına müstenid olup, makam-ı saltanatın mukaddesiyeti ve mesuliyetten masuniyeti dahi bu esası muhafaza ile kaim olacağından nutk-ı âli-i mülûkânelerinde Kanun-ı Esasinin mazisine ait olan fikarattan gadd-ı nazarla kanun-ı mezkûrun muhafaza-i ahkâmı hakkında gerek millete ve gerek bütün âleme ilân buyurulan azm-i lâyetegayyeri, taahhüd-i katî mahiyetinde tefsir, binaenaleyh şükran-ı azîm ile telâkki ederiz.

Nutk-ı hümayunlarında irad buyurulan Bosna ve Hersek ve Bulgaristan meseleleri için Berlin muahedenâmesine vâzu'l imza devletler indinde lazım olan mükâtebat ve müzakerat ve bu mesailin netayic-i haseneye mukterin olmasına terettüp eden ikdamat kuvve-i icraiye vezaifinden bulunmakla Heyet-i Vükelâ tarafından bu vezaifin hüsn-i intizar ve Girit mesele-i mühimmesi için de aynı ümniyyeyi izhar eyleriz.

Milletimizin medeniyet-i sahiha ve fâzıla ile mütehalli olduğuna ve devletimizin muvazene-i düveliyeyi muhafazada müşareket-i mühimme icrasına muktedir bulunduğuna dair âleme nakabil-i zeval bir surette emniyet vermek teşekkülât-ı idariye ve askeriyede terakkiyat-ı tâmmeye muhtacdır. Adaletin sunuf-ı muhtelifeye ve efradına bervech-i müsavat taksimi ve terbiye-i umumiye emr-i mefruzunun bir millet-i mütemeddine şanına ve ihtiyac-ı zamana muvafık olması ve maliyemizce itibar-ı sahih vücud bulması ve hayat-ı iktisadi-i memleketin temini tanzimat-ı idariye cümlesinden ve bunlar da kabil-i tehir olmıyan esbab-ı terakkiyat-ı askeriye gibi nakabil-i ihmal mevaddandır.

Tanzim olunacak kavanin lâyhalarının makasıd-ı meşruhayı zâmin ve müsehhil olacak mahiyeti haiz olması ve memlekete salim ve feyz-bahşa bir istikbal tehiyye olunması için Heyet-i Mebusan âzasının dikkat ve himmet-i vatanperveranelerine bihakkın istinad olunmaktadır. Kuvve-i teşriyye ki Heyet-i Âyan ve Mebusanı teşkil eden Parlamentodur; memleketi terakkiyat-ı sahiha şehrahına isal edecek kavanin tesisinde mesai-i halisane sarfetmesi emr-i tabii olduğundan, kuvve-i tenfiziyeyi haiz olan Heyet-i Vükelâ'nın ihtimamatı dahi buna munzam oldukça memleketimiz için gaye-i makasıd bulunan mesudiyet-i kâmileye nail olacağımız mahal-li³³⁷ iştibah değildir.

Padişahımız,

Hatime-i mâruzat olarak usul-i meşrutiyet hakkında teyid buyurulan mevasîk-ı âliye-i padişahilerine teşekkürat-ı âcizanelerimizin tekrariyle beraber Heyet-i Âyan vezaif-i kanuniyesine ve alehusus o vezaifin ehemmi olan hürriyet ve usul-i meşrutiyetin muhafazasına nasb-ı nefis edeceğini ve o tarîk-i müstakimde gerek zat-ı şevketsimat-ı tâcdarîlerine ve gerek millete karşı vacîbe-i vazifeşinasî ve sadakat-şiarisîni eda eyliyeceğini serir-i âlayı-ı mülûkânelerine arz ederiz.³³⁸

Meclis-i Mebusan'ın Padişahın Nutkuna Verdiği 27 Aralık 1908 Tarihli Cevap

Şevketmaab,

Osmanlı tarihinin devre-i fütuhatını takip eden edvar-ı tevakkufta, bir taraftan mütevaliyüzuhur olan gavail-i hariciyenin, diğer taraftan bundan kuvvetli bir eser-i tahrib husule getiren suiistimalât-ı dahiliyenin umum anasır-ı Osmaniyece mucib olduğu adem-i hoşnudî neticesi olarak valid-i macid-i şehriyarîleri Gülhane Hatt-ı Hümâyuniyle hukuk-ı şahsiyenin teminine ve sunuf-ı anasır-ı muhtelif

³³⁷ Doğrusu “mahall-i” şeklinde olacaktır.

³³⁸ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 122.

beyninde müsavatın teyidine mütâallik bazı mühim ve meşru esaslar vaz buyurmuşlar ve bu suretle devlet-i Osmaniyeyi mukteziyat-ı asriyyeye mutabık bir hayat-ı cedideye nail eylemişlerdir. Fakat hukuk-ı âdemiyyenin daha metfn ve rasfn ve daha vasf ve şâmil bir surette temin ve takviyesi lâzimedden ve bunun için de şekl-i sabık-ı hükûmetin tebdiliyle hâkimiyet-i milliye aslına müstenid bulunan usul-i meşrutiyetin kabulü vâcibeden olmakla hin-i cülûs-ı hümâyunlarında bu lüzum ve vücuba ittibaen ve zamana göre arzu-yı umumiyeyi hülâsa eden ve havas-ı milletin âmaline tevfikân Kanun-ı Esasinin vaz u neşri ve Meclis-i Mebusanın küşadı taraf-ı şahanelerinden emr ü ferman buyurulmuştu. Zaten emr-i hükûmette tarf-i müşavere ve meşrutiyet asl olup, bu mühimme-i meşruaya münafi ve şekl-i maruf-ı meşrutiyete mugayir olan suver-i hükûmet cebrin hakka, istibdadın adle muvakkaten tagallüb ve tahakkümü seyyiesinden ibaret olmakla her zaman merdud ve milletin o vakitki kabiliyet ve istidadı derkâr ve Kanun-ı Esasinin bu kabiliyet ve istidada muvafık olarak tertib edildiği nezd-i şahanelerinde müsellemler, hatt-ı hümâyunlarında müsarrah iken bazı rical-i hükûmetin ihdas eylediği müşkilât-ı mevhumе üzerine koca bir milletin ikbal ve istikbali bir tenakuz-ı garfibe feda olarak Kanun-ı Esasinin tayin ettiği suver u eşkâlden hiçbirine muvafık olmamak üzere Meclis-i Mebusan dağıtılmış idi. O müşkilât-ı mevhumeyi ihdas ve zat-ı hümâyunlarını iğfal eyleyenler milletin berat-ı hürriyet ve saadet-i olan Kanun-ı Esasi ahkâmına tecavüzle iktifa etmeyip, ahalinin seviye-i fikriyesinin adem-i müsaadesi gibi bir bühtan ve iftiraya cüretle ligarezin kanun-ı mezkûrun da tehir-i icrasını arz eyliyerek müdrike-i milleti istihfafa kadar cesaret göstermişlerdi. Fakat memlekette neşir ve tamim-i maarif vazifesiyle mükellef olanlardan bazılarının dimağları çürütmek, gözleri körletmek için sarfettikleri mesai-i hainaneye rağmen şükür olsun ki, müdrike-i millet istidad-ı fitrîsi küşayış-i tabiisi mukteziyatından olmak üzere inhitat-ı vakiin bir inkıraz-ı katîye müncer olacağını ve hukuk-ı siyasiyye ve medeniyyeden kemaliyle istifade etmedikçe sahne-i siyaset ve medeniyette temin-i mevki etmek mümkün olamayacağını anlayarak âmal-i umumiyesini zat-ı hümâyunlarına arz etmiştir. Yine şükür olsun ki bu defa, yalnız rüesa ve rical-i hükûmetin gözlerinden nihan kalan tehlikenin cesametine ve âmal-i umumiyenin tatmininden devlet ve memleketin

halen ve istikbalen tevellüd edecek saadet-i azîmeye nezd-i şahânelerinde itminan-ı tâm husule gelerek esasen mevcut olan Kanun-ı Esasi ahkâmına tevfikân ve muhalif rey ve mütalâalarda bulunanlara rağmen Meclis-i Mebusanın yeniden intihabat icrasiyle içtimaa daveti irade ve ferman buyuruldu. Bunun için millet zat-ı şahânelerine arz-ı teşekkür eder. Hissiyat-ı milletin kalb-i hümâyunlarında makes bulması Osmanlı devletini bir inkıraz-ı muhakkaktan kurtararak şehrâh-ı terakki ve saadete sevkeylediği gibi mazide dahi itimad-ı hümâyun, erbab-ı ağrazın iğfalâtına galebe çalmış olsaydı otuz sene içinde vatanının etraf-ı muhtelifesinde harabeler yerine mamureler, tedenniler yerine taali ve terakkiler husule gelmiş olur, istibdaddan nefsen ve şahsen istifade eden bir şirzime-i kalîlenin menfaatine olarak milletin kalbgâhında o kadar cerihalar açılmış olmazdı ve buna bedel vatan her yüzden refah ve saadetini idrak etmiş olur, devlet-i Osmaniye cümle-i düveliyyede lâyük olduğu mertebe-i siyasiyyeyi çoktan ihraz etmiş bulunurdu.

İnkılab-ı mesudumuz üzerine millet-i Osmaniye tarîk-i tekâmül-i siyasisini bir suret-i müsalemekârânde katetmek ve bu şehrâh-ı cedid-i hayatında âlem-i medeniyetin bütün hürriyetperver devletlerinin takdir ve müzaheretine mazhar olmak emel-i samimisini beslerken Bulgaristan Emaretinin istiklâlîni ilân ve bunu müteakip Avusturya devletinin dahi bir ahidname-i düvelî ile işgal-i muvakkat tahtında bulan Bosna ve Hersek'i daire-i memalîkine ilhakını beyan eylemiş olmasının nezd-i şahanelerinde mucip olduğu teessüfata bütün millet iştirak eylemiştir. Bir mazi-i medîd-i seyyiat-âludun eser-i nuhuseti olan bu hadisat-ı siyasiyyeye şeref ve hukuk-ı milleti muhafaza eylemek şartıyla bir suret-i hal taharri etmek azm ü reviyetinde bulunacak olan ve ruh-ı meşrutiyete tevfikân Mebusan-ı milletin emniyet ve itimadını ihraz etmek ve Millet Meclisine karşı mesul olmak lâzım gelen Heyet-i Vükelâya Meclisimizin her türlü muavenet ve müzahereti ibzal eyleyeceği bir emr-i tabiidir. Meclis-i Mebusanımızın en büyük üslûb-ı hareketi bilcümle devletlerle devlet-i Osmaniye arasında hüsn-i münasebat ve müsafatın temin-i idamesi olacak ve dahilen bir inkılâb-ı sulhkâr vücude getiren millet bu suretle haricen dahi müsalemetin bir tarafdâr-ı gayr-i mütezelzeli olduğunu bütün âlem-i medeniyete gösterecektir. Bu sayede devletimizin heyet-i düveliyyede bir

devlet-i muazzamaya lâıyk mertebeye fiilen irtika, hukuk-ı düvellden bihakkın ve tamamen istifade ve her türlü takdir ve muhabbete kesb-i istihkak eyliyeceğini kavıyyen ümit ederiz.

Mesail-i mâruza-i siyasiyyenin de bizim hüsn-i niyet ve sayimizden, âmâli sulhiyemizden emim olan düvel-i muazzamanın muavenet-i dostaneleriyle karîben bir hatime-i müstahsene ahzedeceđini memul eyleriz.

Meclisimiz dahilen akdem-i feraiz-i mühimmeden olan umur-ı maliye-i devletin tanzimine çalışacak ve muvazene-i maliye kanunu hilâfına olarak ne efrad-ı milletin cebinden bir para çıkmasına, ne hazîne-i devletten bir akçe sarfına katıyen ve katibeten müsaade etmiyerek varidat-ı umumıyyenin bir nıgehban-ı sadıkı ve masarif-i devletin bir müfettiş-i gayur ve bîdarı olacaktır. Senelerden beri tevali eden ve tarih-i malide misli pek mesbuk olmıyan israfat ve ibzalatın netice-i elfmesi olarak varidat ve masarifat beyninde tevazün husulü ne kadar müteassir olsa da yine bir türlü tedabire tevessülünden geri durulmayacaktır. Herhalde sarfiyatımızın yalnız cihât-ı meşruaya matuf olması itibarımızın tezayüdünü intac edecek ve bâdema devletimiz enzar-ı âlemde müsrif olarak değil, hazinesini kavaid-i maliyeye tevfikân idare eyliyen muktesid bir devlet sıfat ve şöhretini iktisab edecektir. Memleketimizde sunuf ve anâsır-ı muhtelifenin refah-ı hal ve saadeti esbabın istikmalî için takrir-i emniyet ve asayışe adaletin tamamî-i tevziıyla hukuk-ı ammenin siyanetine ve hakk-ı kaza-yı devletin kemal-i istiklâl ile temin-i cereyanına, vatanın her cihetinde medaris ve mekâtibin ve her nevi müessesat-ı ilmiye ve fenniyyenin ıslâhları ve mekâtib-i umumiyede bütün evlâd-ı milletin yeknasak ve hür ve vatanî bir terbiye-i esasiyeye mazhariyetine, mahsulât-ı memlekete dahilî ve haricî meharic-i cedide küşad etmek için turuk ve maabirin ve vesait-i nakliyyenin tezyidine, hiref ve sanayiın tevellüdüne, ticaretin tevsiine, bilhassa ziraatin terakkisine itina eylemek ve sulh u müsalemete cidden tarafdar olan millet-i Osmaniye hukuk-ı gayre tecavüz için değil, menafi-i meşrua-i vataniyesini muhafaza ve müdafaa için daima kuvvetli bulunmıya mecbur olduğundan, vatanın ve hükümet-i meşrutamızın muhafızı olan kuva-ı berriye ve bahriyyemizin vaziyet-i coğrafiyemizle mütenasip olarak tanzim ve tekemmülüne

çalışmak bir emr-i zaruridir. Bunun için gerek taraf-ı hükûmetten intihab olunacak ve gerek Meclisce lüzum görülecek kanun lâyhalarının tetkikiyle vatanın ihtiyacatına muvafık ve millet-i Osmaniye'nin hüsn-i takdir ve kabulüne lâyık kanunlar tanzimine çalışılacaktır. Her halde bütün bu âmâl-i mübeccelele muvaffakiyetin kâfil-i hakikisi olan Kanun-ı Esasi ile mülkümüzün idaresi hakkındaki azm-i hümayunlarının katî ve lâyetegayyer olmasına bitteşekkür Osmanlı milletinin bu babdaki azm-i umumisinin de biavnihi taalâ hiçbir kuvve-i sârime ile sarsılmıyacak derecede katî ve layetegayyer olduğunu ve hâkimiyet-i milliyyenin timsali olan Meclisimizin yevm-i küşadında hükümdarı ile millet arasındaki havail ve mevaniin ref'ine delâlet-i bâhire olarak zat-ı şahanelerini karşımızda görmüş olmakla hissettiğimiz azîm iftihar ve mahzuziyeti arz eylemekle biz dahi bahtiyar oluyoruz.

Kalbimizde yalnız vatan ve millet muhabbeti feyezân ediyor. Bütün emelimiz mülk ü millete hayırlı işler görmektir. Rehberimiz misbah-ı müsavat ve ittihat, maksudumuz ise adl ü hak'tır. Otuz milyon halkın muhafaza-i hukukunu taahhüd ettik. Ahd-ı vekâletimizi ifade tâzir-i vicdandan, havf-ı hüdadan başka bir endişemiz yoktur. Maksudu hak olanın elbette muini hak'tır. Cenab-ı hak cümlemizi tevfiyat-ı samedaniyesine mazhar buyursun.³³⁹

Sultan Abdülhamit'in Ayasofya Meydanı'nda İsyancı Askerlere İlan Edilen 13 Nisan 1909 Tarihli Tezkeresi

Heyet-i vükelânın istifası nezd-i hümayun-ı hazret-i zil-lullahide rehin-i kabul-i âli olarak yeni kabine derdest-i teşekkül bulunmuştur. Memleket ve vatanın saadet-i hali ve temin-i asayışı zımında her türlü esbabın istikmaline sarf-ı mesai ve gayret olunacağından ve bu günkü içtimada bulunmuş olan asakir-i şahanenin ve birlikte bulunanların bu işten dolayı hiçbir veçhile mesul ve muatab olmayarak haklarında afv-ı âlî-i hazret-i padişahî şayan buyurulduğu gibi, devletimiz hamden lehu tealâ devlet-i islâmiye olup ilâ yevm ül kıyam bâki ve âli olan şeriatın bundan

³³⁹ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 124.

böyle de her tarafça ahkâm-ı celilesine bir kat daha dikkat ve itina olunması tekiden emr-ü ferman buyurulduğundan, Halife-i muazzamımız padişahımız, kumandan-ı azamımız efendimiz hazretleri asakir-i şahanelerinin kemal-i emn ü rahatla kışlalarına ve ahalinin de işlerine ve güçlerine avdet etmeleri hususunun kendilerine tefhimine ve cümlesinin selâm-ı saadet ittisam-ı şahane ile taltif buyurulduklarının tebliğine zat-ı sami-i meşihatpenahilerini memur buyurmuş ve işbu emr ü ferman-ı hümayun-ı hazret-i padişahinin Meclis-i Mebusanda badelkırae tab ettirilerek neşr-ü ilân ettirilmesi şerefsudur buyurulan irade-i seniyye-i hazret-i hilâfetpenahî iktiza-yı âlisinden bulunmuş olmağla olbabda emr ü ferman veliy –ül emrindir.³⁴⁰

³⁴⁰ Faik Reşit Unat, *age.*, s. 49.

KAYNAKÇA

Düstur 2, c. I, no. 173.

Düstur 2, c. I, no. 40.

“Kanun-i Esasi ve Meclis-i Mebusan, *Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet*, (haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), İstanbul 2008, 77-81.

Serseri Nizamnamesi, Asır Matbaası, İstanbul 1909.

ABDULLAH, Fevziye (Tansel), “Mizancı Murat Bey”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 2 (3-4), İstanbul 1952, s. 85 vd.

AHMAD, Feroz, *The Making of the Modern Turkey*, London 1993.

AHMED RIZA, *Meclis-i Mebusan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, (haz. Bülent Demirbaş), İstanbul 1988.

AHMET İZZET PAŞA, *Feryadım (I. Cilt)*, (haz. Süheyl İzzet Furgaç), İstanbul 1992.

AKŞİN, Sina, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki*, İstanbul 1980.

AKŞİN, Sina, *Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı*, Ankara 1994.

AKTAR, Yücel, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)*, İstanbul 1990.

AKYILDIZ, Ali, *Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Reform (1839-1858)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1992.

AKYÜZ, Kamil, *İstanbul Basınına Göre 31 Mart Vak'ası*, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu 2011.

ALKAN, Ahmet Turan, “Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ordu ve Siyaset İlişkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, Ankara 2002, s. 939-950.

ALKAN, Necmettin, *Mutlakiyetten Meşrutiyete II. Abdülhamit ve Jöntürkler*, İstanbul 2009.

ALKAN, Necmettin, *Selanik İstanbul'a Karşı*, İstanbul 2011.

ALP, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*, Ankara 1990.

ANDREASYAN, Hrand D. George, *Oğulukyanın Ruznamesi 1806-1810 İsyancıları III. Selim IV. Mustafa II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul 1972.

ARGIT, Celile Eren (Ökten), *Mizâncı Murad Bey'in II. Meşrutiyet Hatıraları*, İstanbul 1977.

ARTUÇ, Nevzat, "II. Meşrutiyetin İlanı", *Doğu Batı (II. Meşrutiyet 100. Yılı)*, c. I, İstanbul 2008, s. 65-82.

ASLAN, Taner, "31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere Ve Askerî Faaliyetlere Dair Yazışmalar", *OTAM*, XXVIII, Ankara, 1990, s. 1-26.

AYDIN, Mahir, "93 Harbi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, IX, İstanbul 1994, s. 498-499.

BABACAN, Hasan, " *Mehmet Talat Paşa 1874-1921 (Siyasi Hayatı ve İcraatı)*", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Isparta 1999.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *İnkılâp Tarihi*, I, Kısım 2, Ankara 1983.

BEYHAN, Mehmet Ali, *Saray Günlüğü (1802-1809)*, İstanbul 2007.

BEYHAN, Mehmet Ali, "II. Abdülhamit Döneminde Hafiyeye Teşkilatı ve Jurnaller", *Türkler Ansiklopedisi*, XII, Ankara 2002, s. 939-950.

BİREN, Tevfik, *Bürokrat Tevfik Biren'in II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Hatıraları II. Cilt*, (haz. Fatma Rezan Hürmen), İstanbul 2006.

BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, İstanbul 1990.

BİRİNCİ, Ali, *Tarih Uğrunda Matbuat Âleminde Birkaç Adım*, İstanbul 2011.

- BİRİNCİ, Ali, *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali*, İstanbul 2001.
- ÇALEN, Mehmet Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Çalışmaları*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2008.
- ÇAVDAR, Tefik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İstanbul 2008.
- ÇELİK, Hüseyin, *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul 1994.
- ÇOLAK, Songül “Patrona Halil Ayaklanmasını Hazırlayan Şartlar ve Payitahttaki Etkileri”, *Türkler Ansiklopedisi*, XII, Ankara 2002, s. 525-530.
- DEMİRCİ, H. Aliyar, *İkinci Meşrutiyet'te Ayan Meclisi 1908-1912*, İstanbul 2006.
- DENİZ, Akif, *Derviş Vahdeti ve 31 Mart Olayı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2005.
- DERVİŞ VAHDETİ, “İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti Nizamnamesi”, *Volkan Gazetesi*, 17 Şubat 1909, s. 1-2.
- DERVİŞ VAHDETİ, *Volkan Gazetesi 1908-1909*, (M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 1992.
- EMECEN, Feridun, “Osman II”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 453-457.
- EMİL, Birol, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1979.
- ERASLAN, Cezmi, *II. Abdülhamit Devrinde Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 1991.
- ERASLAN, Cezmi, OLGUN, Kenan, *Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento*, İstanbul 2006.
- ERİM, Nihat, *Devletler Arası Hukuku ve Siyâsi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara 1953.
- EYİCİL, Ahmet, “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIII, Ankara 2002, s. 228-244.

GENCER, Ali İhsan ve İPEK, Nedim, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877), *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 15 (9), Ankara 1993, s. 205-244

GENCER, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1992, s. 516-517.

GÖLEN, Zafer, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Bosna-Hersek’in İlhakına Tepkiler”, *Toplumsal Tarih*, cilt 10, sayı 60, 1998, s. 9-16.

GÜLDEŞ, Dilek, *Urabi Paşa Hareketi ve İngilizlerin Mısır’ı İşgali (1881-1882)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918)*, İstanbul 2008.

HANIOĞLU, M. Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti” ve “Jön Türklük” (1889-1902)*. I, İstanbul 1985.

HÜLAGÜ, Metin, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı’nın Sosyal, Siyasal ve Kültürel Sonuçları, *Osmanlı Ansiklopedisi*, II, Ankara 1999, s. 314–318.

HÜLAGÜ, Metin, *Osmanlı Yunan Savaşı, Abdülhamit’in Zaferi*, İzmir 2008.

HÜSEYİN CAHİT (YALÇIN), “Hükümet İşlerine Müdahale”, *Yüzüncü Yılında İkinci Meşrutiyet*, (haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), İstanbul 2008, s. 219-222.

İBRAHİM TEMO, AHMET RIZA, *Biz İttihatçılar*, (ed. Ö. Andaç Uğurlu), İstanbul 2009.

İĞDEMİR, Uluğ, *Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1937.

İNAL, İbnül Emin Mahmud Kemal, ”Sultan Abdülaziz’e Dair”, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, IX, (86), İstanbul 1341, s. 182.

İNALCIK, Halil, “II. Meşrutiyet1”, *Doğu Batı (II. Meşrutiyet 100. Yıl)*, c. I, İstanbul 2008, s. 11-18.

İNALCIK, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, Ankara 1954.

İPEK, Nedim, “1877-1878 Osmanlı Rus Harbi”, *Türkler Ansiklopedisi*, XIII. Akara 2002, s. 15-24.

İRTEM, Süleyman Kani, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu Abdülhamit'in Selanik Sürgünü*, (haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 2003.

İRTEM, Süleyman Kani, *Abdülhamit Devrinde Hafiyelik ve Sansür, Abdülhamit'e Verilen Jurnaller*, İstanbul 1999.

KAAN, Oğuz, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2008.

KADRI, Hüseyin Kazım, *Balkanlardan Hicaza İmparatorluğun Tasfiyesi*, İstanbul 2011.

KALKAN, Veli Denizhan, “Hürriyete giden Yol”, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), İstanbul 2008, s. 44-49.

KARABEKİR Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti (1896-1909)*, (haz. Faruk Özergin, Emel Özergin), İstanbul 1982.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi c. V*, Ankara 2011.

KARAN, Niyazi, *Girit'in Yunanistan'a İlhakına Türk Kamuoyunun Tepkisi*, İstanbul Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s.82.

KARCI, Erol, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fransa'nın Tunus'u İşgali*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

KARPAT, Kemal, *Kısa Türkiye Tarihi (1800-1912)*, İstanbul 2012.

KARPAT, Kemal, “İttihad ve Terakki Cemiyeti 31 Mart 1909 Ayrım Noktası ve Cumhuriyete Mirası”, *Doğu Batı (II. Meşrutiyet 100. Yıl)*, c. II, İstanbul 2008, 25-32.

KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Kültürel ve Ekonomik Temeller*, İstanbul 2012.

KARPAT, Kemal, *Türk Siyasi Tarihi*, İstanbul 2012.

- KAYA, Gökhan, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Basın Yayın Faaliyetleri (1878-1909)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1999.
- KEMAL, İsmail, *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, (çev. Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha), İstanbul 2007.
- KESKİNKILIÇ, Erdoğan, "Duyun-ı Umumiye İdaresi", *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, Ankara 2002, s. 371-380.
- KILIÇ, Selda, "1876 Anayasası'nın Bilinmeyen İki Tasarısı", *OTAM*, Ankarakarpat 1990.
- KODAMAN, Bayram, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914)", *Türkler Ansiklopedisi*, XIII, Ankara, 2002 s. 165-192.
- KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 2000.
- KURAT, Yuluğ Tekin, "1877-78 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten*, 26 (3), Ankara, 1962, s. 567-592.
- KURŞUN, Zekeriya, *Küçük Mehmed Sâid Paşa (Siyasi Hayatı, İcraatı ve Fikirleri) 1838-1914*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 1991.
- KÜÇÜK, Cevdet, "Abdülaziz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I, s. 179-185
- MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan), İstanbul 1996.
- MCCULLAGH, Francis, *Abdülhamit'in Düşüşü*, (çev. Nihan Önel), İstanbul 2005.
- MEHMED TAL'AT PAŞA, *Talat Paşa'nın Anıları*, (haz. Alpay Kabacalı), İstanbul 2011.
- MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, "İttihat ve Terakki Kongreleri", *Yüzyüncü Yılında İkinci Meşrutiyet*, (haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), İstanbul 2008, s. 105-132.

MEVLANZADE RIFAT, *31 Mart Bir İhtilalin Hikâyesi*, İstanbul 1996.

OLGUN, Kenan, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 2008.

OLGUN, Said, *Mahmud Muhtar Paşa (1867-1935) Hayatı, Askeri ve Siyasi Faaliyetleri, Eserleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

ÖZCAN, Abdülkadir, “Buçuktepe Vak‘ası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, VI, 343-344

ÖZCAN, Ahmet, “Büyük Çöküşe Direnen Jön Türkler”, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), İstanbul 2008, s. 81-98.

ÖZCAN, Azmi, “Sultan II. Abdülhamit”, *Türkler Ansiklopedisi*, XII, Ankara 2002,

ÖZÇELİK, Ayfer, *Sahibini Arayan Meşrutiyet*, İstanbul 2001.

ÖZTEL, Muharrem, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 2009.

REYHAN, Cenk, “jön Türk Hareketi Türk Devrim Süreci Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çözümleme”, *Doğu Batı (II. Meşrutiyet 100. Yılı)*, c. I, İstanbul 2008, s. 105-132.

RIZA NUR, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul 1967.

SAATÇI, Meltem Begüm, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Antalya 2004.

SAKAL, Necdet, “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş, 31 Mart Olayı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 37-38, Mayıs-Kasım 2006.

SANCAKTAR, Fatih Mehmet, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Milli Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Örneği*, Ankara, 2009.

SERTOĞLU, Mithat, “Tanzimat'a Doğru” *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989*, İstanbul 1990.

SHAW, Stanford J. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş; Sultan III. Selim ve II. Mahmut Dönemleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, XII Ankara 2002, s. 609-628.

SHIDARA, Kunıhiro, “İttihat ve Terakki mi? Terakki ve İttihat mı?”, *XII. Türk Tarih Kongresi Ankara 12-16 Eylül 1994 Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III, Ankara 1999.

SOFUOĞLU, Ebubekir, *Osmanlı Devleti’nin Yeniden Yapılanma Sürecinde Islahatlar ve I. Meşrutiyet*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sakarya 1998.

SOY, Bayram, “1908 Jön Türk Devrimine İngiltere’nin Yaklaşımı”, *Doğu Batı (II. Meşrutiyet 100. Yıl)*, c. II, İstanbul 2008, s. 143-177.

STİTİ, Mustapha, *Tunus’un Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2008.

SÜLEYMAN ŞEFİK PAŞA, *Hatıratım Başma Gelenler Ve Gördüklerim 31 Mart Vakası*, haz. Hümeysra Zerdecı, İstanbul 2004, s. 164.

ŞAM, Emine Altunay, *Mısır’ın 1882’de İngilizler Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti’nin Takip Ettiği Siyaset*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Samsun 2001.

ŞEN, İsmail, *Sadrızam Kıbrıslı Mehmet Kamil Paşa 1832-1913*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995.

ŞEREF ABDURRAHMAN, *Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları*, (haz. Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal), Ankara 1996.

TAHSİN PAŞA, *Abdülhamit Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1931.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 2006.

TEKEMEN, Eylem, *Berlin Kongresi ve Osmanlı Devleti*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2006.

- TOKAY, Gül, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, İstanbul 1995.
- TOKGÖZ, Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul 2012
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, İstanbul 1988
- TURAN, Mustafa, *Bir Generalin 31 Mart Anıları*, İstanbul 2003.
- TURAN, Mustafa, *Elli Beş Yıldır Esrarı Milletten Gizli Kalmış Olan Taşkıslada 31 Mart Hadisesi*, İstanbul 1964.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp işittiklerim*, Ankara 1987
- UÇAR, Muhittin Selçuk, “*Siyasal Gelişmeler Işığında 31 Mart Olayı*” Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2007.
- UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih*, İstanbul 2006.
- UNAT, Faik Reşit, *İkinci Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, Ankara 1991.
- URAN, Hilmi, *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım(1908-1950)*, İstanbul 2008
- UYANIK, Feyzullah, *Serasker Mehmet Rıza Paşa*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2012.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Ali Suavi ve Çırağan Vakası”, *Belleten*, VIII (29), Ankara 1944, s.381-452.
- ÜNSAL, Emin, *Girit’in Türk Hâkimiyetinden Çıkışı*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2009.
- VAROL, Muharrem, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti’nin Tarikat Politikaları*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2011.
- VAROL, Özge, *II. Abdülhamit Döneminde Duyun-ı Umumiye İdaresinin Kuruluşu ve İşleyişi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, İstanbul 1976.

YAPICI, Gülçin ve DURSUN, Dilek, “II. Meşrutiyet Döneminin Özneleri Olarak Osmanlı Kadınları”, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, (haz. Halil Akkurt, Akif Pamuk), İstanbul 2008, s. 175-218.

YAZICI, Serkan, “Edirne Ayaklanması (1908)”, *Uluslararası Edirne'nin Fethi'nin 650. Yılı Sempozyumu (4-6 Mayıs 2011) Bildiriler Kitabı*, Edirne 2012, s. 329-339.

YILDIRIM, Ruveyda Nida, *II. Mahmut Dönemi Islahat Hareketleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2006.

YILDIZ, Aysel *Vaka-yı Selimiyye or The Selimiyye Incident: A study of The May 1807 Rebellion*, Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2008.

YILDIZ, Aysel, “Kabakçı İsyanı ve III. Selim'in Katli,” *III. Selim İki Asrın Dönemecinde İstanbul*, (ed. Coşkun Yılmaz), İstanbul 2010.

YILDIZ, Sıddık, *Çıkışından Bastırılmasına Kadar 31 Mart İsyanı*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

YÜCEL, Yaşar ve SEVİM, Ali, *Osmanlı Klasik Dönemi'nin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*, Ankara 1991.

YÜKSEL, Orhan, *31 Mart Olayı ve Hareket Ordusunun Mahiyeti*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1986.